SZEMLE, ISMERTETÉSEK

Décsy Gyula (1925–2008)

Egy budapesti látogatásakor, talán 1982-ben, egykori hamburgi tanítványának, Szabó T. Ádámnak Décsy Gyula a következőket mondta: „Csak jóra emlékszem hamburgi éveimből. 1974-ig egyszerűen fenséges életem volt ott. Különben arányosan osztottam be életem, kerek számokban, talán ezért kellett elmennem 1977-ben Hamburgból. Tíz évet töltöttem a falumban (1925–1935), lényegében tízet Érsekújvárott (1935–1945), tízet Pesten (1946–1956), húszat Németországban, főleg Hamburgban (1956–1976), vajon kijön-e még a húsz Amerikában?" (Szabó 1995b: 142–143). Kijött a húsz, sőt: harminc lett belőle.

Décsy Gyula a Nyitra megyei Negyed községben született 1925. március 19-én. Háromnyelvű környezetben (magyar, szlovák, német) töltötte gyerekkorát. 1935-ben került az érsekújvári gimnázium magyar tagozatára. Ebben a hivatalosan szlovák gimnáziumban a heti 5 szlovák órán kívül minden magyarul folyt – 15 évvel Trianon után. Az első bécsi döntést követően (1938. november 2.) minden magyar lett Újvárott, a szlovák és cseh érzelmű tanárok elmentek Csehországba vagy északra, helyükbe magyarországi tanárok jöttek. Köztük volt Kálmán Béla is, aki 1939 és 1943 között volt Décsy osztályának magyartanára. Kálmán Béla s tanártársai egyszer meghívták Kniezsa Istvánt előadni Újvárba, az előadáson (Érsekújvár és vidéke magyar–szlovák népesedésének története) persze Décsy is részt vett – s mint 2007-ben írta visszaemlékezésében (Décsy 2009) – „alig vártam, hogy járhassak a kurzusaira Pesten". 1944 elején beiratkozott a Pázmány Péter Tudományegyetemre, ahol többek között Pais Dezső, Szabó Dénes, Zsirai Miklós, Horváth János, Alszeghy Zsolt, Kornis Gyula, Szekfű Gyula s persze Kniezsa István óráit látogatta. 1946 nyarán hazaköltözött szüleihez „Szlovákiába", majd ősszel beiratkozott magyar–szlovák–történelem szakra a pozsonyi egyetemre. 1947 szeptemberében Décsy Gyulát szüleivel s két testvérével együtt kitelepítették Magyarországra. A következő két évben jó körülmények között tanult s vizsgázott Pesten, búcsút mondott történettudományi aspirációinak, és magyar, finnugor és szláv nyelvészetet tanult. Doktori disszertációját (A szlovák társadalmi és nemzeti fejlődés fő irányai) Kniezsa vezetésével készítette el, s 1948 októberében védte meg. 1951 és 1955 között aspiráns volt Budapesten, de közben jelentős tanulmányutakat tett Pozsonyban, Prágában és Szófiában is. A nyelvtudományok kandidátusa 1955-ben lett, disszertációja a következő

évben meg is jelent (Eine slowakische medizinische Handschrift aus dem 17. Jahrhundert. Akadémiai Kiadó, Budapest). Décsy egy évig az Akadémia Nyelvtudományi Intézetében dolgozott, majd 1956 novemberében nyugatra távozott. Két évig a göttingai egyetem magyar lektora volt, s Farkas Gyula legközelebbi munkatársa. 1959-től a finnugor filológia magántanára a Hamburgi Egyetemen, 1965-től ugyanott rendes tanár, majd 1969-től 1977-ig a Finnugor Tanszék vezetője. 1958-tól 1976-ig megszakítás nélkül a Farkas Gyula alapította Societas Uralo-Altaica főtitkára. 1958-tól szerkesztette az Ural-Altaische Jahrbüchert, s amikor 1977-ben az USA-ba települt, a folyóiratot is magával vitte. Ez 1979-től 1992-ig Ural-Altaische Jahrbücher/Ural-Altaic Yearbookként volt ismert, majd 1993-tól Eurasian Studies Yearbookként jelent meg, egészen a 2008. évi, 80. kötetig.

Décsynek már hamburgi évei alatt jó kapcsolatai voltak az amerikai Indiana Egyetemmel, részt vett az ottani „Uralic and Altaic Series" köteteinek készítésében, Yurak Chrestomathyja e sorozat 50. köteteként jelent meg 1966-ban. 1977-ben meghívták a bloomingtoni Urál-altaji Tanszékre professzornak, ahonnan néhány évvel a 2008. december 30-án váratlanul, a floridai St. Petersburgben bekövetkezett halála előtt ment nyugdíjba.

Amerikai professzorsága kezdetén, 1978–1981-ben kollégája lehettem bloomingtoni magyar lektorként. Ismeretségünk azonban korábbról s számomra szerfelett talányosan kezdődött. 1975 vagy 76 telén egyszer a Balázs János-féle Kruzsokban megjelent az Erzsébetben egy számomra ismeretlen, ámde mindenki által jól ismert és igen szívélyesen fogadott úr, aki [décsi gyula]-ként mutatkozott be. Volt már tudomásom arról, hogy az Akadémiai Kiadó összes akkori szótárában szótárszerkesztési vezetőként feltüntetett dr. Décsi Gyula a Rákosi-diktatúra hírhedett szereplője volt, így aztán fel nem tudtam fogni, hogyan üdvözölhet Balázs János, Fabricius-Kovács Ferenc, Hadrovics László, Vértes O. András és mindenki más ilyen lelkesen egy ávós ezredest. Aztán tapintatosan elmagyarázták…

Décsy Gyula szlavistának készült, 56 után a finnugrisztikában is kiképezte magát, majd Amerikában e területek mellett egy harmadikat is művelt; ez a nyelveredet kutatása (ang. linguistic paleontology). Einführung in die finnisch-ugrische Sprachwissenschaft című könyvét (Wiesbaden, 1965) a finnugrisztika első modern, külföldön kiadott szintéziseként méltatta Hajdú Péter, aki budapesti vendégprofesszori meghívására tett javaslatában Décsy munkásságát „nemzetközi méretekben fontosnak és originálisnak" nevezte (Hajdú 1995). 1973-ban Décsy Európa nyelvi térképét rajzolta meg Die linguistische Struktur Europas című könyvében (Wiesbaden), ebben az európai nyelveket areális és kontaktológiai szempontból tárgyalta, „földrészünk nyelvi problémáinak igen sokoldalú és teljesen újszerű megvitatását [nyújtva] […] a legújabb nyelvszociológiai módszerek ötletes, újszerű és gondolatébresztő alkalmazásával" (Balázs 1977: 306–307). E könyv a nyelvészeti Európa-kutatásoknak vetette meg az alapjait, kimerítően tárgyalta a kelet-európai nyelvi kisebbségek kérdéseit is, s mint Szabó T. Ádámtól (i. m. 140) tudhatjuk, amikor a nagytekintélyű német

kormányszerv, a „Deutsche Forschungsgemeinschaft" 50 példányt megvett belőle, hogy Wolfgang Veenker szervezésében ajánlva elküldje őket szovjet intézményeknek és neves nyelvészeknek, az orosz postán egy kivétellel minden példányt elkoboztak, mivel a könyvet „közveszélyes objektumnak" minősítették. Az ezredfordulón Décsy kétkötetesre bővített angol nyelvű változatát is kiadta könyvének (The Linguistic Identity of Europe I–II. In collaboration with John R. Krueger. Eurolingua, Bloomington IN, 2000), ami az identitását kereső Európai Unióban ma is fontos alapmű.

Décsy Gyula sokfelé tájékozódó nyelvész volt, amit az általa írt vagy szerkesztett könyvek címei is jól mutatnak, például: Sprachherkunftsforschung I. Einleitung und Phonogenese/Paläophonetik (Wiesbaden, 1977); Sprachherkunftsforschung II. Semogenese/Paläosemiotik (Bloomington IN, 1981); Global Linguistic Connections (Eurolingua, 1983); Statistical Report on the Languages of the World as of 1985 I–V. (Eurolingua, 1986–1988); The Uralic Protolanguage. A comprehensive reconstruction (Eurolingua, 1990); The Indo-European Protolanguage. A computational reconstruction (Eurolingua, 1991); The Turkic Protolanguage. A computational reconstruction (Eurolingua, 1998). 1984-ben jelent meg „Hamburger for America and the World" című könyve, melyről Szende Tamás (1986: 127) joggal írta, hogy „a nyelvészet területén kívül a néprajz, a »kultúrantropológia« illetékességére is kiterjed", s aminek apropóján Tolcsvai Nagy Gábor megállapította 1990-ben, hogy „ma nincsen olyan magyar szótár, amely tartalmazná a *hamburger*-t és számos hasonló újdonságot. Ez az állandó lexikográfiai adatgyűjtés és közlés hazai hiányát jelzi" (Tolcsvai Nagy 1990: 114). Folyóiratában Décsy sok száz etimológiáját is közzé tette, ezekről Kálmán Béla így nyilatkozott: „Décsy etimológiáit ismerniük kell a magyar nyelvtörténészeknek és névtanosoknak. Ha nem értünk velük egyet, cáfolnunk kell, ha meg egyetértünk, hivatkoznunk rájuk." (Kálmán 1987: 115.) „Décsy etimológiái akkor is érdekes, helyenként meghökkentő olvasmányok, ha egy részüket nem tudjuk elfogadni. Nem tiszteli a hagyományt, észreveszi, ha egy-egy évtizedek óta biztosnak hitt szófejtés alapjai nem szilárdak." (i. m. 117.)

Décsy Gyula hatalmas munkát végzett a Jahrbücher, majd a Eurasian Studies Yearbook szerkesztőjeként 1959-től haláláig, a hatvanas-hetvenes években Annemarie v. Gabainnel, 1980-tól a UCLA-n tanító Bodrogligeti Andrással társszerkesztve az évkönyveket. Az Arcadia Bibliographica Virorum Eruditorum sorozatban megjelentette Karl Heinrich Menges, Alo Raun, Erich Kunze, Felix Johannes Oinas, Helmut Hoffmann, Fred W. Householder, Fabricius-Kovács Ferenc, Lakó György, Sinor Dénes, Kenneth Lee Pike, Konrad Koerner, Kálmán Béla, László Gyula, Thomas A. Sebeok, Carleton T. Hodge és John R. Krueger bibliográfiáit, melyek e tudósok teljes publikációs listáin túl életrajzokat és életműméltatásokat is tartalmaznak. Neki köszönhetjük Arany A. László koloni fonológiájának amerikai fakszimile kiadását (1967) és Lotz János „Das ungarische Sprachsystem"-jének reprint kiadását is (1988).

Décsy Gyula a vasfüggönynek ezen az oldalán 35 évig „disszidensnek" számított, de a másikon, a Német Szövetségi Köztársaságban is érték kemény szélsőbaloldali

támadások az 1970-es évek második felében. Amikor az évtized végén, már amerikai professzorként a Bloomingtonba látogató magyar hivatalosságoktól azt kérdezte, miként teremthetne szakmai kapcsolatokat magyarországi nyelvészekkel, neki mint magyarnak azt a tanácsot adták, hogy forduljon a Magyarok Világszövetségéhez. Nem fordult, de amikor 1985-ben egy magyarországi bértollnok durva támadást intézett az Élet és Irodalomban a Duray Miklóst támogatók ellen, akkor a Jahrbücherben (57: 46) a Duray családnév eredetét fejtegette.

Décsy vitatkozó kedvű ember volt, s persze nem mindig volt igaza (lásd pl. NyK 95: 211–218 és 98: 305–315). Az ELTE-től kapott díszdoktori oklevelének átvételekor azt mondta, hogy „Németországban s Amerikában soha nem csatlakoztam az ún. »mainstream« divatos (de kikísérletezetlen) irányzataihoz. Ez nem csupán az általános nyelvészetre vonatkozik, hanem sok tekintetben a finnugrisztikára, uralisztikára is" (Décsy 1997/1998: 55). Az adatorientált, induktív kutatást eredményesebbnek tartotta a deduktív teóriáknál. Hamburgi évei alatt különösen, de amerikai időszakában is önzetlenül segítette magyar barátait és ismerőseit. Sokat járt Magyarországra és Szlovákiába, akkor segítette a magyarok nemzetközi tudományos és kulturális kapcsolatainak szövögetését, amikor szinte mindenki azok akadályozásában jeleskedett. Sok magyar kortársával ellentétben szerencsés ember volt, mindig jó időben (néha rossz időben is) jó helyen volt, sőt igen sokszor a legjobb helyen.

Irodalom

Balázs János (1977), Gyula Décsy: Die linguistische Struktur Europas. [Ismertetés.] NyK 79: 301–307.

Décsy Gyula beszéde, melyet az Eötvös Loránd Tudományegyetemen mondott el díszdoktorrá avatásakor, 1998. május 9-én. ELTE Tájékoztató 1997/1998. március–június: 50–57.

Décsy Gyula (2009), Predesztinált, prediszponált – csak nem tudják. In: Kontra Miklós – Bakró-Nagy Marianne (szerk.), A nyelvészetről – egyes szám, első személyben II. SZTE BTK, Szeged. 49–60. (= Fórum Társadalomtudományi Szemle 2009/2: 131–140.)

Hajdú Péter (1995), Javaslat Décsy Gyula Budapestre való meghívására. In: Szabó T. 1995a: 137–138.

Kálmán Béla (1987), Décsy Gyula, Linguistische Sinndeutungen. [Ismertetés.] MNy 83: 114–117.

Szabó T., Ádám (ed.) (1995a), Gyula Décsy Bibliography 1947–1995. Arcadia Bibliographica Virorum Eruditorum, Fasciculus 13. Eurolingua, Bloomington IN.

Szabó T. Ádám (1995b), Décsy Gyula hamburgi évei 1969 és 1975 között. In: Szabó T. 1995a: 138–413.

Szende Tamás (1986), Décsy Gyula: Hamburger for America and the World. [Ismertetés.] Nyr 110: 127.

Tolcsvai Nagy Gábor (1990), Gyula Décsy, Hamburger for America and the World. [Ismertetés.] MNy 86: 113–114.

Kontra Miklós

A. P. Yudakin: Comparative Grammar of the Finno-Ugric Languages (An Essay)

Russian Academy of Sciences, Institute of Linguistics, Moscow. 2008. 77 pages.
А. П. Юдакин: Сравнительно-историческая грамматика финно-угорских языков
Российская Академия наук, Институт языкознания, Москва. 2008. 243 страницы.

Meglehetősen sajátos ismertetés került ki a kezemből. Különösek a körülmények: noha két kötetben is tárgyalja a szerző az általa fontosnak tekintett kérdéseket, de a hátteret, az elméleti alapokat nem közli, hanem az angol nyelvű változatban egy kollégája, Ju. A. Sorokin ad összefoglalót Judakinnak arról a munkájáról (Judakin 2007), mely ezen fejtegetések alapjául szolgál.

A szerző a belső címlapok verzóján ismerteti szándékát: az uráli nyelvcsoportoknak, a jukagirnak, a mandzsu-tunguznak, a törökségi, a mongol, a paleoázsiai és az indoeurópai nyelveknek az esetrendszerét tárgyalja történeti összehasonlító és tipológiai szempontból. Ennek a résznek az utolsó mondatából az derül ki, hogy oktatási segédkönyvnek vannak szánva e könyvek a finnugorszakos egyetemistáknak, de a szerző hasznosnak véli munkáját az urál-altaji, a nosztratikus és az elméleti nyelvészeti kérdésekkel foglalkozók esetében is. E mű eredetileg a „tudomány doktora" cím megszerzésére szolgáló disszertáció volt, amely a védéskor élénk vita tárgya volt, amint a V. D. Ivšin írta „A finnugor nyelvek külső kapcsolatai" című bevezetőből kitűnik (az orosz nyelvű változatban ez oroszul és angolul is megvan). Ugyanő ismerteti, milyen alapokon végezte a szerző kutatását: „At creating the »Comparative grammar of the Finno-Ugric languages« A. P. Yudakin, Academician of the Rossiyskaya Academy of Natural Sciences, took into account the achievements of both the researchers of the national Finno-Ugric grammars and specialists-theorists of a wide profile. It is possible to speak daringly that his grammar is a generalisation of the material made in the Finno-Ugric linguistics. But the scientist introduced the third element into his research about which for the last years when everybody's passion is cognitive linguistic they absolutely forget last, when everybody's hobby is cognitive linguistics – they flatly forget – the idea of language development, having named his research a dynamic evolutionary theory, having emphasized the basic motive of his work" (Ivšin in: Judakin 1: 4, 2: 7–8).

Hogy mi is ez a „szisztematikus tipológia; dinamikus fejlődéstipológia/-elmélet", azt Sorokin ismerteti az angol nyelvű verzióban (Judakin 1: 6–23). Ez a szerzőnek az imént említett, „Очерки по эволюционной типологии" című könyvén alapul (lásd Ivšin in: Judakin 2: 6).

Amióta létezik a nyelv tudománya, mindig is foglalkoztatta a kutatókat, mi a nyelv fejlődése. Az ezzel kapcsolatos elméleteket Schleichertől Marrig erősen vitatták, a legkeményebben Marr stadiális elméletét. Sorokin felteszi a kérdést: „Miért

fogadják a kutatók ellenségesen az általánosításokra törekvő nyelvészeti elméleteket?" Válasza szerint a legvalószínűbb, hogy azért, mert gyakran spekulatív jellegűek, előterjesztőik sokáig érlelik őket magukban, majd szembesítik őket bizonyos nyelvi anyaggal. Ez mindenekelőtt Schleicher, Bopp, Humboldt esetében igaz, és csak az utódok hajlottak arra, hogy érveljenek mellettük. „Last decades another theory was making gradually its way to the world, namely the dynamic theory by A. P. Yudakin which, due to a fashion on cognitive linguistics, remains in shade untill now" (Judakin 1: 7). Judakin gondolatrendszere lényegesen különbözik minden eddigi nyelvfejlődési elmélettől, független Schleicherétől, Boppétól és Humboldtétól. Noha maga Judakin közli, hogy ezen elődök felfogása ott van a háttérben, de csak kevéssé támaszkodik a 19. és 20. század nyelvészeti nézeteire. Szükségesnek látja közölni, hogy semmi köze sincs Marr elképzeléseihez sem, elméletének megnevezését kivéve: „the evolutionary theory".

Judakin nyelvfejlődési elmélete annak a „mechanizmusnak" a felismerésén alapul, amelyet ő a nyelvfejlődés dinamikus modelljének tekint. E modell a koordináták cartesianusi rendszere, amelynek horizontális tengelyvonala mutatja a nyelvi jelenségek szinkron változását, amely bizonyos grammatikai kategóriák kialakulásának az alapját képezi, és ezt az ordináták elhajló tengelye jelzi. Miután tanulmányozta a finnugor, a szamojéd, a paleoszibériai, a csukcs-kamcsadál, a mandzsu-tunguz, a mongol, a török nyelveket, és az ezekből származó eredményeit kiegészítette a japánból, a szanszkritból és az ógörögből adódó tanulságokkal, rekonstruálta minden egyes nyelvcsalád konzisztens esetrendszer-evolúcióját, sőt a szinkronizmus mutatja a változást a rekonstruált *t* locativusoktól egészen az újabb *r* locativusokig (a „locativusok" többször „helyhatározói esetrag" értelemben használatos):

```
----õ----o----o----o----o----o----o----→
    *-t    *-n    -s     -l     -k   (-m)  (-r)
```

Itt persze érdekli az olvasót, milyen kritériumok alapján kerültek ezen elemek e lineáris (= kronológiai) sorrendbe, de az előttem lévő két könyvben erre nem találok választ. Judakin szerint a locativusok változása megfelel új grammatikai kategóriák kialakulásának, ilyen például a melléknév. A szófajok kialakulása párhuzamosan történik a kisebb nyelvtani kategóriák elkülönülésével, álljanak itt példaként a locativusok: a *t* locativusi értéke meggyengül, mert ablativusi funkcióban is használatos, amely alkalmasabb más funkciók ellátására is, mint például a melléknév fokozásának kifejezésére. Ezt elősegíti az újabban kialakult *n* locativus. A *t* ablativus pedig könnyen alkalmazható dativusként és lativusként (mivel az irányjelző esetek értéke közel áll a lativusokéhoz), valamint partitivusként vagy genitivusként (?), ami a balti-finn nyelvekben és rokonaikban figyelhető meg. A genitivusi végződés pedig könnyen felveheti a melléknévi suffixum funkcióját. A *t* sorsának alakulása következtében az *n* locativusrag veszi át a funkcióját, majd ez is követi elődjének sorsát kisebb eltérésekkel (Sorokin in: Judakin 1: 9).

Sorokin (in: Judakin 1: 10) szemlélteti, miképpen képzeli el Judakin a locativusi esetrendszer változásait a balti-finn csoportban:

SCHEME 1. *Change of the Locative case systems in the BALTIC-FINNISH languages*

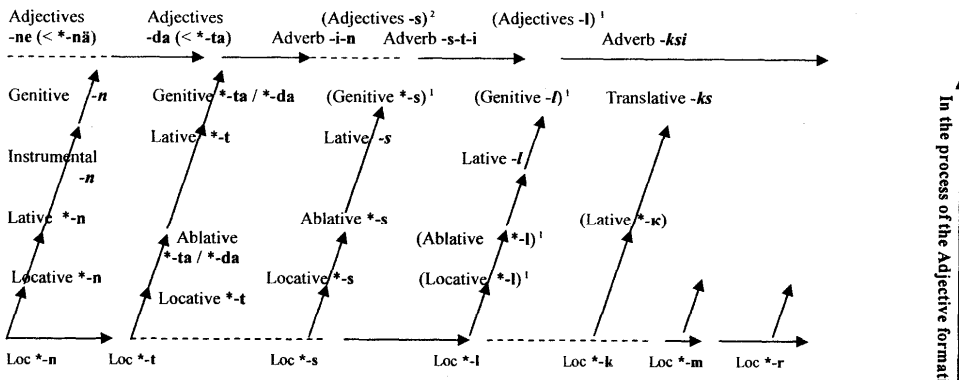

[1] It is not found out in the Baltic-Finnish, but is available in some other Finno-Ugric languages.
[2] The **s**-Ablative is in the Ural languages; the **-s** of the Finnish Elative, possibly, is related to the **-s'** of the Lappish Inessive-Elative, and then the **-as** of the Finnish Adjectives as the **taido-k-as** 'skilful' (from the noun **taito** 'ability', 'art') corresponds to the Lappish **-as**: the Lappish adverbs **vel-as** 'downwards' and **pa-jas** 'upwards' compare with the adjectives **kerr-as** 'hard' (from **kerr** 'a bark') and **kīd-as** 'manual', 'by hand' (from **kīdt** 'a hand'). However, the problem solution being complicated because the Lappish Adjectives, ending in **-as**, are often used as a Predicate, carrying out a Participle role.

Hasonló táblázatot közöl a törökségi nyelvekről is (i. m. 11):

SCHEME 2. *Change of the Locative case systems in the TURKIC languages*

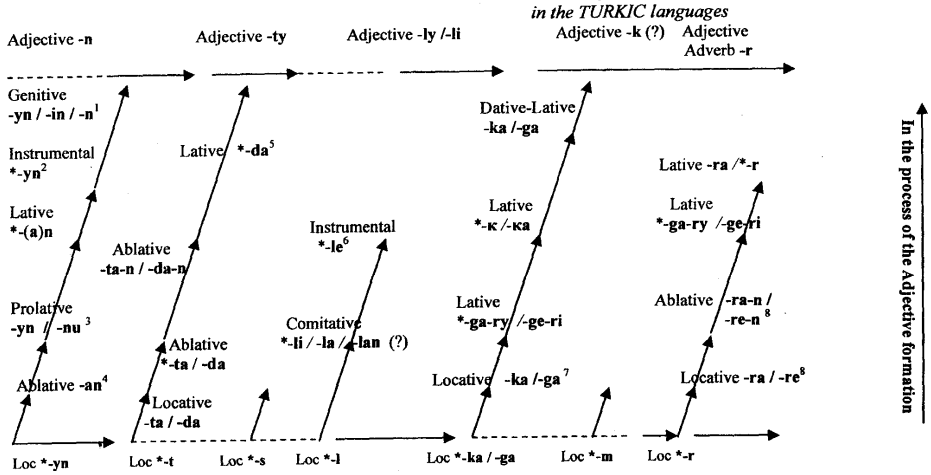

[1] Yakut excluding; [2] in the Yakut Instrumental **-(y)n-an**, in the Kazakh **-men**, **-men-en** with some other variants; [3] one of the variants of the Karachay-Balkar Prolative; [4] one of the Bashkir and Tatar Ablative variants (in the Pronouns); [5] one of the variants of the Karachay-Balkar Prolative **-tun** // **-tyn** // **-tün** // **-tin**; [6] in the Chuvash Instrumental **pa-la** // **-pe-le**; [7] in the Yakut language there exist 16 variants of the Dative case **-ka** // **-ga** with the Locative, Lative and Dative value; [8] in the Chuvash language.

s úgy véli, a két nyelvcsoport (nála: nyelvcsalád) olyannyira meglepő egyezéseket mutat, hogy: „If material similarity and coincidence of functions of some cases was

observed in them, it would be possible to assert, that the investigated language families are not only typologically similar, but, possibly, go back to a general ancestor" (i. m. 12; én emeltem ki, H. L.). Hasonló sémákat állapított meg Judakin a fentebb felsorolt egyéb nyelvek és nyelvcsoportok esetében is, s Sorokin szerint Judakin ezek alapján a következő törvényszerűséget állapította meg: „the formation of grammatical categories (~ the parts of speech) might be the basis of the changes in any language (agglutinative, inflectional, polysynthetic), that leads to a cardinal reorganization of a language system" (i. m. 12; kiemelés az eredetiben, H. L.).

Vannak egyrészt olyan nyelvek, amelyekben például a melléknév idő- és személyaffixumokat kaphat az igéhez hasonlóan, másrészt olyanok is ismertek, amelyekben nincsen esetrendszer, vagy éppen összeomlóban van, miként az indoeurópai nyelvekben. Ebből Judakin így következtet: a) A világ nyelveiben két, egymással ellentétes (szintetikus és analitikus) tendencia működik, például a balti-finnben, ahol az esetrendszer formálódik, a szintetikus tendencia releváns, míg például a régi indoeurópai nyelvekben az analitikus erős, ezekben ugyanis a töredékeiben rekonstruálható esetrendszer összeomlóban van; e két rendszer (= tendencia; H. L.) gyakran egymás mellett létezhet, amint például a balti-finn nyelvek esetrendszere és analitikus időrendszere mutatja. b) Az alanyi és az állítmányi csoport közti egyensúly a mondatban az állítmányi jegyek azonos elosztásának törvényszerűsége által van szabályozva, a névszói szófajok expanziójával (vagyis a névszói kategória bővülésével a diakróniában) az igei kategória érvényesülése kiterjed (kategóriajegyei bővülnek: idők, módok stb.) (i. m. 13).

Az analitikus igeidők kialakulását a balti-finnben régi grammatikai kategóriák eltűnése és újak megjelenése kísérte (a birtokos személyjelezés leépülésének köszönhetően fokozatosan kialakult a birtokos névmás, ez a mondatnak aktív és határozatlan személyű rendszeréből aktív és passzív személyű rendszerbe való átmenete). Judakin átalakítja a schleicheri családfamodellt lineárissá, s ezt alkalmazza a szamojéd, a finnugor, a dard és az iberokaukázusi nyelvekre. A balti-finn esetében ez így néz ki (Sorokin in: Judakin 1: 14):

Scheme 3

```
                (Lappish)      Finnish      Estonian      Izhora        Votic
BALTIC-   ------o-------o-------o------o-------o-------o-------o-------o-----→
FINNISH                Vepsian      (Lappish)     Livonian      Karelian
```

A balti-finn nyelvekben megfigyelhető a verbonominális rendszerbe való átmenet főleg igei természetű mondatban a névszó konjugációja miatt, amikor a létige használatos kopulaként; a névszó birtokos személyjeles alakjait felváltják a birtokos névmásos szerkezetek. A recenzens megjegyzése: Sorokin itt egyéb vonásokat is

említ,[1] de mivel a terminológia szokatlan, és nem szemlélteti mondandóját nyelvi példákkal, nem tudom, miről lehet szó. Mivel az egyes folyamatok nem egységesen mennek végbe a nyelvcsoportok tagjaiban, némely grammatikai kategóriák kialakulása egy nyelvben lehet gyorsabb vagy éppen lassúbb is, egy nyelvet a lineáris modellben különböző helyeken is lehet említeni más-más paraméterek alapján, amint a 3. ábrán a lapp elhelyezése mutatja: egyszer a vepsze előtt, másszor a finn után foglal helyet; itt azonban a recenzensnek meg kell jegyeznie, hogy a lapp nem tagja a balti-finn nyelvek csoportjának, a lapp ugyanis az ún. korai ősfinnből vált ki, ennek másik ága a kései ősfinn volt, s ez volt a ma balti-finn nyelvek csoportjaként ismert együttesnek a közvetlen őse. Judakin szerint az indoeurópai nyelvek schleicheri családfája csak általános képet ad a fejlődésről és a lehetséges nyelvjárási elkülönülésről, így ennek alapján aligha lehet érzékeltetni a jellemző folyamatokat. Ezzel szemben a lineáris modell a rokon nyelvek egy csoportjában végbement folyamatok leírását adja, és megmutatja, egy vagy két nyelvtani kategória létrejöttének alapján a fejlődés irányát (Judakin 1: 15).

Judakin elkerülhetetlennek tartja egy ún. rendszertipológia kialakítását (amely tipológia elfogadható a pszichológia, a biológia, a nyelvészet és a filozófia számára is), a nyelvi fejlődés dinamikus modelljének kialakítását, amely feltárhatja a gondolkodás genezisét a „hang-kép" beszéd viszonylatában. Az élő organizmusoknak, szerkezetük változásainak, a mentális folyamatoknak mint objektíve létezőknek a fejlődését az evolúciós folyamatok lényegeként elismerve Judakin a környezetből érkező jel útját az érzékelés, az észlelés és a megjelenítés képévé való transzformációjának tartja. Ezt a transzformációt hat pontban írja le, ezek egyike, hogy az evolúciós folyamatok „az érzékelés – az észlelés – megjelenítés" hármas interakcióján alapulnak.

Sorokinnak a Judakin-féle teóriát röviden ismertető írását követően találjuk a (locativusi) esetrendszerek (fejlődési) tipológiájának bemutatását, amely a következő csoportokat foglalja magában: a balti-finn nyelvek; a lapp, a volgai és a permi nyelvek; a mandzsu-tunguz nyelvek; az ugor nyelvek (és számomra érthetetlen módon ennek alpontjaiként kerít sort a szamojéd, a mongol, a törökségi, a jukagir, a csukcs-kamcsadálra, az eszkimóra, a japánra, valamint az indoeurópai családból az ógörögre és a szanszkritra; Judakin 1: 41–73). Az orosz nyelvű változat ugyanilyen csoportosításban, de sokkal részletesebben tárgyalja ugyanezt (Judakin 2: 10–209). A következőkben az itt közöltekből szemezgetek.

Nem tűnik megalapozatlannak az a feltevés (Judakin 1: 27, 2: 27–31), hogy az „ablativusi" **t* ragnak („separativus", így pl. Itkonen 1966: 261, 264, 265, 307) a finnségiben a szórványosan kimutatható **t* locativus folytatója, ehhez vö. fi. *ny-t*, é. *nüü-d* 'most' (SSA 2: 248), de a rekonstruálható magánhangzós separativusi **ta*/**tä* és

[1] „…the Subject-Object conjugation (in some languages there exists an unobjective conjugation); a change the of [= of the?, H. L.] indefinite-personal forms of the Verb by the personal conjugation in the Active Voice, etc."

a vokális nélküli **t* locativusrag viszonya rejtélyesnek tűnik (ehhez vö. alább a locativusi **na/*nä* és a genitivusi **n* kapcsán tett megjegyzést).

Az itt idézett 2. táblázat (scheme 2) zavarba ejtő minősítéseket tartalmaz, például a locativusi **s* fejleményei közt genitivusi **s*-ről tud, amely „a balti-finnben nincs meg, de ismert néhány más finnugor nyelvben". Én ilyenről nem tudok, csak arra gondolhatok, hogy a nomen possessi képzőjéről van szó, ilyenféléket a lappból idéz, például: „В прилагательных, производных от существительных, и сейчас угадывается лативное значение суффикса *-ас*: *кӯдас* 'ручной' (то есть то, что попадает в руку) от *кӯдт* (*кӯд*) 'рука'" (Judakin 2: 69).

A fi. *inen* melléknévképzőnek az **n* locativusrag származékaként való tárgyalásakor (Judakin 2: 15–21) olyan közlésekre bukkanni, amelyek történeti értelmezése nincs összhangban a szakirodalomban található állásfoglalásokkal. Szakirodalomra hivatkozik, de lapszám nélkül, így nem egyszerű összevetni az ő állítását a hivatkozott szerzőkéivel. Serebrennikov (1964) és Hakulinen (1953) alapján azt adja tudtul, hogy az ősi **n* locativusrag és a fi. *inen* nomenképző formailag és jelentésbelileg közel áll egymáshoz, de óvatosan kapcsolatot is tesz fel köztük: „рапространенной и едва ли не общепризнанной является точка зрения об общем происхождении локатива на **-n* и генитива на **-n*, но, по-видимому, остается неразработанной проблема о происхождении генитива, давшего начало именам на *-inen*" (Judakin 2: 15). Serebrennikov (1964: 69!) Collinderre utalva lehetségesnek véli, hogy az **n* genitivusraghoz(!) köze lehet a fi. *inen* (~ *ise*) melléknévképzőnek, mégpedig oly módon, hogy a mordvinban a genitivus ragja *ń*, de ugyanilyen hangalakú az egyik melléknévképző is (lásd pl. Bartens 1999: 111), s esetleg így függhetne össze a finn *n* rag és az *inen* képző – a mordvin képző azonban valójában genitivus materiae (Collinder 1960: 284). Serebrennikov így nyilatkozik a Judakin által említett kérdésről: „Превращение *-n* в *-ń* в мордовском языке оказывалось возможным только после гласных переднего ряда. Суффикс *-ń* может исторически представлять суффикс терминатива. Он может быть даже идентичен суффиксу *-n,* выступающему в качестве одного из компонентов финского суффикса прилагательных *-inen (-ise)*" (Serebrennikov 1964: 69), tehát úgy nyilvánít véleményt, hogy nincs világos álláspontja, vagyis nincs ok rá hivatkozni. Hakulinen (1953: 105–107!) hivatkozott könyvében pedig utalást sem találtam arra (és a finn eredetinek a későbbi kiadásaiban sem, pl. Hakulinen 2000: 123–125), hogy e képzőnek köze lehetne valamilyen esetraghoz…

Egyébként funkcionálisan lehetségesnek vélem azt a némelyek által előadott ötletet, hogy az uráli genitivusi **n* a locativusi **na/*nä* ragra megy vissza (vö. Judakin 2: 15; a „locativus > genitivus" alkalmi vagy állandósult funkcióváltásra van példa a mi nyelvcsaládunkban is), azonban e feltevés adós marad azzal, mi a locativusrag magánhangzója, ill. mi lett ennek a sorsa a genitivusragban és miért tűnt el onnan (ehhez vö. Itkonen 1957: 314–315).

Meghökkentő, amit a szerző a magyar dativusragról ír: „Как известно, дат. падеж часто возникает на основе латива (~ направительного падежа). Не соста-

вляет исключения и венгерский язык с аффиксом *-na-k* // *-ne-k*, позволяющий обнаружить латив на **-na* // **-ne*: *a hegy-nek megy* '(он) идет в гору' (*hegy* 'гора')" (Judakin 2: 163, ugyanígy Judakin 1: 42). Ezzel szemben az igazság az, hogy a m. *nak/nek* dativusrag *na/ne* eleme nem holmi ősi lativusrag, hanem ősi névmástő (lásd pl. UEW 1: 300).

Judakin úgy tudja, hogy az osztjákban kimutatható a hajdani „lativusi-locativusi" **s*. Egy névutói példát idéz rá; *χop χo-si* 'near the boat' (1: 41), *xon xo-cu* 'около лодки' (2: 161). Az adat valószínűleg a kazymi nyelvjárásból való, akkor helyesen így néz ki: *χɔp χŏ-śi* (vö. DEWOS 579), jelentése pedig 'to the boat; к лодке'. Némi osztjakológiai ismeret birtokában a szerző nem keverte volna össze az *s* és az *ś* mássalhangzókat, továbbá e névutónak az *ś* eleme nem rag, hanem a tő része, vö. **kućз* 'Seite, Raum neben etwas' Ug. (UEW 2: 857–858). Itt zárójelben megemlíti a mandzsu-tunguz *χo-si*, *xo-cu* lativusi névutót, de minek… Ha a szerző megkísérelte volna az alaposabb tájékozódást, nem írta volna le a névutói eredetű m. *hoz/hëz/höz* raggal kapcsolatban (vö. *hozzá*), amely az iménti osztják névutó etimológiai megfelelője, a következőt: „Относя аффикс аллатива к *s*-овым падежам, мы имели в виду не конечный *-z*, а формант *-ho-z* // *-he-z* // *hö-z*, близкий по значению к прибалтийско-финскому аллативу на *-hen* и, возможно, сродни карельскому иллативу на *-h* и вепсскому иллативу на *-ha*" (Judakin 2: 164); igaz, a rövidebb angol nyelvű változatban a *сродни* helyett *similar* olvasható (Judakin 1: 43). Ez teljesen képtelenség, hiszen nincs, nem lehet „magyar *h* ~ finnségi *h*" megfelelés…

Zavaró íráshibák (amelyek részben talán azzal magyarázhatók, hogy a szerző nem megbízható forrásokat használt) bosszantják az olvasót, például: fi. *tum-i-nen* 'снежный' (*lum-i-nen* helyett) (Judakin 2: 17), fi. „*pime-ä* < **pime-dä* 'темный'" (**pime-δä* helyett), m. *fel-öl* 'со стороны' (*fel-ől* helyett), vog. *num-ôl* 'сверху' (*num-əl* helyett) (Judakin 2: 27), Räsänen Arvo M a r t i Octavius (…Martti… helyett), Colinder (Collinder helyett) (Judakin 1: 64, 65).

Mindkét kötetben közli jó néhány uralista és altajista fényképét a közelebbi szakterületének nyelveit tárgyaló szövegbe ágyazva, ami meglehetősen szokatlan és érthetetlen eljárás.

Nem tartom szerencsésnek e kötetek címét, Judakin ugyanis voltaképpen csak az eseteket vizsgálja, a „történeti-összehasonlító nyelvtan" határozottan félrevezeti az olvasót. Félrevezető a cím abban a tekintetben is, hogy a finnugor nyelvek vizsgálatát ígéri, a valóságban azonban sokkal több nyelvről szól.

Némi fenntartással kezelem e könyveket teljes egészükben, mert a Doerfer által okkal elutasított omnicomparatismus árnyéka vetül rájuk, s a szerző minden valószínűség szerint legalább szimpatizál a nosztratizmussal (lásd Judakin 1: 2, 2: 2), márpedig e tekintetben fölöttébb szkeptikus vagyok, sok kollégához hasonlóan.

Valóban csak szemezgettem a könyvek közléseiből, eközben sajnálatos hibákra bukkantam. Ezek alapján biztosra veszem, hogy a szerző nagyon tájékozatlan az uráli nyelvek grammatikai jelenségeit és azok történeti magyarázatait illetően.

Kérdés, hogy a fentebb felsorolt nyelvek és nyelvcsoportok kérdéseiben mennyire kompetens. Ugyanazt kellett tapasztalnom, amit számos (főleg amerikai) általános nyelvész és tipológus írásaiban is, akik gyakran másod- és harmadkézből származó vagy éppen elavult információk birtokában fogalmaznak meg a tényektől messze eső következtetéseket a „mi nyelveinkről". Érthetetlen ez az eljárás, hiszen számos fontos uralisztikai publikáció „olvasható" nyelveken is hozzáférhető, csak éppen nyomozni kellene egy kicsit, mielőtt e nyelvekre hivatkoznának. Vajon mennyire hihetünk nekik, amikor általánosítanak?

Irodalom

Bartens, Raija (1999), Mordvalaiskielten rakenne ja kehitys. MSFOu 232.
Collinder, Björn (1960), Comparative Grammar of the Uralic Languages. Almqvist & Wiksells, Stockholm.
Doerfer, Gerhard (1973), Lautgesetz und Zufall. Betrachtungen zum Omnicomparatismus. Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft. Band 10. Institut für vergleichende Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck, Innsbruck.
Hakulinen, Lauri (1953), Развитие и структура финского языка. Часть I. Фонетика и морфология. Издательство Иностранной литературы, Москва.
Hakulinen, Lauri (2000), Suomen kielen rakenne ja kehitys. 5., muuttamaton painos. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
Itkonen, Erkki (1957), Lokatiivista ja genetiivistä ym. Vir 61: 308–320.
Judakin, A. P. [А. П. Юдакин] (2007), Очерки по эволюционной типологии. Гуманитарий, Москва.
Itkonen, Erkki (1966), Kieli ja sen tutkimus. WSOY, Helsinki.
Serebrennikov, B. A. [Серебренников, Б. А.] (1964), Основные линии развития падежной и глагольной систем в уральских языках. Наука, Москва.

Honti László

Kozmács, István: Az *-śk-* kepző az udmurt (votják) igeképzés rendszerében

Univerzita Konštantína Filozofa – Konstantin Filozófus Egyetem,
Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra. 2008. 226 oldal.

István Kozmács hat eine Abhandlung über ein wichtiges Strukturelement des wotjakischen Verbalsystems, und zwar über das sowohl zum Ableitungssystem des Verbs als auch zu dessen Flexionssystem gehörige Morphem *śk* vorgelegt.

Der Verfasser beginnt mit einem Überblick über die wotjakischen Verbalableitungen. Zunächst geht er der Frage nach, wie das System der Verbalableitungen in der wotjakischen Grammatik oder in anderen grammatischen Abhandlungen, in denen von Ableitungen die Rede ist, dargestellt wird. Er beginnt mit der wichtigen Grammatika sovremennogo udmurtskogo jazyka (1961), zur Sprache kommen aber auch andere Arbeiten, in denen das gesamte Ableitungssystem behandelt wird (A. Kövesi 1965, Suihkonen 1992, Bartens 2000). Es ist jedoch nicht die Absicht des Verfassers, die gesamte wotjakische Verbalableitung vorzustellen: Als wesentliches Ergebnis dieser ersten Erörterungen konstatiert er die Existenz eines für das Wotjakische charakteristischen Systems von vier Verbgenera, Aktiv, Reflexiv (oder Reziprok), Passiv, Kausativ, wobei er auch feststellt, dass einziges produktives Bildungselement von Passiv, Reflexiv (oder Reziprok) die Ableitung *śk* ist (S. 31). Wichtig ist ebenfalls die Feststellung, dass im Wotjakischen die Bezeichnung des u. a. für das Russische typischen Aspekts von unvollendeter – vollendeter Handlung in der Struktur des Verbs nicht verankert ist; das Wotjakische verwendet zum Ausdruck des Aspekts analytische Satzkonstruktionen (S. 32, 33).

Hiernach steht die Position des Ableitungssuffixes *śk* im wotjakischen Verb im Blickpunkt. Von den deverbalen Verbableitungssuffixen können fünf *(l, t, śk, š, ź)* nur im 1. Stammtyp (*i*-Stämme) direkt an den Verbalstamm treten, im 2. Stammtyp (*a*-Stämme) vermögen dies vier Ableitungssuffixe *(lʼa, t, lt, śk).* Im 1. Stammtyp können vier verschiedene Ableitungen nacheinander das Verb modifizieren, im 2. Stammtyp besteht die Ableitungskette maximal aus drei aufeinander folgenden Ableitungssuffixen (S. 35–37). Der Verfasser verwendet von der Reihe mehrerer Ableitungssuffixe die Bezeichnung Sequenz und legt präzise dar, welche verschiedenen Sequenzen vorkommen können. Für die denominalen Ableitungssuffixe ist im Wotjakischen typisch, dass aus demselben Nominalstamm gleichartige Derivationsgruppen gebildet werden.

Im folgenden Kapitel legt der Verfasser dar, wie genau die frühere Forschung die Verwendungsweisen des Ableitungssuffixes *śk* aufgehellt hat. Nach sorgfältiger Betrachtung der Untersuchungen von Medveczky (1911) bis in neueste Zeit muß er feststellen, dass die bisherige Forschung die Funktionen des Ableitungssuffixes nicht exakt darzustellen vermocht hat.

Bevor der Verfasser sich der Untersuchung der Funktionen des Suffixes zuwendet, legt er präzise die Form, seine Allomorphe in den wotjakischen Dialekten dar. Er hält die von Csúcs verwendete Dialekteinteilung für geeignet, nach der man die wotjakischen Dialekte in fünf Dialekttypen einteilen kann: Nordmundarten, Bessermandialekt, Zentralmundarten, Südmundarten sowie Randmundarten, die in keinerlei geographischer Berührung mit den anderen Mundarten stehen. Veränderungen, die in der Gestalt des Ableitungssuffixes dialektal erscheinen, sind beispielsweise die Depalatalisierung des Sibilanten, dessen Affrikatisierung, dass die Affrikate entweder palatalisiert oder unpalatalisiert ist, die Affrikate auch zu einem

Dentalklusil vereinfacht werden kann; im Zentraldialekt kann von der Konsonantenverbindung gar nur *k* übrigbleiben. Der Verfasser untersucht die Gründe für die Entstehung der Allomorphe im Lichte der Optimalitätstheorie (ausgehend von Smolenskys und Princes Abhandlung von 1993, *Optimality Theory: Constraint Interaction in Generative Grammar*). Erklärt werden nach ihr sowohl die Lautstruktur des wotjakischen Nomens wie auch des Verbs, die möglichen Konsonantenverbindungen im Wortinlaut und -auslaut, die gesamte Silbenstruktur der Sprache.

Dieser sorgsamen Untersuchung über die Erscheinungsformen des *śk*-Elements folgt das umfangreichste Kapitel der Abhandlung, das die Funktionen des Morphems *śk* im wotjakischen Verbalsystem behandelt. *śk* ist ein interessantes Element, dient es doch sowohl als Konjugationsmorphem als auch als Ableitungsmorphem. Eine Besonderheit der wotjakischen Konjugation besteht im Nebeneinander von Indikativ Präsens und Futur, und überraschend dabei ist, dass das Präsens das merkmalhafte Tempus ist. (Im Ungarischen z.B. existieren ja auch Präsens und Futur nebeneinander, doch ist hier das Futur merkmalhaft.) Dieses Merkmal ist das *śk*-Ableitungssuffix, und es tritt in der 1. und 2. Personen in Erscheinung. Die Verwendung als Präsenszeichen erklärt sich aus seinem Ursprung – es ist anfänglich ein frequentativ-iteratives Ableitungssuffix gewesen, das bis auf die finnisch-permische Periode zurückzuführen ist (S. 180, 182). (Zwischen den Paradigmen von Präsens und Futur besteht im Wotjakischen ein weiterer Unterschied, nämlich in der Bezeichnung der Person. Das Präsens verwendet vor allem alte Personalendungen, Vx, das Futur Possessivsuffixe. Man meint hier und da in den finnisch-permischen Sprachen, auch anderweitig als im Mordwinischen, leicht Erinnerungsbilder von dem in den ugrischen Sprachen bewahrten System der beiden Konjugationen zu erkennen, der Subjektkonjugation, in der zur Bezeichnung der Person eigentliche Verbalsuffixe verwendet wurden, und der Objektkonjugation, in der oft Possessivsuffixe Anwendung fanden. Was das Wotjakische anbelangt, scheint im Tempussystem gerade eine solche Spur sichtbar zu sein. Präsens ist ja typischerweise Tempus der unvollendeten Handlung, während Futur den Ausdruck des Aspekts der vollendeten Handlung ermöglicht.) Im wotjakischen Tempussystem begegnet das *śk*-Element noch an einer anderen Stelle: in den 1. Personen des 2. Tempus der vollendeten Handlung, dem Perfekt. Das *śk*-Element in dieser Position steht nach Ansicht des Verfassers jedoch nicht mit dem Zeichen des Präsens in Verbindung. Das *śk* der Perfektformen ist seiner Auffassung nach kein Tempuszeichen, sondern ein Ableitungssuffix, das der Form eine narrative Bedeutung verliehen hat (S. 170). Der Verfasser nimmt an, dass das auf der Grundlage des Partizips der vollendeten Handlung gebildete narrative Perfekt bereits in der gemeinpermischen Periode entstanden sei – wie er bemerkt, enthält das entsprechende Tempus allerdings im Komisyrjänischen und Komipermjakischen überhaupt keine 1. Personen (S. 170-1). Die Forscher haben mit der Konstruktion der permischen Sprachen eine gleichstrukturierte Tempusform der Türksprachen verglichen. Kozmács weist noch auf jene bereits von

G. Bereczki festgestellte Tatsache hin, dass ein Teil der Sprachen dieses Gebiets jedoch zur Bezeichnung der Person Px, ein anderer Vx verwendet.

Die Funktionen der Verbalableitung *śk* klärt der Verfasser gründlich und umfassend. Voraussetzung für die Bedeutungsentwicklung eines ursprünglich ein frequentativ-iteratives Ableitungssuffix enthaltenden Verbs, der Hintergrund, vor dem die Entwicklung erfolgen konnte, ist, dass das Verb in seiner Bedeutungsstruktur durch das Ableitungssuffix die Fähigkeit erlangte, als ein Verb zu fungieren, das nur ein implizites Objekt enthält (S. 180). Die Entwicklung führte von dort zur reflexiven, kausativ-reflexiven, reziproken, automativen, passiven Verwendung desselben durch *śk* abgeleiteten, ursprünglich frequentativ-iterativen Verbs. Die Darstellung dieser Funktionen geschieht mit Hilfe eines umfangreichen und repräsentativen Beispielmaterials. Zugrunde liegt der Darstellung das vom Verfasser gesammelte große, annähernd 1700 abgeleitete Verben und mit diesen gebildete Sätze umfassende Material. Der Verfasser hat auch das an der Universität Turku gesammelte, elektronisch gespeicherte Korpus des Wotjakischen verwenden können und zusätzlich hat er für seine Untersuchung die Kompetenz zweier Muttersprachler genutzt.

Kozmács' Abhandlung verdient höchste Anerkennung. Sie ist das Ergebnis sehr gründlicher Arbeit, bei der ein großes Material tiefgehend behandelt worden ist und deren Ergebnisse dementsprechend überzeugend sind.

Raija Bartens

Arja Hamari: The negation of stative relation clauses in the Mordvin languages*

Société Finno-Ugrienne. Helsinki, 2007. 298 pages.

Arja Hamari disszertációjában az állapotot kifejező mondatok (stative relation clauses) tagadását vizsgálja a mordvin nyelvekben (az erzában és a moksában). Az angol *stative relation clause* terminus a névszói, illetve névszói-igei állítmányt tartalmazó mondattípusok összefoglaló elnevezése, a szerző azonban a formai és jelentéstani elveken is alapuló verbális–nominális mondat megkülönböztetése helyett a statikus-aktív szembeállítást alkalmazza, amely pusztán szemantikai kritériumra épül.

Az értekezés célja kettős: a mordvin nyelvek tagadási rendszerét kívánja feltárni egyrészt a statikus viszonyt kifejező mondatok tagadásának vizsgálata által, másrészt a tagadó elemek ezen mondattípusban betöltött szerepének elemzésével.

* A könyv a szerző 2007-ben megvédett PhD-értekezése.

A mordvin nyelvek tagadó szerkezeteiről elsősorban történeti megközelítésű munkák születtek (Klemm 1931–1934; Pall 1957; Ščemerova 1972; Gheno 1994–1995). Hamari disszertációjában ötvözi a leíró és a történeti szempontot, kiegészítve a tagadást tipológiai szempontból elemző munkák (Croft 1991; Eriksen 2006) eredményeivel. A dolgozat célkitűzése a mordvin nyelvekben található tagadást kifejező elemek kialakulásának feltárása és a jelen nyelvállapotban való használatuk leírása. Nem támaszkodik egyetlen elméleti keretre sem, megközelítésmódja a Dixon-féle (1997) alapnyelvelmélet körébe (basic linguistic theory) sorolható be, amely a hagyományos nyelvleírás, a korai generatív grammatikák és a tipológiai kutatások elveit egyesíti.

Az értekezés írott forrásokra épül, elsősorban a Turkui Egyetem Mormula korpuszára (Mordvan muoto- ja lauseopin arkisto [Mordvin alak- és mondattani adatbázis]), másrészt a szerző erza és moksa nyelvű kulturális folyóiratokból és evangéliumfordításokból gyűjtött példaanyagára. Hamari tudatosan alkalmaz különböző műfajokba, regiszterekbe, nyelvváltozatokba tartozó, más-más szerzőktől származó szövegeket. A dolgozatból ugyanakkor hiányoznak az élőnyelvi példák, a Mormula korpusz anyagában szóbeli közlésen alapuló, de sztenderdizált folklórszövegek szerepelnek. A szerző is felveti, hogy a mordvin nyelvek tagadásának szinkrón állapotú elemzését beszélt nyelvi anyagra is érdemes lenne kiterjeszteni.

Az értekezés áttekinthető, logikus felépítésű, az általános bevezető és módszertani kérdéseket is tárgyaló első fejezetben Hamari bemutatja a mordvin nyelveket, felvázolva a moksa- és az erza-mordvin nyelv viszonyát, kialakulásuk rövid történetét, nyelvjárási megoszlásukat és nyelvtipológiai jellemzőiket. A második és a harmadik fejezet az értekezés elméleti hátterét tekinti át, az előbbi a statikus viszonyt kifejező mondatokkal foglalkozik, míg az utóbbi a tagadás tipológiájával. A negyedik fejezet a mordvin nyelvek tagadást kifejező elemeinek kialakulását és funkcióváltozásait elemzi. Az ötödik fejezetben a szinkrón szempont a domináns, Hamari a statikus viszonyt kifejező mondatok minden típusát külön alfejezetben vizsgálja a mordvin nyelvekben, a tagadó elem kiválasztása és a tagadó szerkezet megalkotásának szempontjából. A hatodik fejezet az előző két egység eredményeit összevetve igyekszik feltárni a szinkrón rendszer és a tagadó elemek történetének összefüggéseit, az igeragozás rendszerében tapasztalható jelenkori változatosságot a protomordvin korban, majd a két nyelv szétválása után megindult innovációkkal magyarázza. A hetedik fejezet a dolgozat legfontosabb pontjait foglalja össze, és felvázolja a további kutatás irányait.

A továbbiakban részletesebben áttekintem a dolgozat főbb állításait, eredményeit.

Az értekezésben Hamari azokat a mondatokat vizsgálja, amelyek predikátuma létezést fejez ki, vagyis egy entitás többé-kevésbé statikus, állandó állapotáról vagy a környező világhoz való kapcsolatáról állít valamit. Formai szempontból ezek a mondatok általában két nominális frázisból állnak, amelyek egyes nyelvekben valamilyen kopuláris elemmel, például létigével kapcsolódnak össze. Ezt a mondattípust

az angol *stative relation clause* terminussal nevezhetjük meg, amely a hagyományos magyar leíró nyelvtani terminológiában a névszói és a névszói-igei állítmányt tartalmazó mondatoknak felel meg. Hamari disszertációjában is megjelenik a verbális (igei) és nominális (névszói, nem igei) mondat dichotómiája, a szerző azonban elveti ezt a terminológiát abból a megfontolásból, hogy a *nem igei mondat* terminus kizárja az igét és így a kopulát tartalmazó mondatokat. Másrészt az alább ismertetett statikus viszonyra utaló mondataltípusok közül a nem igei mondatok keretében általában mindössze hármat szoktak tárgyalni (besoroló, azonosító és attributív). Emellett ezek a terminusok egyszerre formai és szemantikai kategóriákon alapulnak.

Hamari pusztán szemantikai szempontot alkalmaz, Pajunen (2000) nyomán az állapotot kifejező állítmányokat (predication of stative relation) és a cselekvést kifejező állítmányokat (predication of action) állítja szembe egymással. A szemantikai felosztás mellett formai szempontból is csoportosítja a statikus viszonyra utaló mondatokat: igei, névszói és kopuláris mondatokat különít el. További osztályozásukat Payne (1997: 111–112, 114) kategóriái alapján végzi el, és hat altípust határoz meg: besoroló[1] (proper inclusion), azonosító (equation), attributív (attribution), lokatív (location), egzisztenciális (existence), birtoklásmondat (possession). A birtoklásmondat típusán belül két alkategóriát különböztet meg, a 'have'- és a 'belong'-birtoklást, ezek Radics (1984) rendszerében birtoklás$_1$ *(Péternek van háza)* és birtoklás$_2$ *(Ez a ház Péteré)* altípusként szerepelnek.

A nominális mondatok predikációs stratégiája gyakran eltér a cselekvést vagy történést kifejező mondatok állítmányától. A disszertációban alkalmazott kategóriarendszer ismertetése után Hamari részletesebben is elemzi az egyes kategóriákban megjelenő állítmánytípusokat. Stassen (1997) elméletét követve három ún. predikációs stratégiát különböztet meg: az igei, a nominális (zéró vagy teljes) és a lokatív stratégiát. Hamari a mordvin nyelvek korpuszát elemezve megállapítja, hogy a három stratégia közül mindegyik előfordul mind a moksa, mind az erza nyelvben, megoszlásukat a 74–75. oldalon található táblázatokban mutatja be a szerző.

Stassen elméletének egyik sarkalatos pontja az a feltevés, hogy a stratégiák kiterjedhetnek más kategóriákra is, például a cselekvést kifejező igék igei stratégiája jelentkezhet a korábban nominális stratégiát mutató statikus viszonyt kifejező mondatokban is. Ezt a folyamatot az igei stratégia eluralkodásának (verbal takeover) nevezhetjük. Stassen az elemzett nyelvek körébe az erza-mordvint is bevonja, ugyanakkor elveti azt a hipotézist, hogy az erzában is végbement volna az igei stratégia nominális mondatokra való átöröklődése. Állítását azzal támasztja alá, hogy az erza predikatív ragozású[2] mondatok tagadásának módja nem esik egybe az aktív igei állítmányok tagadásával.

[1] Az angol terminusok fordítása a besoroló típus kivételével Radics (1984) terminológiáján alapul.

[2] A predikatív ragozás az erzában a besoroló, azonosító, attributív, lokatív és a moksában a birtoklás$_2$ mondattípus esetén jelentkezik.

Hamari ugyanakkor kimutatja, hogy a nominális állítmányok esetében nemcsak az *avoľ* tagadószó, hanem az *a* tagadószó is jelentkezhet, amely a jelen idejű igék tagadására is szolgál, vagyis a két típus (a verbális stratégiát alkalmazó cselekvő igék és a predikatív ragozású állítmányok) között a tagadást tekintve nincsen eltérés, így az adatok valóban az igei stratégia eluralkodására utalnak. (A moksa nyelvben mindkét állítmánytípus esetén az *af* tagadószó jelentkezik, tipológiai vizsgálatába Stassen azonban a moksa nyelvet nem vonta be.)

Az állapotra, illetve a cselekvésre utaló állítmányok közötti megosztottság a tagadás szempontjából is megfigyelhető: a statikus viszonyt kifejező állítmányok esetében ugyanis más típusú tagadó szerkezet jelenik meg, mint az aktív igét tartalmazó mondatokban (kivéve a predikatív ragozású mondatok egy részét).

A tagadással foglalkozó tipológiai kutatások elsősorban egy nyelv sztenderd tagadását írják le, vagyis a nem nominális állítmányok esetében jelentkező negációs stratégiákat. Kivételt Croft (1991) és Eriksen (2006) tanulmánya képez, az előbbi az egzisztenciális mondatok tagadását vizsgálja, az utóbbi a főnévi és a melléknévi állítmányt tartalmazó mondatok tagadását elemzi jelentéstipológiai szempontból.

Hamari dolgozatában a tagadás szintaktikai, szemantikai és pragmatikai jellemzőit gyűjti egybe, többek között kitér a tagadás és az állítás viszonyára, valamint a tagadás hatókörére, emellett körüljárja a sztenderd tagadás témakörét. A tagadás lehetséges eszközeit tipológiai szempontból mutatja be, a különböző finnugor nyelvekből merítve példákat, majd felvázolja az erza és a moksa tagadás rendszerét.

A mordvin nyelvek tagadó elemei gazdag rendszert alkotnak: a tagadópartikula és a tagadó (segéd)ige mellett tagadó főnév, illetve a moksában tagadószuffixum is található. Az állapotkifejező mondatok tagadása alapján két nagy csoportra osztja Hamari a nyelveket: az egyik nyelvben a statikus viszonyt kifejező mondatok egy csoportja az aktív igéket tartalmazó mondatokhoz hasonló tagadási formát alkalmaz, a többi csoportban saját tagadó elem jelenik meg. A moksa nyelv is ebbe a típusba tartozik, az egzisztenciális és a birtoklás$_1$ mondatokban az *aš* és *ajaš* tagadószók szerepelnek, míg a többi csoportban a cselekvő igés mondatok *af* partikulája jelentkezik. A másik típust a keleti mari képviseli, amelyben a különböző állapotkifejező mondatokban más-más tagadó formák jelennek meg, de ezek egyike sem esik egybe a verbális mondatok tagadó alakjaival. Az erza nyelv átmenetet képez a moksa és a keleti mari között, mivel az egzisztenciális, a birtoklás$_1$ és bizonyos típusú lokatív mondatokban az *araś* tagadószó jelenik meg, míg a többi típus esetén az *avoľ* elem fordul elő. A cselekvő igék *a* tagadópartikulája az állapotkifejező mondatok egy részében felválthatja az *avoľ* elemet.

A statikus viszonyra utaló és a verbális mondatok közötti összefüggésekre világít rá Croft (1991) elmélete, amelyet Hamari is vizsgálat alá vet. Croft diakrón szempontot alkalmaz, elmélete szerint az egzisztenciális mondatok tagadása kiindulópontja lehet egy nyelv tagadó szerkezeteinek. A kezdeti szakaszban az egzisztenciális és a cselekvő igét tartalmazó mondatok tagadása hasonló formát alkalmaz, az előbbi

mondattípusban azonban a tagadó alak később összeolvad az egzisztenciális jelölővel (pl. a kopulával). Ebben a periódusban az egzisztenciális mondatok tagadása eltér a verbális mondatétól. A harmadik szakaszban az új tagadószó leváltja az igei mondatokban szereplő korábbi tagadási formát, és a tagadás két típusa ismét egységesül a nyelvben. Hamari felveti, hogy az erza nyelvben is végbemehetett hasonló változás, de ez nem az egzisztenciális mondatokat érintette, hanem a statív mondatokban általánosan megjelenő *avol'* tagadószót.

Hamari feltételezi, hogy Croft elmélete alapján az uráli alapnyelv tagadó szerkezetének kialakulása is levezethető. Az elmélet szerint az uráli tagadóigés struktúra egy kopulás mondatból alakult ki (Honti 1997: 241–242), amelyben a tagadó elem tagadó kopulaként szerepelt, amelyen az egyeztetés végbement, és ehhez egy ún. konnegatív forma, egy nominalizált igető kapcsolódott (az igei alakon a *-k* képző szerepelt).

A szinkrón és a diakrón szempont együttes alkalmazása mellett a két mordvin nyelv tagadó szerkezeteinek összevetése is végighúzódik a dolgozaton. Az erza és a moksa tagadás eltéréseit a protomordvinban és a két nyelv szétválása után megindult változások eredményezték, amelyek nemcsak a tagadás rendszerét érintették, hanem az igeragozás egészét, többek között az idő- és modális kategóriákat, illetve a predikációs stratégiákat általában is (a predikatív ragozás kialakulása). Hamari szerint a tagadási rendszer átalakulása nem zárult le, a szinkrón nyelvállapotban jelentkező formai változatosság arra utal, hogy a változások még folyamatban vannak.

A mordvin nyelvek tagadást jelölő elemeinek tárháza igen gazdag, az általános hasonlóságok mellett a különbségek elsősorban az állapotkifejező mondatok tagadásában jelentkeznek. Hamari a moksa és az erza tagadó szerkezetek közötti eltéréseket az állító mondatok között jelentkező különbségek segítségével véli megmagyarázhatónak.

A 244–247. oldalon található táblázatok egyrészt az állapotkifejező mondatokban megjelenő állítmánytípusokat, másrészt a megfelelő kategóriákban előforduló tagadási formákat foglalják össze. A jelen idejű formákat a 244. oldalon az 5.9. és az 5.10. táblázat, míg a múlt idejű formákat a 246. oldalon az 5.11. és a 247. oldalon az 5.12. táblázat tartalmazza.

A befejezésben a disszertáció eredményeinek összefoglalása mellett Hamari kitér azokra a területekre, amelyek irányába kutatását ki lehetne terjeszteni. Többek között utal a beszélt nyelvi szövegek és a nyelvjárási változatok vizsgálatára, a mai mordvin nyelvekben jelentkező variációk és változási tendenciák feltárása érdekében. Emellett felveti, hogy a nyelvkontaktusbeli kutatások eredményeit bevonva megállapítható lenne, hogy az orosz és a környező törökségi nyelvek milyen hatást gyakoroltak a mordvin tagadásra.

További tipológiai kutatásokra lenne szükség annak feltárására, milyen összefüggés van az állító és a tagadó mondatok között, illetve a tagadás bizonyos típusai és a statikus viszonyt kifejező mondatok típusai között. Az idő- és módviszonyok

szerepének vizsgálata mellett Hamari szerint érdemes lenne kimutatni, hogy belépheznek-e az egzisztenciális mondatokban jelentkező tagadó elemeken kívül más nominális mondatot tagadó elemek az igei rendszerbe. Ezek eredményeképpen Hamari mordvin nyelvekre tett megállapításai összevethetővé válnának a nyelvekben általánosan végbemenő tendenciákkal.

A dolgozat célkitűzéseiben többek között az az újszerű, hogy a szinkrón és a diakrón rendszer közötti érdekes összefüggésekre világít rá, a felvázolt változási sémát tipológiai érvekkel támasztja alá. Ezenkívül új ismereteket szolgáltat a mordvin nyelvek szintaxisáról, és a tipológiában sokat kutatott tagadás egy eddig kevésbé vizsgált területét tárja fel.

A tagadás tipológiájáról írott fejezet, a nominális mondatokkal kapcsolatos terminológiai és osztályozási kérdésekkel foglalkozó szakasz, valamint a mordvin nyelvek tagadó szerkezeteit tárgyaló részek alapossága és áttekinthetősége miatt a dolgozat oktatási célokra is alkalmazható lehetne.

Irodalom

Croft, William (1991), The evolution of negation. Journal of Linguistics 27: 1–27.

Dixon, R. M. W. (1997), The rise and fall of languages. Cambridge University Press, Cambridge.

Eriksen, Pål Kristian (2006), On the typology and the semantics of non-verbal predication. Series of Dissertations Submitted to the Faculty of Humanities 252. University of Oslo, Oslo.

Gheno, Danilo (1994–1995), Die Verneinung im Mordwinischen. NyK 94: 133–136.

Honti László (1997), Die Negation im Uralischen III. Linguistica Uralica 33/4: 241–252.

Klemm Antal (1931–1934), A mordvín tagadó és tiltó szerkezetek története. NyK 48: 382–402.

Pajunen, Anneli (2000), Suomen ominaisuuspredikaatio ja tyyppi *olla sairaana*. In: Pajunen, Anneli (toim.). Näkökulmia kielitypologiaan. Suomi 186. Helsinki. 2000: 36–87.

Pall, Valdek (1957), Negatsioonist mordva keeles. Emakeele Seltsi Aastaraamat III. Emakeele Selts, Tallinn.

Payne, Thomas E. (1997), Describing morphosyntax. A guide for field linguists. Cambridge University Press, Cambridge.

Radics Katalin (1984), Tipológiai és grammatikai jegyzetek a nominális mondatokról. ÁNyT 15: 257–279.

Ščemerova, V. S. [Щемерова, В. С.] (1972), К вопросу а-овой основы глагольного отрицания в мордовских языках. Советское финно-угроведение, Таллин.

Stassen, Leon (1997), Intransitive predication. Oxford Studies in Typology and Linguistic Theory, Oxford.

Janurik Boglárka

Szótár kék-fehérben – néhány gondolat

Jakab László: Finn–magyar diákszótár. Akadémiai Kiadó, Budapest. 2007. 557 szótárlap.

A kézbe jól illő kötetet a finn nemzeti színek díszítik a külső és belső címlapokon, és ezek alkalmazása választja el a tulajdonképpeni fehér szótári részt is az összesen 23 számozatlan lapra terjedő kék bevezető résztől (Előszó, Tájékoztató a szótár használatához, Rövidítések és jelek) és ugyancsak kék Függeléktől. (Ragozási típusok, Fokváltakozási típusok, Keresztnevek, Finn szótárak az Akadémiai Kiadónál).

A szerző az Előszóban áttekinti azokat a finn–magyar és a magyar–finn szótárakat és egyéb segédeszközöket, amelyeknek nagy hasznát vette a jelen szótár összeállításakor. Ez nyolc művet jelent, és ha ebből a három egynyelvű segédeszközt, Pusztai Ferenc, illetve Risto Haarala értelmező szótárát és a Kiss Gábor által szerkesztett Magyar szókincstárat leszámítjuk, a fennmaradó ötből csak Pusztay János Finn–magyar szójegyzéke nem kötődik Debrecenhez. Debrecenben készült Papp István Finn–magyar szótára, erről ezt olvashatjuk a Finn–magyar diákszótár (a továbbiakban Diákszótár) előszavában: „Megjelenését egyenesen történelmi eseménynek tartották a két ország közt fennálló kulturális kapcsolatok terén." Modern tankönyv és szótár híján stencilezett leckék és szószedetek segítségével kezdtem el én is a finn nyelvet tanulni, épp ezért tanúsíthatom, hogy milyen nagy élmény és segítség volt a szótár megjelenése. A szótár párjának, a Magyar–finn szótárnak a befejezését és megjelenését Papp István már nem érhette meg, ebben a munkában éppen a Diákszótár készítőjének, Jakab Lászlónak van múlhatatlan érdeme. A tágabb felhasználói kör sok hasznát vette/veszi Nyirkos István zsebszótárának (Suomi–Unkari–Suomi taskusanakirja), amelyet én Finnországból hazautaztomban a repülőgépen finn turisták népes csoportjánál láttam először. A Hétnyelvű politikai és diplomáciai glosszárium a két szerkesztő, Mihalovics Árpád és Révay Valéria révén kapcsolódik Debrecenhez.

A Diákszótár használatában eligazít egy tájékoztató, amely fontos tudnivalókat tartalmaz. Feloldja a rövidítéseket, és magyarázza a jeleket, külön kezelve a vonzatok rövidítéseinek feloldását magyarul, mellette finnül is. A szótár elején levő utolsó kék oldal a finn betűrendé, hiszen ez állományában és sorrendjében, valamint a betűk nevében is különbözik a magyartól.

Ismertetésemet a szótár végi kék oldalakkal folytatom. A ragozási típusok felvétele igen fontos segédeszköz a hátsó borítón feltüntetett egyik jellemzőhöz, ahhoz tudniillik, hogy a szótár „segítség az aktív nyelvhasználathoz". Az egy- és kéttövű névszók (82 típus, egyes és többes számban 8 nyelvtani alakkal), az egy- és kéttövű igék (45 típus 7 nyelvtani alakkal), a tizenhárom fokváltakozási típus számbavétele az igen formagazdag finn nyelv aktív használatához valóban fontos. A Papp István-i gyakorlathoz viszonyítva újítás, hogy az egyértelműség kedvéért (is) keresztnevek-

ként említett tulajdonneveket nem a betűrendi helyükön, hanem szintén a Függelékben találjuk. A finn keresztnévanyag két szempontból is különbözik a magyartól: egyrészt gazdagabb a ma is világos közszói jelentéssel rendelkező nevek aránya. A női nevek között például a *Kerttu* és a *Terttu* 'virágfürt', a *Lahja* 'ajándék', a *Päivä* 'Nap', *Päivikki* 'kristályvirág', a *Virpi* 'hajlós vessző' hasonlítanak a régi magyar bóknevekhez. A férfinevek között a *Jalo* 'nemes, derék', a *Mies* 'férfi', az *Onni* 'szerencse', a *Valo* 'fény, világosság', a *Voitto* 'győzelem, diadal' a mi predesztináló neveinkkel rokonítható. Egyébként 377 női és 368 férfinév szerepel a listákban. A magyartól eltérően – ahol csak a becéző formák egyezhetnek a férfi és a női nevek között *(Gabi, Marci)* –, a diákszótár szerint 69, mindkét nem által viselhető név van. Ezek közé tartozik a *Kallis* 'drága, kedves', a *Muisto* 'emlék', a *Toive* 'remény, óhaj', de ez a csoport (mint azt a *Brun, Kris, Eden, Nicola* nevek mutatják) erős idegen hatást tükröz. A finn mitológiából való az *Ahti* 'vízisten', a *Tapio* 'erdők királya, *Sampo* '?csodamalom'.

Az utolsó oldal „a reklám helye": az Akadémiai Kiadónál megjelent magyar–finn és finn–magyar szótárakra hívja fel a figyelmet.

A kék oldalak között van az 557 lapnyi fehér szótári rész. A 28 900 címszó igen jelentős mennyiség. És ha ehhez hozzávesszük, hogy az élőbeszéd szókincsét tartalmazza, akkor még inkább gazdag a szóanyag. A lapszéleken és -éleken fekete foltként megjelenő regiszter mutatja a betűváltást, nagyban megkönnyítve a kezelést.

A szobrász a kőtömbből úgy varázsolja elő az alkotást, hogy a benne rejtező szoborról lefaragja a felesleget. A szótár szerkesztőjének hasonló a feladata: a nyelv teljes szókincséből ki kell faragnia az aktuális egyedeket, miközben figyelnie kell a szókincs változására, a m é g és m á r használatos elemek megfelelő arányára. A m é g okozza talán a kisebb gondot, a m á r azonban napról napra gyarapszik, ezért egyetlen szótár sem lehet abszolút naprakész. Visszakanyarodva az amúgy is mindig és itt is sántító hasonlathoz, a szótárnak két alkotója van: a válogató szerkesztő és az anyagot szolgáltató beszélő közösség.

Az összehasonlító finnugor nyelvészetben valaha közhely volt, hogy a szóalakok uráli, illetve finnugor jellege jobban megőrződött az „északi jégszekrényben", mint a nagyobb változást is eltűrő/elszenvedő magyarban. Ilyen jellegzetesség a névszók magánhangzós szóvége. Ez a rendszerkényszer hatására azokban a szavakban is megvan, amelyek kapásból idegen eredetűek. Felütöttem az *f* betűt (ez a finn hangrendszerben eleve ritka, mert idegen), és megnéztem, hogy viselkednek az *f* kezdetű szavak a szóvég szempontjából. Összesen 167 *f* kezdőbetűs szóból 117 a főnév, ezek közül 45 nem *i*-re végződik. Az *i* szóvég az idegenből átvett szavak megfinnesítésének a leggyakoribb módja *(faksi, flirtti, forelli, forintti).* Mivel a finnben a rövid *o/ö* szóvég természetes, a *faarao/farao, folio, foto, funktio, fusio* szavakat rövid szóvéggel veszik át. Az idegen eredetű elemek finn képzőt kapva illeszkednek a szókészletbe: *filmaus* 'filmezés', *freudilaisuus* 'freudizmus'; itt meg kell jegyeznem, hogy a finn helyesírás „ahogy ejtjük, úgy írjuk" alapelve nem érvényesülhet, ezért a szerző

szögletes zárójelben kénytelen megadni a kiejtést [froi-] (vö. *maailmancup* [-kap] 'világkupa' címszót is). Az idegenszerűséget csökkenti, hogy az összetett szavak utótagja nem számít idegennek (*farkkukansa* 'farmerruhás fiatalság', *froteepyyhe* 'frottírtörülköző'. A 18 melléknév (vagy főnévként és melléknévként is használt szó) mind finn képzőt kap (*fantastinen* 'fantasztikus', *flaamilainen* 'flamand', *fysikaalinen* 'fizikai'. Természetesen az igék is finn végződésűek, ami nem is lehet másképp (*fiksoida* 'fixál, rögzít', *formatoida* 'megformál, formatál', *funtsata* 'megfontol, mérlegel'). Debrecenben járt finn ösztöndíjasoktól, Eira Penttinentől és Kaarina Karemótól hallottam a finn nyelvű beszélgetésükbe beleszőtt és nekik nagyon tetsző *csomagol* ige megfinnesítését: *csomagoloida/mennään csomagoloimaan* 'menjünk csomagolni'; a helyesírás egy kicsit öszvér, lehetne *tšomagoloida* is.

A purista magatartás is tetten érhető a szókincs finn jellegének őrzésében. Ilyen az *aalto* 'hullám' szó használata 'rádióhullám' jelentésben, vagy a 'nyírhéjtarisznya, puttony', tehát 'hordozó eszköz' jelentésű régi *kontti* szónak az új jelentése ugyancsak hordozó, szállítóeszközre: 'konténer' (ezt Seppo Suhonen Debrecenben tartott előadására emlékezve jegyzem meg).

Országh László nyomán lokalizmusoknak nevezzük azokat a jeltárgyakat, illetve az azokat jelölő szótári címszavakat, amelyek jellemzőek egy nyelvközösségre, használatuk e körön kívül (szinte) ismeretlen. A keresett, illetve megtalált lokalizmusok nem egyszerűen szótári címszavak, hanem sajátos hangulatkeltő erejük is van. Ilyenek: *juhannus* 'Szent Iván napja', *juhannuskokko* 'Szent Iván-éji máglya', *laatikko* 'rakott étel' jelentésben; a *mämmi* annyira finn dolog, hogy magyarul is 'mämmi' zárójeles magyarázattal '[húsvéti utóétel]', nincs viszont *tippaleipä* címszó. Ez Papp István szerint 'ki/tolófánk', de több átnézett magyar szakácskönyvben egyáltalán nem találtam, tehát a magyarban nem közismert édességfajta. A *ryijy* '(finn) faliszőnyeg', *ryijymatto* '(finn) szőnyeg' is annyira a finnekhez köthető, anyagában és készítési módjában sajátos, ma már lakástextil gyanánt használatos takaróféle, amely a hosszú téli szánutakon szükségképpen használt meleg takaróból iparművészeti tárggyá alakult az idők folyamán. „Népi kincs a ryijy" – írta Papp István Finnország című könyvecskéjében. Nem találom kifejezésként sem az *ajelu,* sem a *tapani* = *tapaninpäivä* címszónál a *tapaninpäivän ajelu*-t. Ez a karácsony másnapján tett kocsikázás/szánkózás csak a kocsikázás vagy az ezzel összekötött baráti/rokoni látogatás kedvéért. A *potkuri* a Diákszótárban csak műszaki szakszóként van jelen ('hajócsavar, propeller'); Papp Istvánnál még van 'taposószán' jelentése is. Kiment a használatból? Már nem általános az ismerete? Ezt csak az tudja, aki a helyszínen, használat közben látja/látta. Szerintem a külföldön legismertebb finn szó, a *sauna* 'szauna' Papp Istvánnál még némi magyarázatra és körülírásra szorul: „**1.** fürdőház, szauna **2.** (gőz)fürdő, finn fürdő". Ma már azonban nem kell a jelentését körülírásosan magyarázni. Seppo Suhonen a már említett előadásban azt mondta, hogy a legismertebb finn szó a *sisu.* Papp István ennek négy jelentését adja meg három, két, illetve hat ekvivalenssel. A Diákszótár már nem veszi fel a régies 'belső (rész), szív,

lélek' jelentést, leegyszerűsítve csak két jelentést ad meg, de még mindig három, illetve két megfelelővel. Ez kénytelenségből van így, mert nem tudjuk egyetlen magyar jelzővel kifejezni, hogy milyen is a *sisukas ihminen,* az az ember, akiben van akaraterő, kitartás, bátorság, szívósság, buzgóság. Nemcsak Finnországban ünnep a *vappu* 'május elseje', de '[egyetemisták ünnepe]' gyanánt szintén lokalizmusszámba megy.

A nehezen visszakövetkeztethető alakok utaló címszóként is szerepelnek, és nyíl mutat a szótári alapszóra (*halaan* → *halata* '[meg]ölel'); de nincs *makaan* → *maata* 'fekszik, hever', pedig ez éppolyan problematikus.

A Diákszótár anyagában gazdagon fordulnak elő a földrajzi köznevek. A vizekre, a felszíni formákra sok-sok szó utal. A *suvanto* 'csendes vízfolyás'; *koski* 1. 'vízesés, zuhatag' 2. 'sebes folyószakasz'. Ha a két szó jelentését összevetjük, a *suvanto* lehetne 'csendes/lassú folyószakasz', vagy a *koski* 2. jelentése lehetne 'sebes vízfolyás'.

Az általánosan használt szavak, a közbeszéd és a szleng vagy argó elemeinek viszonyát néhány címszóval jellemzem. Például a *hai* 'cápa' jelentése mellé kialakult a közbeszédbeli 'mester, tényező, nagymenő' jelentés. A *haka* 'retesz, kapocs' beszélt nyelvi és sportnyelvi jelentése: 'menő, ász, császár'. A *hakkeri* nem az, aki feltöri a számítógép kódját, hanem a 'megszállott számítógépes'. A *Hesa* argónak minősül ('Helsinki'), természetesen a melléknévi alak a *hesalainen* is. Egyszer a vonaton a jegyem kezelésekor a kalauz a fővárost 'nagy falu'-nak *(iso kylä)* nevezte, ami egyéni „jópofaság" is lehetett. A *lastenkaitsija* szóval kapcsolatban kérdezem, hogy a nyelvrétegbeli hovatartozást vagy stilisztikai jellemzőt hol akarja a szerző jelezni, mert itt a *tréf* minősítés egyértelműen a magyar megfelelőre ('gyerekpásztor') vonatkozik.

A Diákszótárból magyarul is tanultam. Szinte kizárható, hogy a közbeszédbeli *poskisolisti* (szó szerinti fordításban *pofaszólista*) magyar szlenges 'dumafranci' megfelelőjével találkoztam volna.

Ha fontos, a szótár utal a szófajra, a kettős szófajiságra, a többes számú szóalakra. Például az *opiskeluaika* egyik jelentése 'főiskolai/egyetemi évek' tb. Az a problémám, hogy a „tb" kinek szól: a szótár magyar vagy a finn használójának? Hasonlóan a *heinänteko* 'szénamunkálatok' tb. De *farkut* tb közb 'farmernadrág' = *farmarihousut*, *farmarit* is tb, de ez nincs jelezve, *housut* tb 'nadrág' ez annyira tb, hogy még jelzős szerkezetet is megad hozzá: *lyhyet* ~ rövidnadrág. A *vihannekset* 'zöldségfélék' címszónál azért hiányzik a többes számra utaló „tb", mert mind a finn, mind a magyar többes szám? A magyarban ez a szó lehet egyes számban is *(a petrezselyem zöldségféle).* A finn *vihannes* nem fordul elő önállóan, mint arra az összetételek előtagja utal (*vihanneskauppias* 'zöldséges, zöldségárus'; *vihanneskeitto* 'zöldségleves'; *vihannestarha* 'zöldséges-/konyhakert'; *vihannestori* 'zöldségpiac'). Megvan viszont a címszó többes számára utalás, miközben a magyar megfelelő is többesben áll: *toukotyöt* tb 'tavaszi munkák'.

Az *onnistaa häntä* ~'szerencséje van' címszóban szerencsésebb lenne kifejezésben a 3. személyű helyett az 1. személyt megadni (*minua onnistaa* 'szerencsém van'),

a *häntä* homonim volta miatt. Az *onnistua* két jelentése közül a *hänen onnistuu* 'neki sikerül' hasonlít a magyarra, de a második ('boldogul, szerencséje/sikere van') mindhárom személyben ragozódik. Sajnálom, hogy a *tuntua* ige 'tűnik, tetszik, látszik' jelentésénél nincs *minusta tuntuu hyvältä* típusú példamondat ('nekem/szerintem jónak tűnik').

Érdekes, hogy az *olla naimisissa jnk kanssa* 'szorosan kötődik valamihez' jelentése szinte szó szerint megvan a debreceni népnyelvben: *tán meg vagy vele esküdve?* kérdezte tőlem tősgyökeres debreceni barátnőm állandóan hordott és javított ruhadarabomra utalva.

A finnben a hét napjainak neve a *keskiviikko* 'szerda' kivételével idegen eredetű, és egységesen *-tai* (mint a németben a *-tag*) elemre végződik. A szerző mégsem kezeli egységesen a hét napjainak nevét. A *maanantai* 'hétfő' esetében csak az alapszót találjuk, a 'kedd'-nél megvan a *(tiistai) ~na* 'kedden', s még a következő címszó is a *kedd* napnévvel kapcsolatos: *tiistainen* 'keddi'. És van *tiistaisin* címszó 'minden/mindig kedden' jelentéssel. A 'szerda' a *kesk.* rövidítéssel áll címszóként, a szót mintegy kizökkentve a szoros betűrendből. A rövidítést itt is az = jel oldja fel, megtoldva a 'szerdán'-nal: *keskivikko(na).* Megtalálható persze a teljes szóalak saját helyén is, valamint a *keskiviikkoinen* 'szerdai' és a *keskiviikkoisin* 'szerdánként' (de nem 'minden/mindig szerdán', mint a *kedd* esetében). A *viikko* szó a maga *viikottain* 'hetenként, hetente' alakjával nem lenne segítségünkre. A *csütörtök*-nél *(torstai)* két ragos alakkal (*~ön* és *~re*; a *torstaiksi* unikális szóalakfelvétel!) találkozunk. Külön címszót kap a *csütörtöki (torstainen)* és a *minden csütörtökön* kifejezés *(torstaisin).* A *péntek*-nél is van rövidítés megadva *(perj.),* és megvan külön címszóban a pénteki és a péntekenként. A *lauant.* rövidítést éppen úgy oldja fel, mint a *kesk.* esetében láttuk. A *lauantai* 'szombat' mellett itt is megvan a melléknévi és a *-ként* ragos alak. Úgy tűnik, hogy a *sunn.* rövidítés is kilóg némileg a sorból, mert ennek nincs megadva a 'vasárnap' jelentése, illetve a *vasárnap* a magyarban egyenértékű az időhatározói alakkal; itt a rövidítés feloldására 1. és 2. jelentés van. A *sunnuntai* mint előtag több összetételben is szerepel. Nincs minden napnévnek rövidítése? Szerintem mindnek van, s ha van, mért nem adja meg a szótár?

Helyet kaptak a szótárban az európai helyzettel, az Európai Unióval, annak fórumaival, pénzével kapcsolatos szavak és kifejezések, például a *Haag* 'Hága' címszónál a *~gin sopimus* 'hágai konvenció/egyezmény'. De azt nem tudom eldönteni, hogy van-e a hivatalos használatban különbség az *Euroopan yhteisö* és az *Euroopan unioni* között, mivel mindkettőnek 'Európai Unió' a jelentése!

Megjelennek a szótárban mint a „már" kategória részei az informatikával, az internettel, általában számítógéppel kapcsolatos elemek.

Nagyobb tere van az eddig megszokottnál a közbeszédnek, a szlengnek *(slangi).* És a szótár eligazítja a használóját abban a tekintetben is, hogy az igényesebb társalgásban tudja elkerülni a *durv* (= durva 'alatyylissä') minősítésű szavakat/kifejezéseket.

Summa summarum: tetszik nekem a Diákszótár. Ezért is értem olyan lassan és nehezen a mondanivalóm végére, mert minduntalan a címszavak közötti „szörfözésre" csábított a kíváncsiság, hogy ez vagy az a szó, kifejezés megtalálható-e, s ha igen, miképp található meg a gazdag anyagban.

Várom a folytatást, a Diákszótár magyar–finn párjának a megjelenését, és az új munkához minden jót kívánok a szerzőnek.

Kornyáné Szoboszlay Ágnes

Hunyadi László (szerk.): Kísérleti fonetika, laboratóriumi fonológia a gyakorlatban

Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, Debrecen. 2003.

A Hunyadi László szerkesztette „Kísérleti fonetika, laboratóriumi fonológia a gyakorlatban" című könyv egy évvel követte a „Kísérleti fonetika, laboratóriumi fonológia" című konferenciakötetet. A tanulmánykötet deklarált célja azt bemutatni, „hogyan közelíthetők meg és támaszthatók alá a fonetika és a fonológia fontos kérdései műszeres kísérletek segítségével" (5). A cím ellenére nem minden tanulmány a megadott tudományterületek kutatási eredményeit vagy gyakorlatbeli alkalmazását példázza. Számos írás inkább történeti érdekesség, illetve néhány fejezet kevésbé szorosan kapcsolódik a kísérleti fonetikához vagy a fonetikai alapú fonológiához. Érdekes gondolat, hogy a fejezetek szerzői egy-egy függelékben röviden írnak a témaválasztás, illetve a kutatások hátteréről. Több szerző ugyan leginkább összefoglalta a cikk tartalmát a függelékben, több esetben azonban érdekes adalékokkal szolgáltak a rövid, kiegészítő írások.

A könyv tagolása tematikus, de nem fonológiai, illetve fonetikai kérdéskörök mentén, hanem tágabb értelemben: egy történeti visszatekintő után egy a magyar diftongusokkal kapcsolatos nyolcvanas évekbeli vita és arra való reflektálás következik. Ezután következnek a kötet szorosabb értelemben vett újabb kutatási eredményeket tartalmazó fejezetei, melyek komoly sokszínűséget mutatnak a témájukat illetően. Végül pedig két, nem az elméleti kutatást megcélzó, hanem egyfajta gyakorlati útmutatóként szolgáló tanulmány zárja a kötetet. Már a felosztásából és tartalomjegyzékéből is kitűnik, hogy a könyv nem a szorosabban vett kísérleti fonetika és laboratóriumi fonológia területéről, illetve ezen tudományterületek jelenlegi állásáról hivatott komolyabb áttekintést nyújtani, hanem sokkal inkább egy-egy kiragadott momentumot tár az olvasó elé a fonetikát és a laboratóriumi fonológiát, valamint ezek (elsősorban magyar vonatkozású) történetét érintő tárgykörökből.

Az első, bevezető részben tudománytörténeti kitekintőként Laziczius Gyula egy késői, eredetileg francia nyelvű írásának magyar változatát adják közre Kassai Ilona fordításában. A neves strukturalista magyar nyelvész a fonetika és a fonológia kapcsolatáról fejti ki véleményét a kor diskurzusába helyezve a kérdést, és a trubeckoji nézőponttal szemben definiálja álláspontját. Laziczius, bár maga is befogadta és alkalmazta a prágai iskola alapvető meglátásait, tévesnek ítéli Trubeckoj azon nézetét, hogy a fonetika a természettudományokhoz tartozik, és éles határ választja el a nyelvészettől. A magyar fonológus szerint „néhány közvetlenül gyakorlati céltól […] eltekintve a fonetika mindig is a nyelvészetet szolgálta" (12), és szorgalmazta, hogy a két területet ne szakítsák el egymástól teljesen. Bár az írás érdekes betekintést nyújt a 20. század második harmadának fonológiai diskurzusába, elsősorban a tudománytörténeti érdeklődésű nyelvészek számára lehet fontos, míg a jelenkori fonetikai alapú fonológiai kutatások szempontjából kevésbé tekinthető relevánsnak. Ez is mutatja, hogy a kötet célja elsősorban nem az, hogy átfogó képet adjon a kérdéses terület „state-of-the-art" helyzetéről, hanem sokkal inkább kvázi madártávlati nézőpontból egyfajta „szemezgetéshez" szolgáltat anyagot.

A második rész, amely az „Egy régi vita és mai alakulása" címet viseli, azt a sokat vitatott kérdést érinti, hogy a magyar nyelvben vannak-e diftongusok. Ennek a résznek az alapját egy 1980 és 1984 között a Nyelvtudományi Közleményekben lezajlott cikkváltás képezi, melyet e helyt újraközöltek. A Groningeni Egyetem munkatársai akusztikai elemzésnek vetettek alá a magyar, finn és holland nyelvben hasonló (elsősorban /j/-t tartalmazó) diftongusszerű kapcsolatokat, és az adatokat egybevetve arra jutottak, hogy nincs lényeges eltérés a nyelvek között a diftongusszerű kapcsolatok fonetikai realizációját illetően. Mivel a holland és a finn esetében hagyományosan a diftongusnak való elemzés az elfogadott (azonban csak fonetikailag, ami a vita során később fontos kitételnek bizonyul), a szerzők szerint ez alapot szolgáltathat annak feltételezésére, hogy ezek a hangszekvenciák a magyarban is diftongusok. Azt a hiányosságot azonban maguk a szerzők is megjegyzik, hogy a magyar adatokat nem vetették össze szó eleji helyzetben álló félmagánhangzóval, ami pedig talán fontosabb szempont lehet, mint a nyelvek közötti hasonlóság.

Kassai Ilona válaszcikkében rámutat, hogy pusztán fonetikai tények alapján nem lehet egy hang fonológiai státusára következtetni, márpedig a magyarban több morfológiai és szintaktikai tény (pl. a *-val/-vel*-toldalékolás) is arra mutat, hogy a /j/ mássalhangzó. Az olvasó a cikkváltás konklúziójaként valóban azt szűri le, hogy ebben az esetben nem sokat segít a fonetikai adat a fonológiai besorolásban, hiszen fonetikailag egyértelműen diftongusokról lehet beszélni (noha maga a Kylstra és De Graaf által elvégzett fonetikai elemzés is meglehetősen egyszerű, különösen mai szemmel), a fonológiai besorolás azonban egyéb tényezőkön múlik. Akárcsak a bevezető, ez a rész (az eredeti vitára reflektáló újabb cikkváltást is beleértve) szintén inkább történeti érdeklődésre tarthat számot, és nem sokat mond a fonetika és a fonológia interakciójának modernebb elméleteiről.

Ezután következik a könyv legnagyobb részét kitevő, „Fonetika és fonológia – innen és túl" címet viselő rész. Az itt megjelent tanulmányok hivatottak bemutatni a kurrens kutatási irányokat, módszereket a fonetika és a fonetikai alapú fonológia területén. Pusztán ennek a résznek az alapján azonban nem kap átfogó képet ezekről a tudományterületekről az olvasó, noha kétségtelen, hogy például a modern laboratóriumi fonológia Magyarországra csak az ezredforduló után kezdett komolyabban begyűrűzni, így ez a korai kötet szükségszerűen inkább csak a kezdeti állapotot mutathatja ezt a tudományterületet illetően.

Ebben a részben a fejezetek egymástól függetlenek, és nem mutatnak egységes képet a tudományos kérdésfeltevést, tematikájukat vagy módszertanukat illetően sem. Némelyik tanulmány esetében az sem teljesen egyértelmű, hogy mennyiben releváns, és mit ad az olvasónak a könyv témájával kapcsolatban. Ugyanakkor több igen érdekes és instruktív írás is kárpótol a témák túlzott heterogeneitásáért és az időnként a témától távol eső kitérőkért.

Gósy Mária a „Koartikulációs folyamatok a magyarban" című írásában a kísérleti fonetikának és manapság már a laboratóriumi fonológiának is lényeges elemét választja témájául. A szerző a témában járatlan olvasó számára is érthetően elmagyarázza a koartikuláció lényegét, röviden ismerteti fiziológiai hátterét, és példával is illusztrálva rámutat arra, hogy ez a jelenség alapvetően nyelvspecifikus, amennyiben nyelvenként „egészen máshogy érvényesülhetnek a koartikulációs jelenségek" (45).

Ezután Gósy elkülöníti a fonetikai és a fonológiai koartikulációs folyamatokat: a fonetikai koartikulációs jelenségek fokozatosak, és nem hoznak létre új fonémarealizációt, míg a fonológiaiak „egy fonéma realizációját eredményezik", illetve alaktani kötöttségűek lehetnek (46). Noha a fenti felosztás valóban elterjedt, megjegyzendő, hogy nem kizárólagos státuszú, mivel lényegében a fonológia-fonetika közötti határvonalat a kategorikusság-fokozatosság mentén húzza meg. Néhány laboratóriumi fonológiai elmélet azonban épp ezt a feltételezést kérdőjelezi meg. Flemming (2001) például amellett érvel, hogy mivel egyrészt nincs valóban világos kritérium a fonetikai, illetve a fonológiai folyamatok éles elválasztására, másrészt pedig számtalan párhuzam van fonetikai és fonológiai folyamatok között (amelyek közt példaként bemutat számos koartikulációs folyamatot is több nyelvből), ésszerű egységes modellt adni ezekre a jelenségekre. Ezen kívül a Browman és Goldstein nevével fémjelzett artikulációs fonológiában és az ebből kinőtt artikulációs alapú elméletekben a fonológia egységei artikulációs gesztusok, és ezek időzítése, koordinációja a fonológiai elemzés alapja, így a koartikuláció alapvető jellemzője a fonológiának e szerint a nézőpont szerint.

Gósy maga is azt írja, hogy „a beszédhangok hatása nemegyszer olyan folyamatot jelent, amelynek elemzéséhez mind a fonetikai, mind a fonológiai megközelítésre szükség van" (58). Ez teljesen összhangban van egy integrált modellel is, ahogy egy modularizált megközelítéssel is. A szerző a tanulmányban láthatólag a fonetikát és a fonológiát külön modulnak tekinti, méghozzá utóbbit kategorikus, fonémákra

és megkülönböztető jegyekre épülő elméletnek. Ez teljesen elfogadható, ugyanakkor épp egy ilyen érdekes határterületnél, mint a koartikuláció, érdemes lenne talán több alternatív fonológiai megközelítést számba venni, vagy kifejezetten csak a fonetikai oldalra koncentrálni. Különösen azért lenne ez fontos, mert az utóbbi évtizedben igencsak megnőtt azon elemzések száma és súlya, amelyek hangok és hangkapcsolatok fonológiai viselkedését igyekeznek koartikulációs tulajdonságokra visszavezetni. Érdekes tanulmány például Recasens (1999), amelyben a szerző újlatin nyelvekben az asszimilációs folyamatok irányát és a félmagánhangzók betoldásának helyét próbálta megjósolni a sötét /l/ és a palatálisok környezetében azok koartikulációs tulajdonságai alapján.

Gósy ebben a könyvfejezetben nem ilyen, „interfésszel" kapcsolatos kérdéseket tárgyal, célja inkább tipizálni a magyar koartikulációs folyamatokat néhány megadott paraméter alapján. Ezek a paraméterek: a koartikuláció hatásának mértéke, a folyamatban részt vevő hangok magánhangzó vagy mássalhangzó volta, illetve a változás jellege (pl. időtartambeli, hangszalagműködés szerinti, képzési hely vagy mód szerinti). Érdemes kiemelni, hogy az egyes koartikulációs folyamatokhoz a szerző többször illusztrációval szolgál különböző metódusokkal történt elemzéseken keresztül (pl. spektrogram, rezgéskép, elektropalatogram). Egyszóval a könyv ezen fejezete áttekintő képet ad a magyar artikulációs folyamatokról, leginkább klasszifikációs jelleggel; és a koartikuláció típusait mutatja be némi fonetikai betekintést engedve a folyamatok hátterébe. Egyéb jellegű következtetéseket, megfigyeléseket viszont nem von le az adatokból. A függelékben azonban a szerző érdekes alkalmazási területekre hívja fel a figyelmet (pl. az érzelmek és az életkor hatása a koartikulációs folyamatokra), amelyek többnyire a fonetikával foglalkozók számára jelölhetnek ki kutatásra érdemes területeket.

A könyv következő, „A hangsúlyról a fonológiában és a fonetikában" című fejezetét Hunyadi László írta. Ebben a tanulmányban a szerző a fonológiai hangsúly fonetikai korrelátumait igyekezett közelebbről meghatározni. Ez a hétköznapi intuíció ellenére egyáltalán nem triviális, mivel sem az intenzitásnövekedés, sem a kiemelkedő hanglejtés önmagában nem szükséges és nem is elégséges a fonológiai hangsúlyhoz. (Hasonlítható ennyiben a szonoritáshoz, amelyhez szintén nem sikerült egyértelműen akusztikai megfelelőt rendelni.) A szerző az alapvető metrikus fonológiai elméletek (metrikus fa, metrikus grid), valamint a legfontosabb hangsúlyszabályok (pl. hangsúlyredukció) rövid bemutatása után rátér a hangsúly akusztikai-fonetikai elemzésére. Hunyadi az elején tisztázza, hogy a hangsúly szempontjából releváns akusztikai paraméterek (frekvencia, intenzitás, időtartam) a szegmentum, illetve a nagyobb egységek (szó és megnyilatkozás) szintjén, azaz mikro- és makroszinten is megjelennek. Ezután néhány példa megvizsgálása után rámutat arra, hogy a hangsúlyt nem egyetlen paraméter fejezi ki, hanem több paraméter interakciója, vagyis „az alapfrekvencia (F0) és az intenzitás nem abszolút értékükkel, hanem egymáshoz viszonyított relatív értékükkel vesznek részt a hangsúly percepciójában" (75).

Ennek alapján két rokon eljárást javasol annak mérésére, hogy az F0 és az intenzitás relatív prominenciája hogyan alakul az idő függvényében, és megvizsgálja, ezek mennyiben jósolják meg jól a hangsúlyt. Az ún. PET-módszerrel az F0 és az intenzitás saját összértékéhez mérten normalizált, egymáshoz viszonyított értékét lehet mérni, vagyis nagyjából azt, hogy egy adott pillanatban a két érték közül melyik a magasabb. Ezzel a mértékkel kísérletezve Hunyadi azt találta, hogy a hangsúlyos szótagot egy rövid ideig tartó F0-emelkedést követő hosszabb és nagyobb intenzitás-növekedés jellemzi. Ezzel az eljárással újfent kimutatta a magyar fókuszált kifejezés ún. irtóhangsúlyát is, vagyis hogy a fókuszt követő szótagokon nincs intenzitásprominencia. Érdekes módon Hunyadi azt állítja, hogy a PET-eljárással kimutatható a másodlagos hangsúly is, amelynek az elsődleges hangsúlytól eltérően „nincs sem jellemző kezdeti F0-prominenciája, sem azt követő számottevő intenzitásprominenciája" (80), márpedig a PET éppen ezekre érzékeny (ugyanakkor kis, lokális kilengéseket kimutat, szemben a következő módszerrel).

A PET-M módszer annyiban tér el a PET-től, hogy összérték helyett középértékhez viszonyítja az egymással összemérendő F0- és intenzitásértékeket. Minthogy az F0 csak kismértékben változik hangsúlyos szótagok esetében, míg az intenzitás a hangsúlyos szótag végén radikálisan csökken, ez az eljárás a hangsúlyos szótagok végének a kimutatására szolgálhat. Tekintettel arra, hogy a másodlagos hangsúlynál ez radikális csökken és nincs jelen, erre ez az eljárás érzéketlen, ami Hunyadi meglátása szerint megerősíti, hogy a másodlagos hangsúly lokális jelenség, amely ilyen globális mércével nem mérhető. Hunyadi többször rámutat a cikkben és a függelékben is, hogy a hangsúlynak elsősorban a nyelvi funkciója alapján tulajdonítható fontosság, és így lehetséges, hogy „hangsúlyt értelmezzünk ott is, ahol ennek akusztikai-fonetikai fogódzóját nem találjuk" (88).

A tanulmány leginkább tipográfiai és szerkesztési tekintetben mondható nehezebben befogadhatónak, több elütés bonyolítja a megértést – pl. a 68. oldalon a (6)-os fában a legfelső gyenge (w) csomópont alatt két erős (s) van, nem pedig egy erős és egy gyenge –, és az ábrákat gyakran nehéz értelmezni, mivel a fekete-fehér nyomtatásban nem könnyű elkülöníteni az egyes görbéket, különösen a részletesebb feliratozás hiányában. Ettől eltekintve igen érdekes olvasmány, sokat elárul a hangsúlyról és annak akusztikai korrelátumairól. Ami talán hiányzik, az a megfigyelések és következtetések több adat alapján elvégzett statisztikai alátámasztása, hiszen a mért adatok és a megfigyelt jellemzők könnyen lehetnek esetleges vagy idioszinkratikus jelenségek. Persze az efféle kísérleti, statisztikai megalapozások kezdeti stádiumban és az elsődleges ötletfelvázolásnál nem elengedhetetlenek, de nagyobb hitelt kölcsönöznének az adott elméletnek.

A következő fejezet, a Kenesei István írta „A fókusz megjelenítése a szintaxisban és a fonológiában" témáját tekintve részben kapcsolódik Hunyadi tanulmányához, amennyiben a fonológiai fókuszt szokás a hangsúlyhoz (és az azt követő hangsúlyhiányhoz) társítani. Annak számára, aki szeretne többet megtudni a hangsúlynak

a fonetikai és fonológiai vonatkozásain kívül egyéb nyelvi modulokban játszott szerepéről és a kapcsolódó jelenségekről, bizonyára hasznos lehet ez a kitérő. Ezen felül azonban nem világos, hogy ez a fejezet mennyiben kapcsolódik a könyvhöz, hiszen sem fonetikai, sem laboratóriumi fonológiai elemzést nem mutat. Bár a fonológiai fókuszjegy kiosztására (is) igyekszik megfelelő eljárást mutatni, ezt alapvetően szintaktikai alapon végzi, és elsősorban a fókusz szintaxisának elemzését tűzi ki célul a szerző. A hangsúllyal vagy fókusszal foglalkozó kötetben teljes joggal kaphatott volna helyet ez a fejezet mint a téma nyelvi hátterének bemutatása, egy heterogén témájú, általánosan a kísérleti fonetikának és a laboratóriumi fonológiának szentelt rövid kötetben azonban nem feltétlenül szerencsés választás egy kimondottan szintaktikai tanulmány beválogatása.

Menyhárt Krisztina „A spontán beszéd megakadásjelenségei az életkor függvényében" című fejezete kísérleti pszicholingvisztikai tanulmány, amelyben a szerző a beszédprodukcióbeli hibák mennyiségi és minőségi változását célozta felmérni az életkor függvényében, spontánbeszéd-korpusz elemzésével. A szerző azt vizsgálta, hogy az alapul vett beszédprodukciós modell egyes szintjein milyen gyakran történnek tévesztések három életkorban (9–12 év közötti gyermekek, 22–45 év közötti felnőttek, 60–90 év közötti idősek). Beszédtempóban a felnőttek bizonyultak szignifikánsan a leggyorsabbnak, a megakadások mennyisége, gyakorisága pedig a gyermekeknél volt a legmagasabb. A megakadástípusok eloszlásában azonban nem volt jelentős különbség a csoportok között, és a legtöbb megakadás mindhárom életkorban a beszédmodell fogalmi szintjéhez köthető. Az adatok alapján a szerző arra a következtésre jut, hogy a beszédprodukció (9–12 év közötti életkortól) csak mennyiségi és nem minőségi vetületében változik az életkorral.

A Rebrus Péter – Trón Viktor szerzőpáros által írt „Fonetikai motiváció a fonológiai mintázatokban" a könyv egyetlen fejezete, amelyben az elemzések keretelmélete fonetikai alapú fonológia. A fonetika és a fonológia kapcsolatának kérdésköre a nyelvészetben már régóta sokszor előkerült, és a modern laboratóriumi fonológiának is már a hetvenes években megvoltak az előfutárai (pl. Liljencrantz–Lindblom 1972 diszperziós elméletében), a nemzetközi fonológiai szakirodalomban azonban a kilencvenes években kezdett igazán elterjedni az a fajta megközelítés, amely a fonetikának már nem pusztán interpretációs szerepet ad, hanem komoly interakciót feltételez a fonetika és a fonológia között. Az egyes elméletek különböznek abban, hogy milyen jellegű és mértékű interakciót feltételeznek, és hogy egyáltalán a fonetikai motiváltság a szinkrón fonológiában is releváns-e (ennek a képviselői pl. Boersma, Flemming és Steriade), vagy csak a diakrón nyelvleírásban van szerepe (amely nézőpont többek közt Ohala, Bybee és Blevins nevéhez fűződik).

Rebrus és Trón a szinkrón funkcionalista fonológiai irányzat módszertanát és célkitűzéseit vette alapul tanulmányában. Az elmélet szerint az egyes szegmentumok, illetve szegmentumkapcsolatok fonetikai jellemzőiből, ún. percepciós kulcsaiból lehet következtetni azok fonológiai viselkedésére a nyelvekben, így tehát fonotaktikai

általánosításokat lehet tenni velük kapcsolatban. A szerzők ebben többek között a mostanában főként Flemming által képviselt diszperziós elméletet, illetve a Steriade (1999)-féle kulcs általi jogosítás elvét használják fel, amelynek alapján olyan implikációs univerzálék fogalmazhatók meg, hogy ha egy szegmentum egy nyelvben előfordulhat egy percepciósan rosszabb környezetben, akkor előfordulhat egy percepciósan jobban is. Az, hogy mi számít jó környezetnek, hangonként változhat. Rebrus és Trón példája, hogy magánhangzó előtt a zöngés zárhangok a komplexebbek, míg nazális utáni pozícióban a zöngétlenek, és ennek alapján a nyelveket akképpen csoportosítják, hogy ezt az ellentétes irányú komplexitást hogyan oldják fel (151).

A fonemikus kontrasztok tipológiai vizsgálata után Rebrus és Trón megfogalmazzák a fonotaktikai zártság elvét, amely a fent említett implikációs univerzálék általánosítása a nyelvek egészére (hasonlóan Steriade 2001 „P-map"-jéhez, amely az egyes fonémakontrasztok és környezetek részben rendezését adja azok percepciós kulcsok szerinti jósága alapján): eszerint „a nyelvek fonotaktikája az összes komplexitási skálára nézve alulról zárt, azaz az egyes skálákon belül a komplexebb szekvenciák előfordulása maga után vonja a kevésbé komplexekét". Mivel az egyes skálák nem feltétlenül függetlenek, hanem egymásra hathatnak („leronthatják" vagy „kiemelhetik" egymás percepciós kulcsait), így az egyes fonotaktikai megszorítások nem feltétlenül a természetes osztályok mentén húzzák meg a határt. Ez az alapja a fonotaktikai gradualitásnak, amelyet megszorít a fonotaktikai zártság, így a „fonotaktikai térben" (amelyet az egyes szekvenciák különböző dimenziók általi komplexitási rendezésével nyerünk) egy nyelv ún. csillagkonvex fonotaktikai mintázatot mutathat. Ezzel szemben a természetes osztályok csak téglatesteket engednének meg a fonotaktikai térben. A szerzők számos példát hoznak az angolból és a magyarból is a fonetikai gradualitásra és a fonetikai zártságra.

Végezetül Rebrus és Trón igen érdekes javaslatot tesz arra, hogy a fonetikai motiváltságot nem pusztán a szorosabban vett fonológiában indokolt feltételezni, hanem akár morfofonológiai jelenségek mögött is. Erre a szerzők a magyar morfofonológiából hoznak rövid, illusztratív példákat. Itt csak egyetlen példájukat említsük: a magyarban az ún. kvázianalitkus tövek (amelyek potenciálisan mássalhangzókapcsolatot hozhatnak létre a tőhöz kapcsolódva) mind koronális mássalhangzóval kezdődnek, amit a szerzők azzal indokolnak, hogy a koronálisok módosítják a legkevésbé az őket megelőző mássalhangzók felismerési kulcsait, így a *C*+koronális kapcsolatok a legkevésbé komplexek. A morfológiai rendszerekben természetesen kiemelkedő fontosságúnak tekintik a paradigmatikus viszonyokra vonatkozó megszorításokat, és az efféle megszorításokkal a korábbi évtizedekben szabálytalannak vélt mintázatokra is lehet releváns nyelvészeti elemzést adni, ahogy például a magyar igei paradigmában megjelenő defektivitásról meggyőző, analógiás alapú elemzést adott Rebrus–Törkenczy (2010).

A kötet következő fejezete Szende Tamás írása, a „»Műveleti megközelítés« a szekvenciaszervezés fonológiájában" címet viseli. A szerző a tanulmányt a diszkrét

szimbolikus fonológiai elméletek kritikájával kezdi. Ezen elméletekben Szende elsőként azt kifogásolja, hogy a nyelvi jel egyértelmű szegmentálását feltételezik, így nem veszik figyelembe a fonetikai megvalósításban megjelenő koartikulációt, amely lehetetlenné teszi a hangfolyam egyértelmű szegmentálását. Kifogásolja emellett, hogy az SPE-féle fonéma- és szabályalapú rendszerekben a fonológiai jelenségeket, így például az asszimilációt egyirányúan írják le, elfedve ezzel a hangok közötti kölcsönösséget. Ezt követően az autoszegmentális fonológia kritikájába fog, amelyben a szerző több érve ez ellen az elmélet ellen furcsának hat, mivel időnként épp azt rója fel hiányként az autoszegmentális fonológiának, amit az a korábbi SPE-féle modellekhez képest pótolt. Szende ezen szempontjai és érvei a 2007 novemberében tartott fonológiai kerekasztal keretein belül szóba kerültek (ez írásos változatban is olvasható a Magyar Nyelv 2008/1. számában): Szigetvári Péter, Rebrus Péter és Kiss Zoltán részletesen elemzik Szende egyes állításait, és meggyőző ellenérveket hoznak fel, így ezeket e helyt felesleges lenne újratárgyalni. (Megjegyzendő azonban, hogy a diszkrét szimbolikus reprezentációval szemben korántsem idejétmúlt ellenérveket felsorakoztatni, egy, a jelen kötet után két évvel megjelent tanulmányban például Port és Leary (2005) is komoly érveket hoz fel az SPE-hez hasonló modellek ellen.)

Szende ezután három kritériumot sorol fel egy jó fonológiához, melyekből az utolsó („követnünk kell egy elhangzó kifejezés nyelvi-hangtani genezisének útját…" – 173) azt mutatja, hogy a szerző nem annyira fonológiai, hanem inkább egyfajta pszicholingvisztikai-beszédprodukciós modellt képzelt el. Szende szerint ezeket a kritériumokat elégíti ki a globális programozás elve, amely szerint az előhívásnak két szintje különíthető el: egy globális és egy finomprogramozási, és a teljes hangtani specifikáció csak az utóbbinál következik be. Megjegyzendő, hogy bár a jó fonológia kritériumai közé sorolja a fonetika és a fonológia egységes kerettartományként történő kezelését, a globális programozás nem feltételez oly módon interakciót a két terület között, mint a laboratóriumi fonológiában legtöbbször szokás.

Az ezt követő fejezetben Szépe Judit a globális programozás elvét igyekszik „devianciák" vizsgálatával megerősíteni. A szerző afáziás, nyelvbotlásbeli, időskori, autista és gyermeknyelvi adatokat csoportosít aszerint, hogy milyen típusú bennük a tévesztés, és az egyes típusokat mind az egyszerűsítés elvével magyarázza, amely a GP elvének alapját hivatott képezni. Sajnos az „egyszerűsítés" kifejezés tartalma elég üresnek tűnik, így akár egy bonyolultabb szekvencia létrejötte is egyszerűsítésnek minősülhet, amennyiben „bizonyos rendezési műveletek kihagyása" történik. Ez már elméleten belüli magyarázat, és nem kizárólag az adatok vagy univerzális jelöltségi skálák adják az alapját, így kevésbé meggyőző, hogy minden tévesztéstípus besorolható az egyszerűsítés kategóriája alá. Gyengíti emellett Szépe érvelését, hogy kiragadott példákkal dolgozik, és nem egy adott korpusz összes tévesztésének csoportosításával és statisztikai elemzésével. Így az olvasó egyáltalán nem lehet benne biztos, hogy nincsenek-e a felsoroltakon kívül másfajta tévesztések, illetőleg nem tudni, hogy a felhozott tévesztéstípusok a tévesztések mekkora hányadát teszik ki.

Furcsa a fentieken felül, hogy bár a globális programozás láthatóan pszicholingvisztikai-beszédprodukciós modell (is) hivatott lenni, és erősen procedurális, a szerző nem tárgyalja említés szintjén sem, hogy számos kísérleti bizonyíték mutat abban az irányban, hogy a beszélők sok esetben konkrét alakokat, „exemplárokat" tárolnak a lexikonban, és gyakran ezeket használják fel a beszédprodukció során (lásd pl. Pierrehumbert 2002). Természetesen semmilyen kísérlet nem konkluzív, de legalábbis érdekes lett volna, hogy mi lehetne egy ilyen ellentétes érvre az elmélet képviselőinek a válasza.

A kötet elméleti és kurrens kutatásokat bemutató részének ezzel a végére értünk, amit egy rendhagyó, ám hasznos, kimondottan praktikus rész követ. Kovács Magdolna „A beszéd vizsgálata az elemektől a folyamatig a Praat program tükrében" című írása kiváló betekintést nyújt a kísérleti fonetikához és a laboratóriumi fonológiához elengedhetetlen akusztikai elemzés metódusaiba, méghozzá a laikusok számára is érthető módon. A szerző a Praat nevű beszédelemző program alapvető jellemzőinek és hasznos sajátosságainak tárgyalásán keresztül egyben a legfontosabb akusztikai elemzési módszerek alkalmazását is bemutatja. Noha az írás első látásra szoftverkézikönyvnek tűnhet, annál valójában sokkal kevésbé részletes és specifikus a programot tekintve, ezzel szemben sokkal több belelátást enged a programfüggetlen akusztikai elemzési módszerekbe. A szerző magabiztosan és kellő részletességgel, mégis lényegre törően taglalja az egyes hangelemzési eljárásokat, azok alkalmazási célját, körét és az esetleges előnyeiket-hátrányaikat. Az áttekintésben kitér többek között olyan elemzési lehetőségekre, mint az oszcillogram, a spektrogram, az LPC-energiaspektrum, az intenzitás- és az F0-görbe, valamint a zöngeminőség különböző mérőszámai, és ezekhez megfelelő illusztrációkat is ad. Kovács a beszédpercepciós vizsgálatokban hasznosítható módszereket is bemutat, így például röviden áttekinti az újraszintetizálást és az egyszerű hangmanipuláló műveleteket. (Ez utóbbiakat részletesebben majd a következő fejezet tárgyalja.)

Igen jó gondolat volt a szerző részéről, hogy egy-két mondatban bemutatott néhány tudományos munkát, amelyekben általa említett eljárásokat alkalmaztak elméleti vagy alkalmazott kutatásokban (erre a célra a neves 15th International Congress of Phonetic Sciences konferencia előadásaiból válogatott). Ezzel szemléletesen mutatta be az akusztikai elemzések hasznosságát, és a területtel épp csak ismerkedőknek jó kiindulási alapot is adhatott a lehetséges kutatási irányok tekintetében.

Szintén praktikus beállítottságú írás az utolsó fejezet, Olaszy Gábor „Az artikuláció akusztikai vetülete – a hangsebészet elmélete és gyakorlata" című tanulmánya. A szerző röviden ismerteti a terület alapfogalmait (formáns, gerjesztésváltás stb.), majd bevezeti az olvasót a hangsebészet egyszerűbb módszereibe. Így például különböző típusú hangok időtartamának megváltoztatását és betoldással vagy kivágással új hang létrehozását mutatja be, amelyek során nemcsak gyakorlati útmutatót ad a szerző, hanem röviden meg is indokolja elméleti alapokon, hogy az adott művelet miért lehet sikeres. A leírtakat az alkalmazott területeken dolgozók jól

hasznosíthatják, a fonológusok számára pedig beszédpercepciós kísérletek előkészítésekor lehetnek hasznosak a fejezetből szerzett ismeretek.

Összefoglalásként elmondható, hogy a „Kísérleti fonetika, laboratóriumi fonológia a gyakorlatban" fontos mű a magyar fonetikai és fonológiai irodalomban. Bár nem sikerült teljesen egységes képet és színvonalat felmutatni az egyes fejezetekben, több hasznos és érdekes tanulmány kapott helyet a kötetben. Sajnálatos, hogy csupán egyetlen, szűkebb értelemben vett laboratóriumi fonológiai tanulmányt találhatunk a könyvben (a Rebrus–Trón szerzőpárosét), ám tény, hogy ez az elmélet a nemzetközi szakirodalomban is csak a kilencvenes évek óta kezd jobban elterjedni, és a magyar fonológiába leginkább csak az ezredforduló után került be. Azóta itthon is egyre nagyobb körben vált ismertté, és egyre több – nemegyszer nemzetközileg is elismert platformon megjelent – elemzés született ebben a keretelméletben (csak néhány példa időrendben, a teljesség igénye nélkül: Bárkányi–Kiss–Rebrus 2005; Kiss–Bárkányi 2006; Mády–Reichel 2007; Mády–Bombien–Reichel 2008; Bárkányi–Kiss 2009; Blaho–Szeredi 2009; Gósy–Ringen 2009; Bárkányi–Kiss 2010). A jelen kötet jelentőségét többek közt az adja, hogy igyekezett egy platformra hozni az addig (különösen a magyar tudományban) távol álló fonetikusokat és fonológusokat, és talán hozzájárult (az azonos elnevezésű, Debrecenben megrendezett konferenciákkal együtt) a fonetikai alapú fonológia itthoni kibontakozásához is.

Köszönetnyilvánítás

Köszönet illeti Bárkányi Zsuzsannát, Rebrus Pétert és Szeredi Dánielt, akikkel a szöveg végső munkálatai során szűk határidővel konzultálhattam, valamint a Nyelvtudományi Közlemények két anonim lektorát a hasznos észrevételeikért. Természetesen a szövegben található minden hiba, tévedés kizárólag a sajátom.

Irodalom

Bárkányi, Zsuzsanna – Kiss, Zoltán (2009), Hungarian *v:* is it voiced? In: Dikken, Marcel den – Vago, Robert M. (eds.): Papers from the 2007 New York Conference. Approaches to Hungarian 11. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam. 1–28.

Bárkányi, Zsuzsanna – Kiss, Zoltán (2010), A phonetically-based approach to the phonology of *v.* A case-study from Hungarian and Slovak. In: Fuchs, Susanne – Toda, Martine – Żygis, Marzena (eds.): On the phonetics and phonology of turbulent sounds. Mouton de Gruyter, Berlin – New York. 1–33.

Bárkányi Zsuzsanna – Kiss Zoltán – Rebrus Péter (2005), A mássalhangzó-kapcsolatok fonotaktikájának fonetikai alapú megközelítése: esettanulmány három nyelvből (angol, magyar, szlovák). Előadás a Kísérleti fonetika és laboratóriumi fonológia konferencián. Debrecen.

Blaho, Sylvia – Szeredi, Dániel (2009), (The non-existence of) secondary stress in Hungarian. Előadás a 9th International Conference on the Structure of Hungarian konferencián. Debrecen.

Flemming, Edward (2001), Scalar and categorical phenomena in a unified model of phonetics and phonology. Phonology 18: 7–44.
Gósy, Mária – Ringen, Catherine O. (2009), Everything you always wanted to know about VOT in Hungarian. Előadás a 9th International Conference on the Structure of Hungarian konferencián. Debrecen.
Kiss, Zoltán – Bárkányi, Zsuzsanna (2006), A phonetically-based approach to the phonology of [v] in Hungarian. ALH 53: 175–226.
Liljencrantz, Johan – Lindblom, Björn (1972), Numerical simulation of vowel quality systems. The role of perceptual contrast. Language 48: 839–62.
Mády, Katalin – Bombien, Lasse – Reichel, Uwe D. (2008), Is Hungarian losing the vowel quantity distinction? In: Proceedings of the 8th International Seminar on Speech Production. Strasbourg. 445–448.
Mády, Katalin – Reichel, Uwe D. (2007), Quantity distinction in the Hungarian vowel system – just theory or also reality? In: Proceedings of the 16th International Congress of Phonetic Sciences. Saarbrücken. 1053–1056.
Pierrehumbert, Janet B. (2002), Word-specific phonetics. In: Gussenhoven, Carlos – Warner, Natasha (eds.) Laboratory Phonology 7. Mouton de Gruyter, Berlin. 101–139.
Port, Robert F. – Leary, Adam P. (2005), Against formal phonology. Language 81: 927–964.
Rebrus, Péter – Törkenczy, Miklós (2010). Covert and overt defectiveness in paradigms. In: Rice, Curt – Blaho, Sylvia (eds.): Modeling ungrammaticality in optimality theory. Equinox Publishing, London.
Recasens, Daniel (1999), Predicting directionality trends in segmental assimilations and insertions. In: Proceedings of the 14th International Congress of Phonetic Sciences. San Francisco. 1847–1850.
Steriade, Donca (1999), Alternatives to the syllabic interpretation of consonantal phonotactics. In: Fujimura, Osamu – Joseph, Brian – Palek, Bohumil (eds.): Proceedings of the 1998 Linguistics and Phonetics Conference. The Karolinum Press, Prague. 205–242.
Steriade, Donca (2001), The phonology of perceptibility effects: the P-map and its consequences for constraint organization. http://www.linguistics.ucla.edu/people/steriade/papers/P-map_for_phonology.doc

Gyarmathy Zsófia

Тихонов, А. Н. – Хашимов, Р. И. (ред.): Энциклопедический словарь-справочник лингвистических терминов и понятий. Русский язык. Том 1–2.

Издательство Флинта – Издательство Наука, Москва. 2008. 840 + 812 страниц.

Az utóbbi évtizedekben a megnövekedett információszerzés-igény következtében jelentősen megnőtt az ismereteket gyűjtő és rendszerező lexikográfiai kiadványok (szótárak, kézikönyvek, adatbázisok, lexikonok, enciklopédiák stb.) iránti érdeklő-

dés. Mivel a közoktatásban már nem annyira a lexikális tudás felhalmozására, mint inkább a használható tudás megszerzésének és alkalmazásának lehetőségeire irányul a figyelem, az ilyen jellegű kiadványok egyre jelentősebbé, keresettebbé válnak, s egyre nagyobb szerepet töltenek be a tanítás-tanulás folyamatában.

A most ismertetendő terminológiai szótárt a szerkesztők elsősorban a felsőoktatási intézményekben oktató nyelvész tanárok, irodalomtörténészek és bölcsészhallgatók figyelmébe ajánlják, a kötetben tárgyalt nyelvészeti kérdésekkel és jelenségekkel ugyanis elsősorban az egyetemek bölcsészettudományi karainak hallgatói, valamint a felsőoktatási intézmények és a pedagógiai főiskolák „filológia", „orosz nyelv és irodalom" szakos diákjai találkoznak tanulmányaik során. A szótárban található ismeretek természetesen szélesebb olvasótábor (pl. a középiskolások) figyelmét is felkelthetik, hiszen mindazok számára készült, akik átfogóbb, mélyebb ismeretekre szeretnének szert tenni általános nyelvészeti kérdésekről, az orosz nyelv rendszeréről, történetéről, valamint az Oroszországban beszélt kisebbségi nyelvekről.

E terminológiai szótár ötlete A. N. Tihonov professzortól (1931–2003), az Orosz Föderáció és az Üzbég Köztársaság érdemes nyelvészétől származik, a megvalósítás pedig egy egyetemi lexikográfiai laboratórium munkatársainak (A. N. Tihonov, R. I. Hašimov, E. N. Tihonov, G. S. Žuravlëv, M. A. Lapygin) az érdeme. A szótár létrehozásában közreműködött még A. M. Lomov és L. V. Raciburskaja, szintén egyetemi oktatók.

A szótár szerkesztői az olvasók, elsősorban a kutató nyelvészek és a nyelvészet iránt érdeklődő bölcsészhallgatók igényeiből indultak ki: számukra ugyanis elengedhetetlenül szükséges a tanulás, a kutatás során előforduló nyelvészeti kifejezések, fogalmak jelentésének tisztázása. Általában nemcsak az egyes nyelvészeti terminusok jelentésének rövid értelmezésére van szükségük, hanem átfogóbb, az összefüggésekre rámutató, teljesebb jelentésmagyarázatokra is. A legfontosabb filológiai ismeretek birtokbavétele manapság csak kitartó és meglehetősen vesződséges munka árán lehetséges: különféle szótárakat, tankönyveket kell áttanulmányoznunk ahhoz, hogy a legszükségesebb tudnivalókhoz hozzáférjünk, arról nem is beszélve, hogy a szükséges adatok megtalálása sok esetben nemcsak vesződséget és időveszteséget jelent, hanem anyagi áldozatokkal is együtt jár. E mű nagyformátumú, enciklopédikus igényű kiadvány, amely az általános nyelvészet és a russzisztika kérdéseinek teljes körű feldolgozására törekedett.

A szótár egyszerre enciklopédikus és didaktikus jellegű: ez a cél határozta meg a szócikkek tematikus, illetve ábécérendbeli elrendezését, valamint a kijelölt anyag tárgyalásának elveit és szempontjait is. A szócikkek tematikus elrendezését a felsőoktatási intézményekben tanított nyelvészeti diszciplínák tárgyalási rendje határozta meg; e tudományterületek köré szerveződtek a szótár tematikus fejezetei. A szócikkek átfogják a Вопросы языкознания, a Русская речь в школе, a Русская речь, a Русская словесность című szakfolyóiratokban, illetve az egyetemi tankönyvekben és szakkiadványokban előforduló orosz és általános nyelvészeti terminológiát.

A szótár felépítéséről

Az első részben szerepel az „Általános nyelvészeti terminusok és fogalmak" („Общелингвистические термины и понятия") (1: 11–243) témakör (is). Ez a rész a hallgatók filológiai tanulmányainak előkészítésében, illetve az orosz nyelv jelenségeinek és a nyelvészet egyes szakterületeinek mélyebb megértésében jelentős szerepet játszó „Bevezetés a nyelvtudományba" című kurzus terminológiájával foglalkozik. Ebben a fejezetben a szótárakban korábban még nem említett nyelvészeti szakszavak is helyet kapnak, akárcsak azok a szócikkek, amelyek nyelvtörténeti kérdéseket és aktuális problémákat tárgyalnak, és azok is, amelyek a nyelvi jelenségek tanulásának módszereit érintik.

A második rész témája és címe: „Az orosz nyelv" („Русский язык") (1: 245–839, 2: 3–614). Ez a következő egységekből áll: fonetika, fonológia (1: 246–349), lexikológia (1: 350–499), morfemika, szóalkotás (1: 500–666), morfológia (1: 667–839, 2: 1–86), szintaxis (2: 87–364), nyelvtörténet, dialektológia (2: 365–520), helyes kiejtés (2: 521–539), írás, helyesírás, központozás (2: 540–573). A művet a terminusok és fogalmak alfabetikus listája az oldalszámokra történő utalásokkal zárja le (2: 574–614).

Köztudomású, hogy a nyelv alkotóelemei alakjuk, funkciójuk, használati körük alapján rendszert alkotnak. A hierarchiát alkotó egységek egymásra épülnek: a kisebb nyelvi elemekből nagyobb egységek hozhatók létre, a nagyobbakból még magasabb rendűek alkothatók. E szótár szerkesztői is vélhetően abból indultak ki, hogy egy nyelv szerkezetének leírását csak abban az esetben tekinthetjük teljesnek, ha az elemzés minden szintjén (fonéma, morféma, szó, szintagma, mondat, szöveg) megállapítottuk az elemi egységeket, ezen egységek osztályait és a különböző osztályok elemeinek összefüggéseit, kapcsolódási törvényeit. A szótár második részének fejezeteiben alapvetően az orosz nyelv egymásra épülő nyelvi szintjeinek szisztematikus leírását találjuk. Ez a szokatlan felépítés különlegessé és sajátossá teszi a szótárt. A szócikkek az orosz nyelvi rendszerről és a nyelv tipológiai jellegzetességeiről adnak ismereteket: leírják a fonetikai és a fonológiai rendszert, a fonetikai folyamatokat, a helyes kiejtés szabályait; feltárul bennük a szókincs és a frazeológiai egységek sokfélesége és gazdagsága; a szóalkotás módjai, mai működésének sajátosságai; a szavak lexikális-szemantikai, stilisztikai, nyelvjárási, szociális és szaknyelvi jelentései. Hasonló leírást kapunk a morfológia kisegítő ágának tekinthető morfemikáról (amely elsősorban a morfémák azonosítását végzi és kapcsolódási törvényszerűségeiket kutatja), valamint a szóalkotás módjairól; áttekintést kapunk a mai orosz nyelv morfológiai és szintaktikai sajátosságairól és kategóriáiról. A tanítási célok érdekében a morfológiai és szintaktikai rendszerrel kapcsolatos szócikkek szerzői fontosnak találták, hogy bemutassák a szófajokat, az ige- és névszóragozást, a képzésmódokat és a szintagmák típusait és sajátosságait is.

Az orosz nyelv területi változataival és történetével foglalkozó szócikkek bemutatják a mai orosz nyelv történeti gyökereit és a mai állapothoz vezető utat. Ezzel kapcsolatban azokra a fonetikai és morfológiai folyamatokra helyeződik a hangsúly, amelyek lehetővé teszik az óorosz nyelv sajátosságainak megértését és annak az ősorosztól való különbözőségét. Ebben a fejezetben találjuk az írással és helyesírással kapcsolatos összefoglalást is.

A harmadik részben vannak a „Mellékletek" (2: 615–812): 1. a „Lexikográfiai ismeretek" (2: 616–673), 2. „A nyelvészeti folyóiratok ismertetése" (2: 674–676), „Az oroszországi őslakos népek 100 nyelve" és „Az etnoszociolingvisztikai terminológia mint a mai nyelvpolitika tükrözője" (2: 677–812).

Az első melléklet az orosz nyelvű szótárak rendszerébe vezet be: megismerteti az olvasót a különféle típusú (grammatikai, nyelvészeti, helyesírási, szóképzési, önéletrajzi, idióma-, országismereti, szóvégmutató, szinonima-, antonima-, homonima-, értelmező, etimológiai, terminológiai stb.) szótárakkal és enciklopédiákkal, azok sajátosságaival, és igyekszik feltárni az emberi gondolkodásnak a nyelvben tükröződő, szótárakban rögzített gazdagságát. A szótárakkal való ismerkedés egyszersmind elősegíti a nyelv rendszerébe való mélyebb bepillantást, a műveltség és a beszédkultúra fejlődését. A szótárak széles körű használata elengedhetetlenül szükséges a közép- és felsőfokú intézményekben, hiszen ezek nagyban segítik a tanulókat az önálló tanulásban, ismeretszerzésben, ezért az e műben található tájékoztatás a diákoknak csak javára lehet.

A második melléklet azokat a legfontosabb orosz nyelvű nyelvészeti folyóiratokat, periodikumokat mutatja be, amelyek általános, speciális vagy alkalmazott nyelvészeti kérdésekkel foglalkoznak. A felsorolásban nem szerepelnek az egyetemek, főiskolák, regionális akadémiák nyelvészeti és filológiai tárgyú sorozatai.

A harmadik melléklet az 1980-as évektől növekvő érdeklődéssel körülvett nyelvpolitikával, elsősorban a nemzetiségi kérdéseket érintő terminológiai kérdésekkel foglalkozik. Ez a téma azért is aktuális, mert kapcsolatba hozható az egykori Szovjetunió népeinek a nemzeti nyelvek és kultúrák megőrzéséért és fejlesztéséért folytatott mozgalmaival.

Ebben a mellékletben a szótárszerkesztők sort kerítenek arra is, hogy néhány, több tudományterület által is (szociolingvisztika, etnolingvisztika, politológia stb.) használt fogalom és terminus jelentését elkülönítsék, elhatárolják egymástól.

A szócikkekről

A szócikkek a tematikus fejezetekben (1–3.) alfabetikus rendben foglalnak helyet, felépítésük a következő: a) a címszóként álló szakszó vagy szókapcsolat bemutatása (hangsúlyjelöléssel); b) a címszó lehetséges variánsai, zárójelben; c) a terminus vagy a fogalom értelmezése; d) példák; e) irodalomjegyzék.

Utalások a szótárban

A szótári terjedelem csökkentése céljából és a különböző adatok közötti esetleges összefüggések bemutatása érdekében az egyes szócikkek utalnak a szótár más szócikkére/szócikkeire, olyanokra, amelyek további információt tartalmaznak a kiválasztott címszóra vonatkozóan. Az utalórendszer elsősorban a felhasználót segíti a minél teljesebb és pontosabb ismeretszerzésben. Az utalások rendszere a szótár adatkódolásának szerves részét jelenti. Mivel ebben az információs rendszerben való eligazodás különösen fontosnak tűnik a felhasználó számára, a szótár szerkesztői a szótárhasználati útmutatóban részletes tájékoztatást adnak az általuk alkalmazott utalások típusairól és azok tipográfiai jelöléséről, például:

- a nemzetközi terminus értelmezésének megkönnyítése érdekében zárójelben utalnak a szó eredetére és szerkezetére, például: „ПЕРСОНАЛЬНОСТЬ (lat. *persona* 'лицо')" (1: 826);
- amennyiben egy nyelvészeti fogalom kapcsolatba hozható kisebb szemantikai kiterjedésű szakszavakkal, akkor azok is szerepelnek a szócikkben, normál vagy félkövér betűtípussal szedve, például: РАЗРЯДЫ ЧИСЛИТЕЛЬНЫХ: Дробные числительные, Количественные числительные, Порядковые числительные (2: 5); ГРАММАТИКА: Академическая грамматика, Вузовская грамматика, Историческая грамматика, Коммуникативная функция, Контрастивная грамматика (1: 708); ФУНКЦИИ ЯЗЫКА: Конструктивная грамматика, Экспрессивная функция, Аккумулятивная функция, Когнитивная функция (1: 221);
- a poliszém terminusok jelentéseit számok különítik el, például: актуализация (1, 2 stb.) (1: 17);
- a terminus szinonimáira, önállóan is használatos rövidebb megnevezéseire is történik utalás a szócikkekben, amelyeknek a végén külön is szerepelnek a szinonimák; a szócikkekben az ismertebb, a tanítási gyakorlatban elterjedtebb terminusok értelmezését találjuk, például: „ГЕРМАНИСТИКА Син. германское языкознание" (1: 41); „ИНДОЕВРОПЕЙСКАЯ СЕМЬЯ ЯЗЫКОВ. ИНДОЕВРОПЕЙСКИЕ ЯЗЫКИ: Син. индоевропейская семья языков" (1: 66);
- a szinonimákon kívül a terminusok antonimáira is utalnak, például: „ВНЕШНЯЯ ЛИНГВИСТИКА. Син. Экстралингвистика. Ант. Внутренняя лингвистика" (1: 32).

A terminusok jelentésének és rendszerbeli kapcsolatainak megértése érdekében a szótárszerkesztők figyelembe vették az adott nyelvészeti fogalom tágabb kontextusbeli – terminológiai rendszerbeli, illetve nyelvtudománybeli – használatát. Ennek érdekében időnként célszerűnek tűnt egybevetni egy-egy terminust egy másikkal, illetve a nyelvi fogalom általánosabb, a hivatkozásokban, széljegyzetekben

szereplő elnevezéseivel a szócikk szövegében vagy a szócikk végén, például: „ПРАЖСКАЯ ШКОЛА. См. Структурная лингвистика" – a szócikk végén (1: 145); „АСТРОНИМ (См. космоним)" – a szócikkben (1: 27).

A szótár tanító és enciklopédikus jellege azt is lehetővé tette, hogy a szótárszerkesztők az egymással tematikus kapcsolatban álló terminusokat egy szócikkben értelmezzék. Ez a megközelítés lehetővé a teszi az olvasó számára, hogy egységben lássa a nyelvészeti problémákat, és meghatározott rendszerben fogja fel az egymáshoz kapcsolódó terminusokat. A МЕСТОИМЕНИЕ szócikkben (1: 785) például az általános jelentés értelmezését követően olvashatók a szó speciális jelentései, és azok értelmezései, például a személyes, kérdő, határozatlan, határozott, vonatkozó, tagadó, birtokos, mutató, visszaható stb. névmások.

A tapasztalatok szerint a szakszótárak iránt mutatkozó egyre nagyobb keresletnek a kielégítésére újabb és újabb kiadványok jelennek meg a könyvpiacon. Az elsősorban idegen (német, angol, orosz, olasz, finn stb.) nyelven kiadott nyelvészeti szakszótárak köréből azonban – sajnálatos módon – még mindig hiányzik egy megbízható, a tárgyalt szakszókincs értelmezésével kapcsolatban nyelvészeti és szakmai szempontból egyaránt kifogástalan magyar nyelvű nyelvészeti terminológiai szótár. Mutatóban fel tudok sorolni néhány eddigi kísérletet, például:

Bachát László (1999), Magyar nyelvtani műszótár. Általános és középiskolások részére. Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft., Debrecen. 175 oldal.

Constantinovitsné Vladár Zsuzsanna (2005), A latin nyelvű magyar nyelvészeti irodalom terminusai. Akadémiai Kiadó, Budapest. 171 oldal.

Kugler Nóra – Tolcsvai Nagy Gábor (2000), Nyelvi fogalmak kisszótára. Korona Kiadó, Budapest. 303 oldal.

Pusztay János (2000), Szakszógyűjtemény az uráli nyelvek tanulmányozásához. Az Uralisztikai Tanszék Kiadványai 8. BDTF, Szombathely. 230 oldal.

Siptár Péter (1982), Nyelvészeti szakkifejezések tára. Nyelvpedagógiai Írások 3. MKKE, Budapest. 370–426.

Tótfalusi István (1994), Nyelvi vademecum. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest. 128 oldal.

de – úgy tűnik – egy átfogóbb, teljességre törekvő nyelvészeti szakszótár létrehozása még mindig várat magára. Megjelenését türelmetlenül várjuk!

H. Varga Márta

Szabó József: A népi szemléletmód tükröződése nyelvjárásaink szókészletében

Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 2007. 184 oldal.

Rögös útra lép az, aki szemléletes áttekintést akar adni földműves népünknek színes fogalomjelölő, fogalomalkotó tevékenységéről. E téma művelőjének – elismerve a módszer szabadságát – meg kell találnia a kínálkozó megvalósítási lehetőségek közül azokat a tulajdon módszeres eljárásokat, amelyeknek körültekintő alkalmazása meghozza a várt tudományos eredményt. Törvényszerű az is, hogy a remélt – a fejlődés számára talán új(abb) utat is nyitó – haszon érdekében a kutatónak ernyedetlenül szem előtt kell tartania a tudományos előzmények ismeretét, valamint ezeknek megfelelő alkalmazását. Ezért kísérem fokozott figyelemmel a szerző újszerű – jobban mondva: eleddig még „érintetlen" – módszerét, nemkülönben ennek tudományos eredményességét. Önként értetődik, hogy nem vagyok közönyös a problémák meglátása és megoldása tekintetében sem.

1. A könyv „Előszavá"-ban közli az olvasóival a szerző, hogy tulajdonképpen a Koppány menti tájszótár szerkesztése közben figyelt fel igazán parasztságunknak konkrét látásmódját, szemléletességét, képi gondolkodását tükröző szókészleti elemeire, fordulataira. Ez azzal magyarázható – hangsúlyozza „Bevezető"-jében –, hogy elsősorban a magyar parasztság nyelve őrzi a természeti környezet, az anyagi valóság különböző dolgainak, tárgyainak, jelenségeinek, valamint ezek tulajdonságainak konkrét – „képi" – látásmódját. Ebből természetszerűleg következik, hogy „a szemléletességet, képi gondolkodást tükröző különböző szókészleti elemek, fordulatok a legnagyobb gyakorisággal a nyelvjárásainkban fordulnak elő" (16). „A vizsgált témakörben – a kutatáshoz szükséges kiadványok, források figyelembevétele mellett – ezért esett választásom (következtet a könyv írója) ezekre a több évezredes múltú, nagy hagyományú és a régi gyökerű nyelvteremtő erejét [ɔ: a nyelv teremtő erejét; M. S.] szinte napjainkig megőrző tájnyelvi változatokra" (uo.). E véleményét megtámogatandó, idehozom a szerző könyvének 27. lapjáról Csűry Bálintnak (1933: 66) 77 éve megörökölt gondolatsorát: „A népet körülvevő világ, a nép életformája, a népi foglalkozás, a népi célok és problémák szabják meg e szókincs terjedelmét és tartalmát. Ezeknek megfelelően a népi szó- és képzetkincs konkrét irányban gazdagabb, legnagyobbrészt konkrét vonatkozású, a köznyelv szókincse viszont elvont fogalmakban és kifejezésekben gazdagabb. Egyezésük és különbözőségük egyaránt jellemző és tanulságos". Ezek a tények érlelték meg a szerző elhatározását, miszerint vallatóra fogja „a különféle tájszótárak egy részét" abból a szempontból, hogy „m i l y e n g y a k o r i s á g g a l t a l á l h a t ó k meg bennük a népi szemléletmóddal

magyarázható tájszók, ezek hogyan keletkeztek, és milyen típusokba sorolhatók" (38–9; én ritkítottam; M. S.).

1.1. A fentebb említett vizsgált témakörön tulajdonképpen 14 tájszótár olyanféle nyelvjárási változatait, önálló szavait, jelentéssűrítő összetételeit, illetőleg az utóbbiaknak *-ú/-ű, -jú/-jű* képzős származékait kell a szerző szerint értenünk, „amelyeknek keletkezése a tárgyi világgal függ össze, szemléleti alapjuk az anyagi valóságban gyökerezik" (21). Az ilyen jellegű tárgyias alakban megjelenő, mintegy kézzelfogható dolgok megnevezéseinek gazdagsága ismeretében arra az alábbi – három gerincfejezetben kivitelezett – végkövetkeztetésre jut, hogy „egyértelműen a népi időszámítás, a névátvitelek és a jelentéssűrítő összetételek elemzése látszott célszerűnek" (41–2; én ritkítottam; M. S.).

1.2. Egy-egy konkrét lexémával kapcsolatban kifejtendő, a valóság félreismerését kizáró vélemény alakulását döntően befolyásol(hat)ja az a tény, hogy a forrásként felhasznált – különböző típusú, terjedelmű és minőségű – 14 magyar tájszótárnak milyen az önnön „belvilága". Ismert ugyanis, hogy a tájszótárak között – beleértve a megközelítőleg megegyező „kaliberűeket" is – olyan jellegű tartalmi különbségek, eltérések vannak, amelyeknek bármelyik összetevője a szótáralkotó kitűzött céljából, alkalmazott gyűjtési módszeréből, érdeklődési köréből, felkészültségéből stb. fakadhat (erről részletesen lásd pl. Kiss 1977: 221).

A nyelvjárási szótárak különböző belső egyenetlenségei – kifejtve – jobbára a következőkből adódnak:

a) A jelentősebb „súlycsoportú" tájszótárak szókincsének bizonyos hányada azért nem található a (jóval) kisebb(ekb)en, mert az adott nyelvjárás(ok)ban a fogalom hiányában nincs is szükség rájuk; ezek a zéró lexémák. Felsőőrön például „a gémeskút ismeretlen" (FőTsz. *kúthorog* a.), így ott nem élnek sem ennek a vízellátást biztosító eszköznek, sem bizonyos tartozékainak nevével (lásd még a MNyA 299: *kútgém,* illetve 300: *kútostor* szólapjainak ide vonatkozó zéró lexémáit).

b) A hiányzó adatok oroszlánrészét jellemzően azok teszik ki, amelyek nem lettek dokumentálva. Felderítésük, illetőleg az a) vagy a b) csoportba való besorolásuk csak az adott közösség(ek) célirányos megkérdezésével lenne megvalósítható.

Az adatok rapszodikus előfordulását szemléletesen igazolják az alábbi, néhány mutatóba vett tájszótárunknak ujjnevei (1. táblázat). (A forrásokból átvett példák helyesírásán nem változtattam.)

c) Első pillanatra – továbbá – úgy tűnhet, hogy valamely konkrét vagy absztrakt fogalom elnevezésekor ugyanazt a lényeges jegyet látja meg és emeli ki minden kisebb vagy nagyobb földrajzi egységhez, nyelvjáráshoz tartozó közösség. Mindannyian azonban bizonyítottan különbözőképpen gondolkoznak, másképp látnak, és másképp is beszélnek. Mindez közelebbről – a magyar nyelvjárási szókincs felől – nézve többnyire úgy alakul ki, hogy egy-egy adott nyelvjárást létrehozó-alakító paraszti társadalom a dolog vagy a jelenség megismerésekor, elnevezésekor (motívum-

1. táblázat. Néhány tájszótár ujjnevei

Tájszótár	'hüvelykujj'	'mutatóujj'	'középsőujj'	'gyűrűsujj'	'kisujj'
SzamSz	*hüvē̯ik, hüvē̯ikujj*	*mutatóu̯ ujj*	*középujj, nagyujj*	*nevetlenuj*	*kisujj*
SzegSz	*hüvejkujj*	*mutatóujj*	*nagyujj*	*gyűrűs ujj, nevetlen ujj, neveletlen ujj, növendék ujj, cigányujj*	*kisujj*
OrmSz	*palacújj, hüvejkújj, hüvékújj, hüvejikújj*	*mutatóújj*	*középső újj*	*neveletlen-újj*	*kisújj*
KmTsz	*hüvekujj*			*neveletlenujj, nevetlenujj*	
BTsz	*hivekujj, nagyujj, öregujj*				
ImTsz				*gyűrősujj, neveletlen-ujj, nevetlenujj*	
FőTsz	*hü̯ökk*			*dzsürü̯ösujj*	
HhSz					
BoTsz					

választáskor) a különböző vonások közül kiemeli a saját szempontjából lényegese(ke)t. Jól mutatják ezt (a táblázatban említetteken kívül) például a 'bögöly' fogalmának változatos nyelvi tükröződései (heteronimái): *bögöly, begő, gebő, bagólégy, zongólégy, zongó, dandár, dongólégy, dongó, dongócs, bangócs, bögőcs, lódongó, lódangócs, lódarázs, kutyalégy, szuronyoslégy, bivalylégy, marhalégy, ökörbogár, lólégy, lóbogár, nagylégy, pőcsiklégy, pécsilégy, pécsi, pécs, vaklégy, szürkelégy, szürkebogár, tarkalégy, barátlégy, barátosi légy, muszka* stb. (lásd a MNyA 642; a RMNyA 803 és a S–ZA 199 *bögöly* szólapjait, illetve Mokány 1995: 20–21). Látható, hogy ennek a barátságtalan, nagy, zömök termetű, „sötét szürke" (CzF *bögölyszinű* a.) légynek olyan nyelvi megjelenítései ezek, amelyeknek – az egyesről az általánosra kiterjeszthető – lényege így foglalható össze: egy meghatározott fogalomnak olyan változatos szemléletű megnevezései, amelyek a nyelvtani szabályokhoz olykor csupán többé-kevésbé köthető lexémákban és lexémasarjadékokban egyesültek.

d) Hiánynak tűnhet az is, bár szemlélettanilag nem tekinthető ténylegesen annak, ha egy meghatározott fogalomnak nyelvi jegye (pl. *középső újj:* OrmSz) azért nincs meg egy másik szótárban, mert abban másképpen van(nak) megnevezve, vagyis másmilyen tartalmi viszonya(i) lett(ek) kifejezve (pl. *nagyujj, cigányujj*: SzegSz). Ebből adódóan tehát olykor hiába keresnénk (akár) több tájszótárban is egy adott fogalomnak azonos jegyű lexémáját.

Szabó József mindenekelőtt az olyan, általa fennebb meghatározott konkrét tartalmi viszonyt kifejező példáknak az ismertetésére szorítkozott, amelyek a kiszemelt 14 szótárban azonosságot mutatnak. Ez által a megszorítás

által például kirekesztette az olyan típusú jelzős összetételeket, amelyeknek előtagjai absztrakt (azaz tárgyi valóságában nem létező) tartalmi viszonyt fejeznek ki: *ědeszszáju* 'nyalánk, édességet kedvelő', *hevesvěrü* 1. 'hideget jól tűrő, nem fázékony', 2. 'lobbanékony, indulatos', *kevézs-beszědü* szűkszavú, szótalan', *kevés-ětü* 'kevéssel beérő, keveset evő', *könnyüeszü* 'könnyelmű, felületes, meggondolatlan', *könnyü-gondōlkozásu* 'könnyelmű' (SzamSz); *édösszájjú* 'nyalánk, édességszerető', *hevesvérű* 'vérmes, indulatos', *kevésbeszédű ~ kisbeszédű* 'szűkszavú', *kevésételű* 'kisétű', *könnyűeszű* 'könnyelmű, felületes, meggondolatlan', *könnyűgondolkozású* 'könnyelmű' (SzegSz); stb.

Ám az ujjnevek kapcsán már tapasztaltuk, hogy a valóságban ugyanazon fogalomnak ugyanúgy van vagy lehet – egyazon helyi nyelvjáráson belül is – konkrét és absztrakt tartalmi viszonyt kifejező előtagú megnevezése. (Hogy az ilyen típusú megjelölések egyszersmind családosulhatnak másféle szerkezetű lexikai változatokkal, nyilvánvaló. Például: *kékfejű cinke ~ kékfejű cinege ~ mónárcinege ~ bóhacinege ~ bókacinege ~ cikolka ~ cince ~ kümpicsmadár ~ kimpicskó* stb.: ÚMTsz, Kiss 1984: 292.) Ezért félő, hogy gyakorta nem alkothatunk tudományosan megalapozott képet azoknak a lexémáknak a motiváltságáról, amelyeket valamilyen szempontból kiszakítottunk megnevezési mikrorendszerükből.

Jellemző például állhatnak az alábbi mikrorendszer egymással szemlélettanilag egybevetett lexémái:

A negyedik ujjunk nevével, a *gyűrűsujj*-jal testvéresült *nevetlenujj*-nak figyelmet keltően igen régi nyelvjárási lexémacsaládja (mikrorendszere) van. Az utóbbinak *neveletlenujj* névváltozatát a népi hiedelem szerint például efféle szemlélet hozhatta létre: „tréfásnak tűnő neve talán abból adódhat, hogy ez az ujj alkalmas a legkevésbé a fogásra, a munkára" (ImTsz *neveletlenujj* a.). Czuczor Gergely és Fogarasi János szerint viszont: a „*nevendékeny ujj,* másképp: *nevendékujj,* mely a kisujjhoz képest már serdülőnek tekinthető, de mégsem a leghosszabb, mint a középujj" (CzF *nevendékeny* a.). – Ha tüzetesen szemügyre vesszük (nagyot forgatva az idő kerekén) e fogalom hordozóinak népes lexémacsaládját, kiderül, hogy az iménti vélt jelentésadó fogalmak (*neveletlen*, *nevendék*-félék) nem fedik az „eredendő" valóságot, mert másodlagos szemlélet szülöttei. Íme, a bizonyságok!

A *gyűrűs* melléknév azt jelenti (többek között), hogy 'olyan, amelyen gyűrű van, vagy amelyen gyűrűt szoktak viselni': *gyűrűs kéz, ujj;* főnévként a népnyelvben, népköltészetben 'jegyes, mátka' értelmű: *Mert van nekem otthon jegyesem, gyűrűsöm* (ÉrtSz *gyűrű* a.). Első látásra igencsak valószínűnek tűnhet, hogy a nagyujj és a kisujj közötti ujjnak *gyűrűsujj* neve belső szóteremtés útján jött létre, minthogy régtől kialakult bizonyos gyűrűviseleti szokáson alapul. Ámde ennek az ujjnevünknek, illetőleg egyéb neveinek és névváltozatainak mind magyar szóföldrajza (lásd pl. a MNyA 512, RMNyA 1241 és MCsNyA 95 *gyűrüsujj* szólapjait), mind pedig idegen nyelvi areája együttesen arra mutatnak, hogy mindannyiuk között a „mélyben" sokatmondóan szövevényesebb – régestelen-régi időkön

és nyelvi-nyelvjárási határokon átívelő – összefüggések vannak. A lényeget összefogva ilyenek:

- *gyűrűsujj:* (lásd pl. latin *digitus annularis,* német *Ringfinger,* szlovák *prstenník,* cseh és horvát *prsteník,* szerb *прстѐнӣк ~ домали прст* 'kisujj melletti ujj', bolgár *прст с пръстен;* portugál *dedo anulár,* francia *doigt annulaire,* angol *ring-finger*) • *gyürüúj* • *gyürünệk valᵘo* • *inelár ~ inelár ùj* (< román *degetul inelar* 'ua.') • *kettüdikujj ~ dzsürüsszuj ~ negyedikujj;*
- *nevetlenujj* (lásd pl. finn *nimetön sormi,* észt *nimetissõrm,* vepsze *ńimetoman sońḿ,* cseremisz *лумдымö варня,* erza-mordvin *лемтеме сур,* votják *ńimtäm čini;* ótörök *atsïz erŋäk,* török *atsiz parmak,* tatár *атсыз бармак;* orosz *безымя́нный палец,* ukrán *безіменний палець,* bolgár *безимен пръст*) • *nevezetlenujj* • *neveletlenúj* • *növendékúj* • *jüvendékúj* • *nevelőúj* • *neveltúj.*

E fogalom egyéb (szórványos) megjelenési formái közül:

- *hüvejkúj* • *középsőúj* • *középúj* • *közbölsöuj mellett való ùjam* • *utánna való ùjj* [azaz: középsőujj után következő ujj] • *negyedikúj;*
- *cigányujj;*
- *orvosujj* • *deákujj.*

A finnugor, a törökségi, a perzsa, a keleti meg a déli szláv népek stb. hiedelme szerint – ez rejlik a mélyebb régiókban – a *nevetlenujj* az embernek olyan óvó varázseszköze, amelyikkel távol tarthatók a reá leselkedő, minduntalan ártani akaró szellemek, illetőleg segítségével majdhogynem minden betegség (meg)gyógyítható. Egyes népeknél (pl. a kazakoknál) az van szokásban, hogy az újszülöttnek az édesanyja előbb a nevetlenujját adja szopni, majd csak azután az emlőjét (Vasmer 1961–1973: 244 *nepcm* a.). A szamoshátiak (de sokan mások is) úgy tartják, „ha árpa van a szemeden, kerekítsd be háromszor a nevetlenujjoddal, vess rá keresztet s elmúlik" (SzamSz *nevetlenujj* a.). Innen érthető, hogy Comenius a *„gyűrűs új"*-at a latin *„digitus medicinalis"* nyomán *„orvos új"*-nak, *„deác új"*-nak is nevezi (NySz *újj* a.). Mindenható mivoltát tehát mindenképpen óvni kellett a mindenütt jelen levő ártórontó szellemektől. Egykori névadói jobbára azzal az elterelő cselfogással éltek, hogy nem adtak nevet ennek az úgymond „jelentéktelensége" miatt figyelemre sem méltó ujjnak (lásd Mokány 1984: 73–80; Magyar 1990: 175–176). – Abban viszont, hogy a *nevetlenujj* összetett szó helyébe-örökébe zömében a Dunától nyugatra levő nyelvjárásainkban, illetőleg a romániai magyarság köreiben a *gyűrűsujj* megnevezés lépett: minden bizonnyal közrejátszottak népünknek nyugati kultúrkapcsolatai.

A fenti ismereteink alapján tehát megállapíthatjuk: a) A tápéi *cigányujj* minden bizonnyal belső szóteremtésű. b) A nyelvjárási *neveletlenujj, növendékúj, jüvendékúj, nevelőúj, neveltúj* másodlagos motiváció eredményei, s mint ilyenek magyar – szabatosabban: magyarosított – népi szemléletet

tükröznek. c) Az egykori (és itt-ott még ma is élő) tiltás – t a b u – eredményezte a számos nyelvben is jelen levő – tehát szemlélettanilag összevethető/összevetendő – *hüvelykujj, középsőúj, közbölsöuj mellett való ùjam*-féle névátviteleket (lásd pl. osztják *kǫ̆ttep ēnз ṭuị* 'nevetlenujj, tkp. középső nagy ujj', ukrán *nідмізúнний пáлець* 'nevetlenujj, tkp. kisujj melletti ujj'). d) Idegen hatás is közrejátszott abban, hogy a *nevetlenujj*-at „lecserélő" *gyűrű(s)ujj* megnevezést jobbára 'a kéz negyedik ujja'-ként kezdték értelmezni. e) Tudhatóvá vált az is, hogy a *nevetlenujj* és a *gyűrűsujj* megnevezésekben rejlő szemléletnek e g y e d ü l i m a g y a r v o l t a c s a k l á t s z ó l a g o s.

Természetszerű tehát, hogy nemzedékek folyamán a nyelvet-nyelvjárást beszélő közösségek esetenként n e m a z o n o s m ó d o n élnek a fogalomjelölés lehetőségével. Sőt: a „helyi" adottságoknak megfelelően belső vagy – szomszédos népek és nemzetek közötti érintkezések eredményeképpen – külső szókölcsönzéssel, tükörszóval stb. is kifejezik egy-egy dolog vagy jelenség fogalmát. Mindez közbevetőleg azt a tételt is igazolja, hogy a részeket az egészből, az egészet e részekből érthetjük meg.

Ezért vélem úgy, hogy a konkrét és absztrakt tartalmi viszonyt kifejező előtagú megnevezések (tágabb értelemben: mikrorendszerek) – tér- és időbeli – „megvallatását" (a feldolgozás nagyságától függetlenül) konzekvensen meg kell ejteni, ha a szóban rejlő m a g y a r népi szemléletmód rejtelmeibe (pl. a nominació eredetébe) kívánunk betekinteni, és a megismerteket láthatóvá is akarjuk tenni.

Könnyen belátható továbbá az is, hogy a nyelv viszonylatában az állapot nem mozdulatlan: amit az egyik vonatkozásban állapotnak látunk, a másikában folyamatnak tekintendő. Következésképpen „a nyelvésznek az a feladata – posztulálja Máté Jakab (1993: 143) –, hogy a nyelvi valóságnak ezeket a mélyben rejlő viszonyait, amelyeket a nyelv „felszíne", a „valóságként megjelenő látszat" legtöbbször eltakar a szemlélő elől, é r z é k e l t e s s e a m a g a m o z g á s á b a n, v á l t o z á s á b a n [én ritkítottam; M. S.]. Ha ezt sikerül érzékeltetnie, akkor egyben bizonyította azt is, hogy az állapot viszonylagos, a mozgás pedig abszolút." Ezért gondolom úgy, hogy Szabó Józsefnek feltétlenül láttatnia kellett volna a s a r j a d z á s m o z z a n a t o t i s. Vagyis nem lett volna szabad kirekesztenie az olyan szerkezeti és/vagy szintaktikai felépítésükben stb. különböző típusú lexémákat sem, mint például a HhTsz: *buzáskörte* 'búzaérés idején érő körtefajta' vagy SzamSz: *sallóu̯shátu* 'fölfelé görbült hátú ⟨ló⟩' (42–3), amelyeknek azonos jelentésű p á r h u z a m o s v á l t o z a t a(i) van(nak); vö. *búzával érő körte* (SzegSz) ~ *buzaírᵘőkörte* (MiTsz), illetőleg: Kiskunság: *sallóhátú* (ÚMTsz). Kétségtelenül az is hasznára vált volna a könyvnek, ha szerzője érdemben foglalkozik az olyan lazább-szorosabb szemléletbeli egységet alkotó, azonos jelentésű esetekkel is, mint például: *ëggyívású* ~ *ëggyvívású* 'egykorú, egyidős', *görbehátú gém* ~ *görbegém* 'gémfajta', *katyulaeszű* ~ *katyula* 'hebehurgya'; *hűltszáju* ~ *szájahülť* 'ügyefogyott, mamlasz, hülye, málészájú', *jāi̯keserü* ~ *jāi̯kesērves* 'nagyon keserves', *kopaszfejü-buza* ~ *kopazbuza* 'tar búza, szálkátlan kalászú búza' (SzamSz); *Ólomfejűbarát* ~ *Ólombarát* 'Szeged vidéki mesék nagyerejű, ostoba alakja', *paprikatű* ~ *fűzőtű* ~ *paprikafűzőtű* 'mintegy 20 cm hosszú, 2–3 mm átmérőjű

acéltű, amely a paprikahüvelyek felfűzésére szolgál', Szeged: *szentjánoskinyér* ~ Tápé: *jánoskenyér* 'a szentjánoskenyérfa (Ceratonia) gyümölcse' (SzegSz); stb.

Az ilyen jellegű szembesítések ugyanis nemegyszer fényt deríthetnek a névváltozatok egymáshoz való hierarchikus viszonyára; de egyiküknek-másikuknak (latens) szemléleti hátterére, tükörszó voltára is. Például: a KmTsz-ban levő *két ige bajcu* 'ritka bajuszú' szószerkezetnek szemléleti hátterét a SzamSz-nak *hatszál-bajucc* 'ritkás, kevés szálból álló bajusz' jelzői előtagja fedi fel, minthogy az *ige* fn. nyelvjárásaink zömében 'három szál fonálból álló egység a motólán vagy a vetőn' jelentéssel bír (ÚMTsz *ige* a.). A SzamSz-ban közölt *paradicsom* ← *paradicsomālma* 'piros bogyótermésű konyhakerti növény' szinonimapáros utóbbi főnevének az ausztriai német *båradaisåpfel* 'ua.' összetett szóhoz fűződő szemlélettani kapcsolatáról lásd a TESz *paradicsom*[2] szócikkét. Stb.

Összegezve: Megállapíthatjuk, hogy az olyan tudományos megközelítés, amely egyiket sem kirekesztve, hanem egybefűzve – szemléleti hátterük származására, mögöttesük ok-okozati összefüggéseire is világosságot derítve – vizsgálja a fogalom konkrét és absztrakt tartalmi viszonyt kifejező lexikai egyedeit, hasonlíthatatlanul életszerűbb, elevenebb képet nyújt a nyelv működéséről.

Félreértés elkerülése végett: Nem élek abban a tévhitben, hogy az általam körvonalazott motivációs vizsgálati módszer az egyedüli. Tudott ugyanis, hogy noha „a motiváció történeti fogalom, főleg a diakróniát érinti. Ugyanakkor fontos szerepe van a szinkróniában is", így például az alaki és szemantikai motiváció területén (Károly 1970: 346–367; lásd még Pusztai 2003: 857–86) stb. Az általam követett motivációs módszer javára szól, hogy ráirányítja a figyelmet Szabó József dolgozatának kapcsán a következőkre: ha kutatásunk tárgyává tesszük a magyar parasztság megnevezési világának vízszintes nyelvi tagozódásából (szóföldrajzából) is eredő lexikai gazdagságát, változatosságát, kulcskérdésként jön elő szinte minden lexéma motiváltságának, nominációja eredetének a megállapításában, megvilágításában: vajon milyen – magyar(osított), idegen vagy másokéval párhuzamos – szemlélet(mód) rejlik bennük?

2. Szabó Józsefnek az a feltett szándéka, hogy a könyvében bemutatott tájszótári anyagot megvallassa földrajzi tagolódása szerint is. Válogatásában mérvadó szerepet kapott a szűkebb pátriájának – Koppány mentének – tájszótára (KmTsz). Ennek meghatározott lexémáit vetette ugyanis össze 13 helyi és regionális tájszótár hasonló anyagával, eközben úgy szemelgetve a szótárakból, hogy a SzamSz meg a SzegSz kivételével a szülőfalujától közelebbi-távolabbi – de mindenképpen (virtuálisan) a Dunától nyugatra fekvő – nyelvjárások valamelyikét képviseljék. Az ilyen jellegű tényeknek tudható be például, hogy nem kerít(het)ett sort az említett *-ú/-ű* képzős utótagú szókapcsolatoknak régi *-ó/-ő, -ᵘó/-ü͡ö* stb. képzős (konkrét vagy elvont tartalmi viszonyt kifejező) eseteinek megtárgyalására. Érdekességük, hogy e formánsokat jobbára már csak peremnyelvjárásaink őrzik (olykor az

újabb *-ú/-ű* képzős változatként vagy elvétve a népmesékben és a népköltészeti alkotásokban). Például: *csámrászājó* 'szabálytalan ajkú', *fëcskefárkóbápká* 'zsúpszalmából kötött, fecskefarkformájú, sima tetőfedő kéve', *gëllecsontó* 'madárcsontú, sovány' (ImTsz). Lásd még: Alsóőr: *keseláb*ᵘ*ó*, Egyházasrádóc: *kẹsẹlábụn,* Csáb: *kesellābó*, Kemence*: keselą̂bó*, Ipolytölgyes: *keselábó*, Nagybózsva: *kesejlábú* ~ régi *kesejlábó* 'lábán fehér foltos ⟨ló⟩' (MNyA 321: *kesely*); Felsőőr: *telikípü̯ö̯*, Deregnyő: *kövér arcó* (uo. 534: *pufók*); Középpulya: *tonkaòru* ~ *turcsior*ᵘ*ó* ~ *türöttorù,* Alsóőr: *tonkaszor*ᵘ*ó*, Velem: *turcsi* ~ *turcsioru* ~ *turcsioró*, Barslédec: *rüöeóró* ~ *tutusóró* ~ *tutusorró* ~ *tutusóru* ~ ritkán *piszeorró*, Nagyhind: *tompáorǫ́,* Karancslapujtő: *turpiszorró* (uo. 538: *pisze*); Szombatfalva: *bársony folyó hintó* 'bársonyfalú hintó' (MTsz *folyó-hintó* a.); Kórógy: *rúzsaszinő* ~ *rúzsaszínű* ~ *rúzsászínü* 'vöröses színű, téglavörös színű'; Hugyag: *bábos fejő lúd* 'helyenként szürke fejű lúd' vagy *kászâs lâbó pók* 'kaszáspók' (ÚMTsz *babos*, *kaszáslábú-pók* és *rózsaszínű* a.). – Miért fontos felfigyelni az ilyen elavult(nak tekinthető) formánsokra? Például azért, mert szóföldrajzi következtetés levonására alkalmasak, illetőleg a párhuzamos lexémaváltozatok hierarchiájában (meg egyébként is) kormeghatározó szerepük van.

Összegezésül megállapítható: forrásainak egyetlen alaptípusa szükségképpen arra predesztinálná, hogy a nagyszámú tájszótáraink közül kiválasztottak egyaránt képviseljék a hazai és a határokon túli magyar nyelvjárásokat. Bármilyen furcsán hangzik is, de a német összefoglalásában (172–3), valamint azonos nyelvű cikkében egyértelműen kijelenti, hogy a feldolgozott tájszótárak lefedik a teljes magyar nyelvterületet.[1] Ennek az állításának, sajnos, nem adhatunk hitelt: nincsenek ugyanis „szótárilag" képviselve például sem a romániai, sem a déli szlávok lakta területek magyarságának nyelvjárásai. A szerzőnek egyszersmind gondolnia kellett volna arra, hogy alaptalan kijelentésével etikai kérdést is felvet: tudniillik ismételten – tehát tudatosan – megtéveszti a német olvasót.

3. Statisztikai adatai alapján Szabó József úgy véli, hogy a népi szemléletmóddal keletkezett lexémáknak a SzegSz-hoz viszonyított száma jóval kevesebb a nyugat-dunántúli nyelvjárási régióban, ám „Felsőőrben a legkisebb". „Ez elsősorban azzal függ össze – olvassuk okfejtését –, hogy ebben a nyelvjárásban [pontosabban: a Felsőőri tájszótárban; M. S.] egyetlen példa sincs [én ritkítottam; M. S.] a népi időszámításra és a hasonlító-hasonlított jelentésszerkezetű, főnévi összetételekből *-ú, -ű* képzővel alkotott melléknevekre" (107). Ebből adódóan arra a (körülményesen megszövegezett) végkövetkeztetésre jut, hogy e hiátusok oka a felsőőri magyarság sajátszerű gondolkodásmódjában rejlik. – Felteszem: másként alakítja véleményét, ha nem kerülik el figyelmét a Felsőőri tájszótárnak népi időjelölésre vonatkozó következő adatai: *aratás* fn. 2. jelentése: 'a gabona levágásának időszaka', *bíkevilág* fn. 'az első világháború előtti időszak'; *csirkázik* tn. i. 'virradni kezd';

[1] „Die einzelnen Dialektwörterbücher habe ich so ausgewählt, dass sie voneinander fernliegenden Landschaften des ungarischen Sprachgebietes repräsentieren" (Szabó 2007: 306).

diluta fn. 'délután': *Iszë mas má diluta van; dologüdüö* fn. 'munkaidő; olyan időszak, amikor sok a mezei munka'; *dölöktüönap* fn. 'hétköznap, munkanap'; *estiëlig* hsz. 'estig'; *ëtetis* fn. 2. jelentése: 'a jószág takarmányozásának ideje'; *fiëfërtá* fn. 'nyolcad': *Fiëfërtá tiz! Mindzsá beharangoznak*; *fërtá* fn. 'negyed': *Fërtá lëssz ötre* 'Negyed öt lesz'; *dzsüöjtis ~ sziënadzsüöjtis* fn. 2. jelentése: 'a szénaszárogatás ideje'; *hetëccaka* 'hetetszaka, heteken át'; *hetfën* fn. 'hétfő'; *itatás* fn. 2. jelentése: 'az állatok vízzel való ellátásának ideje'; *kurumpiásáskor* hsz. 'krumpliásás idején' (*krumpliásás* a.); *minuta* fn. 'pillanat'; *sötitig* hsz. 'estig, sötétedésig'; *uorajárás* fn. 'kb. egyórányi út gyalog'.

Szabó Józsefnek gondolnia kellett volna továbbá arra is, hogy az olyan hasonlítóhasonlított jelentésszerkezetű, főnévi összetételekből *-ú/-ű* képzővel alkotott melléknevek, mint például a *luttoapó*-félék (Felsőőr: MNyA 543: *lúdtalpú*), azért nincsenek Imre Samu tájszótárában, mert a) vagy nem fordultak elő gyűjtésében, b) vagy esetleg szószerkezeteknek minősít(h)ette őket. Hiszen szótárában vannak általában véve ilyen jellegű – (a kialakult szokásból egybeírt) *juoüzüö* 'jóízű', *tátotszájuo* 'málészájú, mafla', *telikípüö* 'pufók' – összeforrott kapcsolatok.

Tudni való, hogy a statisztika értéke a számlálás sikerétől függ. Ez azt jelenti: biztosítani kell annak teljességét, vagyis azt, hogy a számlálás tárgyai hiány nélkül legyenek megnevezve és ellenőrizve. A szerző könyvében ezeknek a statisztikai követelményeknek a feltételei, sajnos, nem adottak. Így akarva-akaratlanul is felvetődik a kérdés: a megjelentetett – korántsem teljes és csak a konkrét tartalmi viszonyt kifejező, tehát egyoldalú – tájszótári példaanyag egyáltalán alkalmas-e arra, hogy belőle levonható legyen bármilyen, a magyar nyelvterület egészét, de akár egyetlen nyelvjárási régióját is érintő nyelvföldrajzi tanulság? – Nagy súllyal esik ennélfogva a latba, hogy erős fenntartással kell fogadnunk a szerzőnek sajátszerű „statisztikáján" alapuló következtetéseit is.

4. Ha a részletekre is kiterjedő alapossággal igyekszünk felderíteni, azaz megérteni és megértetni a nyelvünk szavaiban, összetételeiben, kisebb-nagyobb szó értékű szintagmáiban, kifejezéseiben megmutatkozó/meglapuló szemléletet (fogalomjelölő „képet"), arra a meglepő felfedezésre jutunk, hogy alkalmasint lappangó mögöttesük van. A tapasztalt tények ugyanis arra hívják fel a figyelmet, hogy töméntelen sok az olyan fogalom, amelynek a szóban, szóösszetételben stb. „megtestesült" elsődleges szemléleti jegye (megnevezője) – különböző nyelvi és egyéb okok következményeként – idővel elhalványult vagy át is értelmeződött. Következésképpen: látszatra az, ami, de valójában egészen más.

– Amikor például azt írja Szabó József az ormánsági *csipkehúsú* 'sovány' melléknév előtagjáról, hogy azonos a 1. '⟨finom fonalból készített⟩ mintás, áttört szövedék; Spitzen', 2. 'kivarrás egy neme' jelentésű *csipke* szavával (86), akkor ebbe az elhalványult motivációjú elnevezésbe akarva-akaratlanul új

fogalmi jegyet magyaráz bele. Az idevonatkozó irodalomból azonban tudomást szerezhetünk arról, hogy a *csipkehúsú* előtagja etimológiailag a 'vörösbegy'-nek *csipkemadár'* nevéhez, illetőleg ennek *csipke* előtagjához kötődik. A csipkemadár pedig „ezt a nevét [...] arról kapta – írja Kiss Jenő (1984: 279) –, hogy a begye és az érett c s i p k e b o g y ó hasonló színű, illetőleg mert csipkebokorban is fészkel" (lásd még: TESz *csipke*[1] 'vadrózsa, csipkebogyó' és *csipke*[2] 'cakkos ruhaszegély, csipkedísz' szócikkeit). A *csipkehúsú* melléknévnek szemlélettani párja tehát a *madárhusú* 'sovány, vékony, vézna' (SzegSz, BoTsz) szó, „minthogy a természeti szabad állapotban levő madarak húsa jobbadán ösztövér szokott lenni" (CzF *madárhús* a.).

– Azt a Kiskanizsához kötődő szájhagyományozott hiedelmet, miszerint a török kiűzésének idejéhez kapcsolódik a 'Szent György napjának hete' jelentésű *törökátka heti* főnév (47), sem lett volna szabad megszorítás nélkül a törökségi időkig visszavezethetőként elfogadnia.
– 'A kapufélfát felül összekötő fa' jelentésű *kapuszemődök* (SárTsz) összetételről úgy véli, hogy „bizonyosan tréfás névátvitellel keletkezett" (59, 103). – De mi ebben a tréfás? A szerző logikájához igazodva: az olyan hasonlóságon alapuló átviteleket, mint például a *kapukarja, kapuköldök, kapuláb, kapulábszár, kapunyak, kapusarok* (ÚMTsz) is tréfás szándék hozta volna létre?
– A szerző azt állítja, hogy Koppány mentén az *agyar* főnévnek két jelentése van: 1. 'szemfog ⟨állaté⟩ és 2. 'pör, veszekedés' (62). – A 2. „jelentésű" *agyar* főnév (szerintem) elvonás az *agyarkodik* 'dühösen, kiabálva támad valakire' (KmTsz) igéből; vö. *fohász* ← *fohászkodik, viszály* ← *viszálykodik* (TESz, EWUng).
– Ellenőriznie kellett volna a *csákószarvú* (OrmSz, SzegSz) példánál idézett Nyíri-féle etimológiát, miszerint a *csákó* „nem más, mint a *csá!* hangutánzó állatterelő szónak *-kó* kicsinyítőképzős származéka" (86). – Idő múltával ez a magyarázat tévesnek bizonyult (TESz, EWUng).
Stb.

Kár, hogy a következő etimológiai magyarázataiban szabadjára ereszti a képzeletét.

– A kiskanizsai 'kopasz nyakú ⟨tyúk, csirke⟩' jelentésű *bosnyáknyaku* szónak a szerző 'kopaszfejű' értelmezést adott. Erre a gyökeres változtatásra az inspirálta, hogy „a bosnyákok ugyanis – az oszmán törökökhöz hasonlóan – borotválták a fejüket, s mivel a XVI–XVII. században sokan telepedtek meg hazánkban, [...] a korabeli magyarság (köztük pl. a nagykanizsai lakosság) is megismerhette őket és hajviseletüket" (89). (Erről részletesebben lásd Büky 2009: 232–3.[2]) Megemlítem, hogy egy másik délszláv nép, a szlovén *licsány* is szerepel a 'k o p a s z n y a k ú t y ú k' jelzőjelént: „*Emléküket* [ti. a licsá-

[2] Szabó Józsefnek az e cikkre született válasza a kézirat lezárása után látott napvilágot (2009), így erre kitérni nem volt módunkban.

nyokét] *Zalában és Vasban egy tréfás elnevezés őrzi: a kopasznyakú tyúkot ugyanis ott licsán tyúknak* nevezik" (ÚMTsz *licsány* a.).

– Szófejtő szótáraink szerint következő a *fattyú* szó jelentésváltozatainak jelentkezési sorrendje: 1. 1456: 'házasságon kívül született gyermek; elhanyagolt gyermek'; 2. [jelzőként] 1577 körül: 'nem igazi'; 3. [jelzőként] 1585: 'felesleges mellékhajtásként kinőtt ⟨növényi ág⟩'; 4. 1768: 'kamaszfiú; suhanc' (TESz és EWUng). Szabó József azonban úgy véli, hogy „minden bizonnyal a *fattyúhajtás*nak '⟨a növény fejlődése szempontjából⟩ káros mellékhajtás' negatív jelentéstartalmából névátvitellel alakult ki a *fattyugyerëk* összetételnek 'házasságon kívül született gyermek; zabigyerek' értelme" (96). Tehát m e g f o r d í t j a a *fattyú* szó biztos időrendi adatokon alapuló sorrendjét. Véleményének furcsa „alátámasztását" a szerző a Büssüi tájszótár *fattyu* jelentésváltozatainak – 1. 'a kukorica oldalhajtása ⟨amit letörnek és a tehenekkel etették meg⟩', 2. 'zabigyerek' – sorrendjében látja. Talmi bizonyíték ez, mivel Várkonyi Imre a „Szócikkek felépítése"-ben világosan utal arra (az egyébként is ismert követelményre), hogy tájszótárában a szavak jelentését a nyelvjárásban előforduló gyakoriságuk sorrendjében adja meg (BTsz 12), azaz úgy, mint például a *ganyé* 1. 'rossz erkölcsű ⟨ember⟩', 2. 'rossz ⟨helyzet⟩', 3. 'istállótrágya' (61) főnév esetében. (Emlékeztetőül: hosszú európai vándorútját még meg sem kezdhette az „amerikás" kukorica, amikor már élt a *fattyú* szónak 'házasságon kívül született gyermek' jelentése.)

– Nemkülönben szokatlan a szerző érvelése akkor is, amikor a nyelvjárási – tanyavilág szülte – *tanyahasu* 'nagybélű' (SzamSz), 'nagyhasú, pocakos' (KmTsz); *tanyahasú* 'nagyétű' (SzegSz), 'nagyétkű, falánk' (SárTsz) adatoknak *tanya* előtagjában a 'mélyvíz', illetőleg az 'állóvíz, tó; tócsa' jelentések elsődlegességét véli felfedezni. Arra a gyermekkori emlékére hivatkozik ugyanis, miszerint Nagykónyiban *tanyahasu*-nak nevezték azt a borjút vagy (ritkábban) tehenet, amelyik a reggeli és esti itatáskor „mértéktelenül [? – M. S.] sok vizet ivott, és ettől aránytalanul nagy lett a hasa, s ideig-óráig pocakot eresztett. Az is előfordult – folytatja fejtegetését –, hogy valamelyik borjú nagy hasúvá vált, s rá vonatkoztatva a megnevezés pejoratív jelentésárnyalattal állandósult" (90–91). Ennek a megfigyelésnek az apropóján felteszi, hogy a *tanyahasú*-nak volt egy „évszázadokkal korábbi", általánosabb *'vízzel telt, víztől megnövekedett ⟨állati, emberi has⟩' jelentése, amelyből „majd további módosulással, változással pedig a 'nagy hasú, pocakos', illetőleg pejoratív színezettel a 'nagyétű' és a 'nagybélű' változatok is teret nyertek". – Ha az alábbi, különböző forrásokból ismert 'falánk' jelentésű *tanyabelű, nagybegyű, nagybeles, nagybélű, nagyehető, nagyehetős, nagyételű, nagyétű, nagyéhű, nagyevő, nagygyomrú, nagyjonhú* lexémákat (MTsz, ÚMTsz, MNyA 540 *falánk*) egybevetjük belső összefüggésük szempontjából, akkor könnyen rájöhetünk arra, hogy a *tanyahasú* eredeti szemléleti háttere: 'nagy étkű, nagy hasú ⟨em-

ber⟩'. A jelzőként használt *tanya* jelentésével hasonló tartalmi erősítést fejez ki, mint például 'a falu mellékutcája'-ként értelmezett *sikátor* a *sikátorszájú* 'lármás, veszekedő' összetételben; vö. még: *O·jan a szá:ja, mint ety si·kátor* 'nagyszájú, lármás, veszekedő' (SzamSz), illetőleg: *Kövér, ujan mind ë ffeház* (Kisdörgicse: ÚMTsz. *ház* a.), *hombárbélü* 'nagyevő, nagyétű' (DCSz) és *Pokol a béled* 'sokat tudsz enni, telhetetlen vagy' (SzamSz *pokol* a.; TESz *bélpoklos* a.).

– Mivel a szamosháti *dájlábú ~ gájlábu* 'görbelábú' (87) összetett szóknak előtagjaira nem talált önálló adatot sem a SzamSz-ban, sem másutt, így kézenfekvő Szabó Józsefnek az a megállapítása, hogy „ezekben a hasonlítás alapja napjainkra már teljesen elhomályosult" (87). Azonos elbírálás alá esik nála úgyszintén az ImTsz-ban levő *csàmrászājó* 'szabálytalan ajkú' előtagja is (82). Na mármost: csak a nagykónyi öregek nyelvében élő *lébërszájju* 'vastag, duzzadt ajkú' összetett szó esetében azonban ugyanúgy nincs meg a megfelelő biztos fogódzó, minthogy a *lébër* előtag szintén nem fordul elő önállóan sem Nagykónyiban, sem más forrásban, így jelentése, eredete is több mint talányos. Ennek ellenére Szabó József mégis úgy gondolja, hogy ez a *lébër* alkalmasint a német *Leber* 'máj' főnévnek az átvétele (85). Ám ezt az igencsak bizonytalan, egyéni ötletű azonosítást a már fentebb megemlített német nyelvű cikkében majdhogynem kész tételként állítja be. Mi több: meghatározza átvételének idejét, sőt még közvetítőit is (Szabó 2007: 311–2). Megjegyzem: Ha a *lébër* szó eredetével kapcsolatban egyáltalán szóba jöhetne valamilyen magyarázat, akkor talántán abból az etimológiailag összetartozó – hangutánzó-hangfestő eredetű (TESz, EWUng) – *lebeg, lebel, lebeny, lëbërnye* stb. szócsoportnak ágából sarjadhatott ki, amelyikbe a 'szarvasmarha álla alatt lelógó húsos bőr' jelentésű nagykónyi *lẹ̆bënye, lebënye* (MNyA 334: *lebernyeg*) is tartozik.

– Az olvasó hiányolja nem egy példa beható szemlélettani magyarázatát. (Ezekre részletesen más alkalommal térnék ki.) Vajon milyen – magyar népi (= paraszti) vagy idegen (mintát tükröző), netalán egymástól független – gondolkodás, szemlélet szülte (néhány példát említve) a következő lexémákat: *zsidókarácsomba* 'január elején', *kiskedden* 'semmikor', *szentbíbicnapján* 'sohanapján, semmikor', *kantusnapkor* 'sohanapján' (49), *bābàásszonyseggë* 'gomba: barna, érdesnyelű tinóru (Lecinnum scabrum)', *csibiske* '⟨ehető⟩ gombafajta', *kecskecsöcsi* 'egy szőlőfajta' (57; lásd még: *kecskecsëcsü szőüllőü* 'a kecskecsecshez hasonló, hosszúkás hegyes szemű, kék v. piros színű szőlő': 93), *egérfark* 'cickafark' (58), *disznóu̯láb* 'a pisztoly tréfás neve', *kecskeszakáll ~ gëdaszakáll* 'hegyes szakáll' (59), *inakása* 'a lábszár hátsó vastag húsa' (60), *pendelyháló* 'hálófajta' (70), *tányérbél* 'napraforgó', *hu̯oharmat* 'dér' (72), *kobàktök* 'nyakra és fejre emlékeztető lopótökféle', *harizsnyaccsollán* 'egy csalánfajta (Utrica urens)' (73), *lécium-*

paprika 'apró, hegyes erős paprikafajta' (74), *varangykű* 'mésztufa' (78), *marhaszájju gomba* 'sárga gerebengomba' (88), *nyulszájju* 'nyúlajkú' (90), *cicafarkúfí* 'Achillea pannonica' (91), *jucsëcsü* 'szőlőfajta, juhcsecsű szőlő', *verébórú búza* 'kicsi, fejletlen kalászú ⟨búza⟩', *egërszőürü* 'mausefahl' (92), *hódfarkú cserép* 'cserépfajta', *kecskelábú asztal* 'X-lábú, hosszú fenyőasztal' (93), *árvacsalánt* ~ *árvacsilán* 'magas, csípős levelű gyomnövény, gyógyfű', *árvahús* 'lábikra' (98), *kancahordó* 'egyfenekű hordó, amelyet főleg vízhordásra használnak', *kancaszár* 'olyan kukoricaszár, amely nem hajt csövet' (100), *bőregér* 'denevér', *hangyatojás* 'a hangya fehér színű bábja, ameisenei' (101–102)? – Ilyen jellegű dolgozatban ugyanis aligha helytálló az arra való utalás, hogy egyesek amúgy is maguktól értetődnek.

– Nyomasztó a fél oldalakra, egész oldalakra rúgó töméntelen idézet (13, 14, 18, 19, 20, 22, 24, 26, 27, 28, 29, 30 és a többi).
– Teljesen funkciótlanok az ismételten (töltőanyagként?) megjelentetett nyelvjárási szövegek (145–159), valamint irodalmi szemelvények (161–168), mivel nincsenek bennük kiemelve a dolgozat szempontjából figyelmet érdemlő lexémák.

4. Z á r ó t é t e l. – Láthattuk, hogy a címbeli – korlátozott számú tájszótár adataira szorítkozó – sajátos jellegű szemlélettani munkának i r á n y a d ó tudományos értékét (hatását) több, együtt ható tényező határozta meg. Amikor sorra vettem főbb mozzanatait, jellemzőbb vonásait, nem mulasztottam el mérlegelni, hogy összességükből a szerző mit, mennyit s hogyan vett tekintetbe.

1. Kétségtelen tény, hogy a jó tudományos munka előfeltétele a kellően megválasztott és hasznosan gyümölcsöztetett módszer. A könyvben alkalmazott társtalan módszer minőségi értéke azonban, sajnos, mind egészében, mind részleteiben sok kívánnivalót hagy hátra.

2. A nyelvatlaszaink, a néprajzi atlaszaink, a modern informatikai világ stb. megkerülésével, csak a tetszés szerint megválogatott magyar tájszótárakra, illetőleg azoknak erősen megrostált adataira hagyatkozva nem foglalkozhatunk érdemben a népi szemléletmód szerteágazó, a megnevezések keletkezési indítékát/indítékait is feltárni törekvő kérdéseivel. Ha ezt tennénk, azzal – képletesen szólva – olyan zongorista képzetét keltenénk, aki a darabból csak a fehér billentyűs részeket szólaltatja meg.

3. Az ilyen – megannyi sebből vérző – dolgozat, mint amilyen a Szabó Józsefé, igen fontos tanulsággal bír a jövőbeni kutatásokra nézve: a z á l t a l a v á l a s z t o t t ú t a l i g h a j á r h a t ó.

Irodalom

BoTsz = Nagy Géza (1992), Bodrogi tájszótár. Bodrogközi Füzetek 4–5. A Bodrogközi Kastélymúzeum Baráti Köre, Pácin.
BTsz = Várkonyi Imre (1988), Büssüi tájszótár. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Büky László 2009. *Bosnyáknyakú tyúk.* Nyr 133: 232–3.
CzF = Czuczor Gergely – Fogarasi János (1862–1874), A magyar nyelv szótára I–VI. Emich, Pest/Budapest.
Csűry Bálint (1933), A szamosháti szótár. MNy 29: 65–82.
DCSz = Kálnási Árpád (2005), Debreceni cívis szótár. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 83. Debrecen.
ÉrtSz = Bárczi Géza – Országh László szerk. (1959–1962), A magyar nyelv értelmező szótára I–VII. Akadémiai Kiadó, Budapest.
FőTsz = Imre Samu (1973), Felsőőri tájszótár. Akadémiai Kiadó, Budapest.
HhSz = Dallos Nándor – Pesti János (1999), Hosszúhetényi szótár. Hosszúhetényi Honismereti Füzetek 3. Nemes János Általános Művelődési Központ, Hosszúhetény.
ImTsz = Tóth Imre (1987), Ipoly menti palóc tájszótár. MNyTK 176. Budapest.
Károly Sándor (1970), Általános és magyar jelentéstan. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Kiss Jenő (1977), Megjegyzések a tájszótárírásról. MNy 73: 221–226.
Kiss Jenő (1984), A magyar madárnevek. Az európai madarak elnevezései. Akadémiai Kiadó, Budapest.
KmTsz = Szabó József (2000), Koppány menti tájszótár. Wosinsky Mór Múzeum, Szekszárd.
Magyar, László András (1990), Digitus medicinalis – the etymology of the name. In: Actes du Congr. Intern. d'Hist. de Med. XXXII., Antwerpen. 175–179.
Máté Jakab (1993), Állapot és mozgás a szinkróniában. In: Horváth Katalin – Ladányi Mária (szerk.), Állapot és történet – szinkrónia és diakrónia – viszonya a nyelvben. ELTE, Budapest. 137–144.
MCsNyA = Gálffy Mózes – Márton Gyula – Szabó T. Attila szerk. (1991), A moldvai csángó nyelvjárás atlasza I–II. MNyTK 193. Budapest.
MiTsz = Kiss Jenő (1979), Mihályi tájszótár. NytudÉrt 103. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Mokány Sándor (1980), Magyar szófejtések. NytudÉrt 105. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Mokány Sándor (1984), Néhány ujjnevünk eredetéhez. Övezeti (areális) nyelvészeti tanulmány. NéNy 27–28: 71–81.
Mokány Sándor (1995), Népetimológia mint szóalkotási/szóalakítási mód. Hungarológia 8. Nemzetközi Hungarológiai Központ, Budapest. 3–106.
MNyA = Deme László – Imre Samu szerk. (1968–1977), A magyar nyelvjárások atlasza I–VI. Akadémiai Kiadó, Budapest.
MTsz = Szinnyei József szerk. (1893–1901), Magyar tájszótár. Hornyánszky, Budapest.
NySz = Szarvas Gábor – Simonyi Zsigmond (1890–1893), Magyar nyelvtörténeti szótár. A legrégibb nyelvemlékektől a nyelvújításig I–III. Hornyánszky, Budapest.
OrmSz = Keresztes Kálmán szerk. (1952), Ormánysági szótár. Kiss Géza szótári hagyatékából. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Pusztai Ferenc (2003), Szójelentés-történet. In Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.), Magyar nyelvtörténet. Osiris Kiadó, Budapest. 851–93.
RMNyA = Murádin László – Juhász Dezső szerk. (1995–2004), A romániai magyar nyelvjárások atlasza I–IX. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.

SárTsz = Zilahi Lajos (megj. előtt), Sárréti tájszótár.
S–ZA = Király Lajos (2005), Somogy–zalai nyelvatlasz. MNyTK 223. Budapest.
Szabó, József (2007), Die Spiegelung der volkstümlichen Betrachtungsweise im Wortschatz einiger ungarischer Mundarten. IF 112: 303–315.
Szabó József (2009), Még egyszer a *bosnyáknyakú* származékszó magyarázatáról. Nyr 133: 492–5.
SzamSz = Csűry Bálint (1935–1936), Szamosháti szótár 1–2. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
SzegSz = Bálint Sándor (1957), Szegedi szótár 1–2. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Vasmer, Max [Фасмер, Макс] (1961–1973), Этимологический словарь русского языка. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева I–IV. Прогресс, Москва.

Mokány Sándor

Bartha Csilla (szerk.): Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében

Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 2007. 344 oldal.

A Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében című tanulmánykötet, ha nem minden előzmény nélkül jelent is meg, hiánypótló és összefoglaló mű a maga nemében, ahogy az a bevezetésből és a fülszövegből is kiderül. Az is fontos szempont, hogy a könyv a Nemzeti Tankönyvkiadónál látott napvilágot, ami arra enged következtetni, hogy felsőoktatási tankönyvként, egyetemi jegyzet gyanánt is nagy hasznát vehetik a diákok és a tanárok.

A cím szabatos, a kötet olvasásakor valóban azt kapjuk, amit ígér: elsősorban nyelvpolitikai, nyelvszociológiai, szociolingvisztikai és pragmatikai tanulmányok kerültek be, méghozzá kifejezetten haladó szellemiséggel megírva. A mű érzékenyen reagál a cigányság néven ismert, rendkívül sokszínű csoporttal kapcsolatos társadalmi jelenségekre, miközben a nyelvi, nyelvhasználati kérdésekre összpontosít. Réger Zita nyomdokain – egyébként a kötetet magát is az ő emlékének szentelték – a szerzők igyekeznek tárgyilagosan és hozzáértéssel eloszlatni a létező előítéleteket, és azt hangsúlyozni, hogy a romáknak a más európai népcsoportokétól esetlegesen eltérő nyelvhasználata vagy nyelvi szocializációja nem hiányos, hanem pusztán más, amelynek a figyelembevétele az oktatásban és más területeken is alapvető fontosságú volna.

Nyelvészeti szempontból ugyanakkor talán érdemes idézni itt Yaron Matrasnak a kötetben is szereplő tanulmányából, különösen annak fényében, hogy a bevezetőben is említésre kerülnek a „korai, sok tekintetben mára meghaladott, illetőleg egy adott cigány csoport nyelvére vonatkozó dialektológiai és leíró nyelvészeti" munkák:

„ahhoz, hogy pontosabb iránymutatást lehessen adni a különböző tanítási anyagok kompatibilitására, illetve bizonyos célközönség számára való érthetőségére vonatkozóan, további kutatások szükségesek", amelyeknek „ugyanúgy része lenne az egyes dialektusok pontos (hangtani, nyelvtani, szókincsre vonatkozó) leírása, mint az egyes közösségek dialektusának és nyelvi repertoárjának megfigyelése". Mivel ez a kötet egy vállalkozás első darabja, reméljük, hogy a továbbiakban elméleti és leíró nyelvészeti jellegű elemzéseket is olvashatunk a cigányok által beszélt nyelvekről. Annál is inkább, mivel a 2002 őszétől működő Cigány Nyelvi Kutatócsoport többek között ilyen jellegű célokat is kitűzött.

A kötet tizennégy tanulmányt tartalmaz, öt fejezetbe osztva. A hatodik fejezetben a mellékletek találhatók, amelyek tulajdonképpen igen részletes és jól összeszedett bibliográfiák. Huszonöt oldalon keresztül sorolják az összeállítók a magyar és idegen nyelvű szakirodalmat, nagy gondossággal témakörökre osztva, így azoknak, akik egy-egy témával behatóbban is meg akarnak ismerkedni, nem kell bogarászniuk és keresgélniük. Különösen igaz ez a magyar nyelvű szakirodalomra, ahol eleve külön szerepel a romani és a beás, valamint például a romanin belül a leíró nyelvészeti, a társadalmi kontextushoz kapcsolódó, a nyelvoktatással összefüggő és a nem magyarországi változatokkal kapcsolatos, de magyar nyelvű szakirodalom. A nemzetközi szakirodalmi jegyzék is bőséges, ha nincs is ilyen gondosan felosztva. Mindemellett a legtöbb tanulmány végén specifikus irodalomjegyzék is található.

Az öt tényleges fejezet közül az első koncentrál leginkább magára a romani, illetve a beás nyelvre. A három tanulmány közül az első, Szalai Andreáé korábban már megjelent a Nyelvtudományi Közlemények hasábjain is, szociolingvisztikai és dialektológiai szemszögből vizsgálja a romanit általában, majd a magyarországi cigányság nyelvi sokféleségére tér ki. Ezzel összefüggésben jogos kritikával illeti a KSH által végzett népszámlálás kérdőívében szereplő, az etnikai és nyelvi identitásra vonatkozó kérdéseket. Ehhez kapcsolódóan azt írja, hogy természetesen javult a helyzet a korábbiakhoz képest, de az anyanyelv és a családi-baráti közösségben használt nyelv tekintetében három opciót is felkínált a kérdőív, amelyek a romani, a beás és a cigány (roma) voltak. Ez utóbbi „nyelvészeti nonszensz", hiszen a magyarországi cigány népességnek az a része, amelynek nem a magyar az anyanyelve, vagy a beás, vagy a romani valamely változatát beszéli. A tanulmány végén még rövid kitekintés is található a szerző által alaposan tanulmányozott erdélyi Gábor-közösségek által beszélt romani változatokban található, társadalmi változókkal összefüggő morfológiai különbségekre. Ilyen például a főnevek többes szám alanyesete, amely *-ure/-uri* váltakozást mutat az – egymástól egyébként nemigen különböző – köldörár elitnek és az alacsonyabb társadalmi státuszú csurároknak a nyelvváltozatában.

A fejezet második tanulmánya, Pálmainé Orsós Anna tollából, a beásokról és nyelvükről ad rövid áttekintést, kezdve egy általánosabb, távolabbról induló bevezetéssel. Külön aktualitást kölcsönöz a könyv beással kapcsolatos részeinek, hogy nemrég jelent meg a Tinta Könyvkiadó gondozásában Orsós Anna és Kálmán

László „Beás nyelvtan" című könyve, amely részletesen leírja ezt a románnal rokon nyelvet. Ezért itt most nem térek ki az ugyanezen szerzők által írt „Beás nyelvtan: alsóbb nyelvi szintek" című kéziratából vett részletre. Érdemes megjegyezni ugyanakkor, hogy – amint azt megtudhatjuk – maga a beás sem egységes, hanem további három nyelvjárásra oszlik. Az összegzésben fontos dologra irányítja rá a figyelmet a szerző, mégpedig arra, hogy nemhogy a romani és a beás nyelven folyó tanításnak, de még a nyelvek oktatásának a megfelelő feltételei is hiányoznak.

A cigányok által beszélt nyelvek sokféleségének és változatosságának jegyében került be a kötetbe P. Tálos Endre egy cikke, amely csaknem harminc éve már megjelent egyszer a Magyar Fonetikai Füzetekben. A cikk relevanciája az areális és a kontaktusnyelvészet szempontjából tagadhatatlan, és valóban „a cigány beszélők két- és többnyelvűsége" szolgál kiindulópontul, ahogy azt a bevezetőben olvashatjuk, mégis talán kilóg egy kissé a kötetből, két okból is. Egyrészt azért, mert viszonylag régen készült, generatív szemlélettel, másrészt pedig azért, mert míg a többi tanulmány viszonylag „közérthető" nyelven íródott, tehát egy szélesebb olvasóközönség számára is jól követhető (ami a szerkesztőnek egyébként is célja volt), addig ez a cikk valamivel komolyabb fonológiai alapismereteket feltételez, ugyanis fonológiai szabálykölcsönzésekről szól, bár hozzá kell tenni, hogy a szabályok szövegesen is meg vannak fogalmazva. Némiképp a fejezetből is kilóg, hiszen nem kifejezetten a magyarországi cigány nyelvekkel és közösségekkel foglalkozik, és nem is fogható fel általános bevezetőként, mint a fejezet első cikke. Mindezeken túlmenően azonban nagy szakértelemmel tér ki a hehezettségi oppozíció változásaira a romaniban, a retroflex és az alveoláris /r/ oppozíciójának sorsára, valamint a magánhangzók hosszúságának kérdésére a különböző nyelvekkel való érintkezés kapcsán. Az eredeti, az indre visszavezethető /h/ fonémának a romaniból való kiveszésére felhozott bizonyítékok felsorolásánál becsúszott egy félrevezető nyomdahiba: az „1." pont helyett a „ld." rövidítés szerepel.

A második fejezet, a „Nyelvi szocializáció, nyelvi hátrány és oktatás" szintén két, korábban már megjelent tanulmányt tartalmaz. Az első, Réger Zitának egy nagy jelentőségű cikke, a cigány közösségekben a kisgyermekeknek szóló beszéd jellegzetességeit mutatja be azon jellemzői mellett, amelyek más nyelvi közösségekben is fellelhetők. Vekerdi József neve és munkái itt és a bevezetésben is feltűnnek, nem éppen hízelgő fényben. A kiemelt idézetek valóban negatívan árulkodnak róla, ami munkásságának nyelvi előítéletektől terhelt nézetrendszerét tekintve teljesen indokolt. Annyit ugyanakkor elismerhetünk, hogy a részben az ő nevéhez is fűződő – mára ugyan már elavult –, két kötetben napvilágot látott leíró nyelvtan, az általa gyűjtött mesék és egyéb szövegek lejegyzett és megjelent változatai, valamint az általa szerkesztett, 2000-ben a Terebess Kiadó gondozásában megjelent szótár megfelel a szakmaiság, a nyelvészet ismérveinek, ellentétben sok lelkes, jó szándékú, de amatőr kezdeményezéssel. A cikk nyelvészeti vonatkozású megjegyzéseit, lábjegyzet formájában, ebben a tanulmányban is a nyelv kiváló ismerője, P. Tálos Endre írta.

Kár, hogy abban a lábjegyzetben, amelyikben erre utalnak, meghagyták a tanulmány eredeti helye szerinti oldalszámokat, így csak a lábjegyzetek tartalma alapján lehet következtetni. Az egyszerűsítési, redundancia- és expresszív jelenségek mellett, amelyek más dajkanyelvek jellemzői is, részletesen bemutatásra kerülnek rendkívül érdekes és sajátos jelenségek is. A dialógusimprovizációban (az ennek kapcsán felmerülő szakkifejezés, a „turn" azóta megtalálható fordításban is, „beszédturnus" néven) például megjelennek a gyermek jövőbeli feladatai, életének várható, főbb eseményei. A neki elmondott mesékben olykor maga is szereplőként jelenik meg, és meglepően nagy arányban tesznek fel neki tesztkérdéseket, amelyek a tudás ellenőrzésére szolgáló vizsgakérdésfélék. A cikk másik nagyon izgalmas része a cigány gyermekek által játszott játékok (az üllőjáték, különféle szerepjátékok, valamint a páros mesemondás) gazdag szöveganyaggal történő bemutatása. Egy apróság merül csak fel: az üllőjáték kapcsán szóba kerül egy bizonyos második kép, amelynek azonban a kötetben nincs nyoma. A maga idejében ez a tanulmány rendkívüli jelentőséggel bírt abból a szempontból, hogy eloszlassa a cigány gyerekek (anya)nyelvi deficitjével kapcsolatos téveszméket, és manapság is releváns abban a tekintetben, hogy az, ami valójában gazdag, változatos és teljes, legfeljebb a környezőtől kissé eltérő nyelvi szocializáció, ne váljék hátránnyá azáltal, hogy az oktatásban nem veszik figyelembe.

A fejezet másik tanulmánya, Forray R. Katalin munkája szorosan kapcsolódik ez utóbbi kérdéshez, amennyiben a „»magyar« iskola és a cigány család" eltérő felfogását elemzi az iskola és a család szerepével, funkciójával kapcsolatosan, valamint az ebből adódó konfliktusokat, amelyeket a cikk végén egy jól áttekinthető táblázatban is összefoglal. Érdemes kiemelni, hogy a cikk szerint az iskolai konfliktusoknak gyakorta maguk a cigány közösségek adnak etnikai színezetet, amennyiben „nincsen tehát »rám pikkelő« tanár, hanem fajgyűlölő tanár van". Ezt természetesen erősíti, hogy mind a tanárok, mind a diáktársak esetében „az egyszerű műveletlenség mellett sajnos gyakran jelen van a leplezetlen vagy alig leplezett cigányellenesség". Megnyugtató lehet ugyanakkor, hogy ezt a nem cigány iskolatársak egy része is érzékeli, és remélhetőleg közülük egyre több elutasítja.

A „Nyelvi jogok: a lingvicizmustól a pluralizmusig" című, harmadik fejezet három tanulmánya közül az első, Yaron Matras egy 2005-ös cikkének kitűnő fordítása, a nyelvtervezésről, a tananyagfejlesztésről és a tantervfejlesztésről szól. Ennek érdekében áttekinti, milyen jellegű, mennyiségű, és milyen módon lejegyzett szövegek találhatók romani nyelven Oroszországtól kezdve Magyarországon át Németországig és a romani kodifikálására és standardizálására tett kísérletek fényében leszögezi, hogy többközpontú nyelvtervezésre van szükség. A romani nyelvű e-mailezés ugyanakkor például „a nyelvi konvergencia irányába is hat" és „támogatja az írás kísérletező megközelítését". A nyelvi pluralizmus mellett érvel tehát, amelyhez viszont nélkülözhetetlen a romani nyelvi jogok teljes körű elismertetése, és amely nincs meg további nyelvészeti kutatások nélkül sem, hiszen ezek „szükségesek ahhoz, hogy a romani különböző dialektális és ortografikus változatait fel lehessen térképezni".

Kontra Miklós a nyelvi jogok témaköréhez kapcsolódva arról ír korábban más helyen már szintén megjelent írásában, hogyan sérülnek a kisebbségek jogai azáltal, hogy az állam nem teremti meg az anyanyelvi oktatás feltételeit. Ellentmondásos – amit egyébként egy lábjegyzet formájában meg is jegyez a szerkesztő –, hogy a *cigány nyelv, cigányul* kifejezéseket a szerző 'romani' értelemben használja, ugyanakkor más helyütt kifogásolja, hogy a KSH homogenizál: „a hazai kisebbségek anyanyelvi adatainak felsorolásában »a beás, romani válaszok a táblázatokban egyaránt a cigány megjelölésű adatok között szerepelnek annak ellenére, hogy más nyelvcsaládba tartoznak«". Az egyébként igen nagy jelentőségű kérdéseket találó iróniával – „hiszen ha a cigányt és a beást összevonják, akkor még inkább összevonhatnák […] a németet és a románt is (mint indoeurópai nyelveket)" – taglaló tanulmányból ki lehetett volna szerkeszteni ezt a zavaró következetlenséget.

A fejezetet záró tanulmány, Forray R. Katalin cikke, a nyelvi jogok mentén továbbhaladva, kifejezetten nyelvpolitikai kérdéseket feszeget. A nemzeti és etnikai kisebbségek általános jellemzői, magyarországi létszámadatai és a kisebbségi oktatás jogi hátterének áttekintése után rátér a problémákra. Egyike ezeknek az állami cselekvés hiánya a cigányok által beszélt nyelvek oktatásához szükséges ismeretek rendszerezése terén, a másik pedig a direkt és a spontán szegregáció. Előbbihez sorolhatjuk, hogy sok cigány kisgyermek az értelmi fogyatékosok számára fenntartott speciális iskolákba kénytelen járni, illetve hogy sok „normál" iskolában különféle okokra hivatkozva „cigány osztályokat" létesítenek. Ennek nem utolsósorban az az oka, hogy a Réger Zita által is felvázolt eltérő nyelvi szocializációból adódó nyelvi-nyelvhasználati különbségeket a hagyományos magyar iskolarendszer nem tudja kezelni, sőt a pedagógusoknak gyakran fogalmuk sincs ezek létéről. A spontán szegregáció azt takarja, hogy a nem cigány szülők gyakran kiveszik gyerekeiket az iskolából, ha ott megnő a cigány tanulók száma. A cikk második fele annyiban kapcsolódik az előző tanulmányhoz, hogy számba veszi azokat a köz- és felsőoktatási modellintézményeket, amelyekben a romani (lovári) és/vagy beás nyelv(ek) oktatása folyik, a szerző viszont hozzáteszi, hogy a standardizálás és a nyelvtanárok megfelelő képzése hiányában nem várható el, hogy ez szélesebb körben elterjedjen, pedig fontos lenne.

A „Beszédmódok, kultúrareprezentációk, nyelvideológiák" című negyedik fejezet élén Réger Zitának egy másik – eddig csak angol nyelven megjelent, és most kitűnő fordításban olvasható – cikke található az ugratásról, mégpedig annak jelentőségéről a cigány gyermekek nyelvi szocializációjában. Az ugratás meghatározása (játékos provokáció, sértés, illetve fenyegetés egyszeri megnyilatkozás vagy szekvenciák formájában, továbbá bármely, szórakozás forrásául szolgáló, kétértelműséget tartalmazó társasjáték) és az elméleti háttér ismertetése után rátér magukra az eredményekre. A vizsgálat több éven át tartott, ennek folyamán egy másárit beszélő közösség két tagját, két kislányt követtek nyomon. A vizsgálatból többek között az derült ki, hogy sokkal gyakoribb az ugratás a cigány, mint a nem cigány közösségekben, és már a preverbális csecsemők esetében is megfigyelhető, sőt még inkább, mint

a nagyobb gyerekeknél. Az elkészült felvételek alapján osztályozták az ugratások típusait, ezt dicséretes alapossággal mutatja be a tanulmány, amelynek külön pozitívuma, hogy szövegmintákat is tartalmaz. Figyelemre méltók a levont következtetések is. Arra jut a szerző, hogy a rendkívül kifinomult ugratási stratégiák nagyban hozzájárulnak ahhoz, hogy a gyermek felnőtté válva majd „ügyes, gyakorlott társalgóvá váljon", ami „alapvető túlélési készséget jelenthet".

Míg az első cikk a fejezet beszédmódokkal foglalkozó részét fedi le, a második a kultúrareprezentációkat (a harmadik pedig majd a nyelvideológiákat fogja). Kovalcsik Katalin a több néven is ismert, több különálló csoportra és több etnikai alcsoportra is osztható rudárok körében végzett kutatásokat. Egyedi ez a tanulmány abban a tekintetben, hogy kép- és kottaanyag is járul hozzá. A rudár szó jelentése '(vas/arany)bányász', bár természetesen erre vannak alternatív elemzések, miközben ők maguk famegmunkálással foglalkoznak. Érdekes, hogy ez a többségi társadalom által cigánynak tekintett csoport eredetmondájában is inkább a románokkal rokonítja magát. Részben ezzel is összefügg, hogy mind a románok, mind a különféle cigány etnikai csoportok, ha más-más jelleggel is, de maguktól eltérőnek tekintik őket. Sok mindent megtudhatunk egy saját, a rádióban is sugárzott népi balladájukból arról, milyen külső forrásból származó reprezentációik vannak; ezenkívül részletes leírását kapjuk az eredetileg az egészségért tartott, bárányáldozattal járó ünnepnek, a gurbanénak és jelenkori alakulásának. Végezetül a vizsgált közösségben megjelenő új hit, a pünkösdista vallás megjelenéséről és az ennek révén esetlegesen bekövetkező változásokról olvashatunk.

Izgalmas Horváth Kata tanulmánya arról, hogy a cigányok által használt „cigány" diszkurzív kategória hogyan konstruálódik meg, azaz hogyan jönnek létre a cigányok a cigányok körében. Elméleti szempontból a szerző megkísérli a nyelvhasználatokra vonatkozó diskurzusterminust a hatalmi működéseket leíró diskurzusfogalommal összeegyeztetni. Tipográfiai nehézséget jelent a cikk olvasása során, hogy az egyébként is sűrűn teleírt lapok alján meglepően sok a lábjegyzet, amelyek gyakran olyan megjegyzéseket tartalmaznak, amelyek akár a főszöveg részei is lehetnének, vagy esetlegesen el lehetne őket hagyni. A tanulmány jól kapcsolódik a fejezetet nyitó íráshoz, hiszen az ugratás fontos eleme a cigány kategória megkonstruálására szolgáló eszközöknek a cigány közösségeken belül. A jelenség másik fontos aspektusa a kifinomult önirónia, illetve a „magyarokkal", „fehérekkel" szembeni szarkasztikus látásmód, ahogyan – a közösségen belül – kifigurázva képezik le az előítéletes, megkülönböztető látásmódot. A bőrszín számtalan lehetőséget kínál vicces megjegyzésre, például: „Dik ezek még éjszaka is kávéznak! Hát nem vagytok még elég feketék!"

A záró fejezet fontos és aktuális kérdést jár körbe: „Nyelvmegőrzés vagy nyelvcsere?" A nyelvi gyökerű és az eltérő nyelvi szocializációból adódó hátrányok egyértelműen az utóbbi malmára hajtják a vizet. Bartha Csilla két magyarországi oláhcigány közösségben vizsgálta, hogy a nyelvcsere mely fázisában lehetnek a beszélők, és hogy milyen esélyei lehetnek egy esetleges revitalizációs programnak. Ennek

érdekében három részből álló kérdőívet vettek fel romani nyelven két falu cigány közösségének tagjaival. Az előzetes hipotézisek nagy része beigazolódott, például az iskolázottabb, fiatalabb generációk nyelvtudása rosszabb a kevésbé iskolázott, idősebb nemzedékekénél. Bár a romani iránti attitűdök általában pozitívnak mondhatók, sőt a családi színtereken igyekeznek a nyelvet átörökíteni, és még ma is vannak, akik romanidomináns kétnyelvűként kerülnek iskolába, a nyelvcsere folyamatban van, és csak sok háttérkutatás és tudatos cselekvés segítségével lassítható.

Pálmainé Orsós Annának a kötetben szereplő másik tanulmánya a beás nyelvvel kapcsolatban feszegeti ugyanezt a kérdést. A szerző kutatásának keretében egy beás nyelvi közösséget vizsgált. Miután részletesen bemutatja a közösség lakóhelyét, és szól a célokról, a tárgyról és a módszerekről, jól áttekinthető táblázatok és diagramok segítségével szemlélteti az egyes tényezők (életkor, nem, kommunikációs partner, iskolázottság, vallásgyakorlás, házastárs, etnikai identitás) hatását a nyelvválasztásra. Fontos megfigyelés, hogy amikor a gyerekek elkezdenek iskolába járni, a család tudatosan elkezd inkább magyarul beszélni, hiszen a magyar nyelv ismerete ekkortól már komoly elvárás. Érdekes különbségek mutatkoztak nemek szerint a beás és a magyar iránti attitűdök vizsgálata során. Végezetül az előző tanulmányhoz hasonlóan az derül ki, hogy a beás nyelvhez való hozzáállás jobbára pozitív, bár a fiatalok körében alacsonyabb mértékű a kötődés, használata pedig – sajnos nem meglepő módon – visszaszorulóban van.

A kötetet záró tanulmányt ketten jegyzik, Menyhárt József és M. Pintér Tibor, akik egy szlovákiai faluban élő roma közösség magyarnyelv-használatát kutatják. Az anyanyelvfogalom problémáinak felvetésével mintegy keretes szerkezetet kap a könyv, hiszen a legelső cikk is érinti ezt a népszámlálás kapcsán. Sajnálatos módon – mint ahogy azt egyébként, és ez javukra legyen írva, a szerzők is megjegyzik – a kutatás a cikk megírásakor még kezdeti szakaszában volt, így sokat, különösen nyelvi tekintetben nem tudunk meg, nyelvészetileg pedig semmi értékelhető nem derül ki. A kutatók tervezik, hogy a romani nyelvhasználatot is vizsgálni fogják, ami már csak azért is fontos és izgalmas lenne, mert ez a helyi cigány közösség anyanyelve. Ezt egyébként a közölt nyelvválasztási táblázat is jól mutatja: a családban és más romákkal főként ezt használják, sőt egymás között a gyerekek az iskolában is, nem pedig a magyart, még kevésbé a szlovákot. A szlovákiai romák számarányáról szóló, kissé talán hosszas leírás után a közösség magyarnyelv-használatáról nem derül ki semmi meglepő: azt tudhatjuk meg, hogy a környező falvak magyar anyanyelvű beszélőinek nyelvváltozatát beszélik.

Összességében elmondható a kötetről, hogy egy fontos folyamat egyik első lépése, amely ennek ellenére csupán minimális mennyiségű gyermekbetegségben szenved, és a sokféle forrás ellenére, a helyenkénti, fentebb említett egyenetlenségek ellenére igen egységes képet ad a bemutatandó témáról.

Baló András Márton